

*Βιβλιοθήκη
του Κέντρου*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ, ΑΡΙΘΜ. 12

ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ ΠΑΣΑΔΑΙΟΥ

Η ΛΑΪΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ
ΤΗΣ ΙΜΒΡΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ 1973

Γ 673α

Η ΛΑΪΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΙΜΒΡΟΥ

F 8732

Βιβλιοθήκη του Κέντρου

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ, ΑΡΙΘΜ. 12

ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ ΠΑΣΑΔΑΙΟΥ

Η ΛΑΪΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ
ΤΗΣ ΙΜΒΡΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ 1973

Ἡ Σύγκλητος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μετ' εἰσήγησιν τῆς Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, γενομένην προτάσει τοῦ ἐκ τῶν μελῶν αὐτῆς κ. Ἀναστασίου Ὀρλάνδου, ἀπεφάσισεν ὅπως περιληφθῇ τὸ παρὸν πῶνμα τοῦ δοκίμου ἀρχιτέκτονος κ. Ἀριστείδου Πασαδαίου εἰς τὴν σειρὰν τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Κέντρου.

Ὁ συγγραφεὺς διαμένων μονίμως ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲν ἠδυνήθη νὰ διεξέλθῃ καὶ διορθώσῃ τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια. Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἐξετελέσθη ὑφ' ἡμῶν τῇ βοήθειᾳ ἰδίᾳ τοῦ συντάκτου κ. Γεωργίου Αἰκατερινίδου.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Δ. ΗΜΕΛΛΟΣ
Διευθυντὴς τοῦ Κέντρου Λαογραφίας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ἰδέα τῆς μελέτης πού ἀκολουθεῖ γεννήθηκε κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασι δύο συναισθημάτων.

Τὸ πρῶτο ἦταν τὸ συναισθημα ὅτι στὴν Ἰμβρο κάτι χανόταν. Κάτι πολύτιμο, πὸ ἐπρεπε μὲ κάθε θεοσία νὰ διασωθῆ. Κατὰ τὶς ἀλλεπάλληλες ἐπισκέψεις μου στὸ νησι ἀνάμεσα στὰ κακόγυστα κτίσματα τῆς σύγχρονης ἐποχῆς ἀνακάλυπτα παραμορφωμένα ἢ ἐγκαταλελειμμένα παλιὰ σπίτια, ὅπου μιὰ εὐστοχη λύσι κάποιου τεχνικοῦ προβλήματος ἢ κάποια αἰσθητικὰ ἀφογή μορφή μὲ σταματοῦσε καὶ μ' ἔβαζε σὲ σκέψεις.

Σιγὰ σιγὰ ἐγκαθιδρύθηκε στὴν ψυχὴ μου ἔμμονα ἡ ἰδέα ὅτι, σὰν ἄνθρωπος πνευματικός, ἤμωνα κ' ἐγὼ ἕνας ἀπ' ἐκείνους πὸ ἐθνονόταν γιὰ τὴν ἀπώλεια τέτοιων ἐπιτευγμάτων τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, πὸ μπορούσαν ν' ἀποτελέσουν πολύτιμα διδάγματα, καὶ ὅτι καθήκον μου ἐπιβεβλημένο ἦταν νὰ συμβάλω, ὅσο μου τὸ ἐπέτρεπαν οἱ δυνάμεις μου, στὴν κατὰ ἕνα ὁποιοδήποτε τρόπο διάσωσί τους.

Στὸ νὰ μετατρέψω τὴ σκέψι αὐτὴ σὲ πράξι, τουλάχιστον μὲ μιὰ μελέτη τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Ἰμβρου, συνέβαλε πολὺ τὸ δεύτερο συναισθημα, ἡ ἀγάπη μου πρὸς τὸ νησι καὶ τοὺς κατοίκους του.

Μὲ πολλὴ καλωσύνη, προθυμία καὶ κατανόησι, ὄχι μόνο οἱ μορφωμένοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπλοὶ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, προσφέρθηκαν νὰ μου δώσουν ὅλες τὶς πληροφορίες πὸ ἦταν ἀπαραίτητες γιὰ τὴ μελέτη, ἡ ὁποία προσφέρεται σὰν ἐκδήλωσι τῆς ἀγάπης μου σ' ὅλους τοὺς Ἰμβρίους, ἀφοῦ δὲν εἶναι δυνατό νὰ εὐχαριστήσω ὀνομαστί ὅσους μὲ βοήθησαν.

Ἄν μπορῶ ὅμως νὰ μὴν ἀναφέρω ἰδιαιτέρως τὸν, μακαρίτη σήμερα, γερο-Δημήτρη Καλαϊτζῆ, τὸν Ἀγριδιώτη πρωτομάστορα, πὸ καθισμένος στὸ καφετεῖο τοῦ χωριοῦ μὲ μιὰ παρτέ ἀπὸ μαστόρους κανόνιζε, σὰν διευθυντῆς ὀρχήστρας, τὴν κουβέντα μου μαζὶ τους, συμπληρώνοντας καὶ διευκρινίζοντας τὰ λεγόμενά τους, ὅταν οἱ θέμησες τῶν νέων συναδέλφων του δὲν ἔφθαναν ὅσο ἤθελα πίσω.

Ἰδιαιτέρως εὐχαριστίες ἐπίσης δεφείλονται στὸν ἐπιμελητὴ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης¹ καὶ τοὺς τέσσαρες Ἰμβρίους προτελειοφοίτους τῆς², πὸ τοὺς κούρασα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον, ἐποβάλλοντάς τους συχνὰ σὲ πραγματικὰ μακρὰς «ἀνακρίσεις», σ' ὅλο τὸ διάστημα πὸ ἔγραφα τὴ μελέτη.

Τέλος, ἀπὸ τὴ θέσι αὐτὴ ἐκφράζω τὶς θερμὲς μου εὐχαριστίες καὶ πρὸς τὴν Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Κέντρου Ἐρεῶν τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, ἡ ὁποία μὲ πρότασι τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἀναστ. Ὁρλάνδου εισηγήθη νὰ περιληφθῆ ἡ ἐργασία μου αὐτὴ στὰ δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου. Εὐχαριστῶ ἐπίσης θερμὰ τὴν Σύγκλητο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία ἀπεδέχθη τὴν ἀνωτέρω εἰσήγησι.

1. Τὸν κ. Γιώργο Μονγάλη, θεολόγο ἀπὸ τὸ Σχοινεῦδι.

2. Παρασκευᾶ Γκροσῆ, ἀπὸ τὸ Ἐλλάμιο, Χριστόστομο Καλαϊτζῆ — ἑγγονὸ τοῦ πρωτομάστορα — ἀπὸ τ' Ἀγριδία, Γιάννη Ἀλατζᾶ, ἀπὸ τὸ Γλυκὲ, καὶ Γιάννη Χατζοῦδη, ἀπὸ τ' Ἀγριδία.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

α'. **Τὸ νησί.** Βγαίνοντας κανείς ἀπὸ τὸν Ἑλλήσποντο, μὲ μιὰ μικρὴ στροφὴ πρὸς τὸ βορρά, συναντᾷ στὸ δρόμο του τὴν Ἴμβρο.

Ἀπὸ γεωλογικὴν ἄποψιν πρόκειται γιὰ μιὰν ἀπὸ τὶς τέσσερις κορυφὲς πού διαθέτει ἡ ὑποβρύχια προέκτασι τῆς Θράκης στὸ μέρος αὐτό. Οὔτε πολὺ ὑψηλὴ οὔτε πολὺ χαμηλὴ ἡ Ἴμβρος¹ παρουσιάζει ἐναλλαγὴ βουνῶν καὶ κοιλάδων πού τῆς προσδίδουν ποικιλία θέας καὶ γραφικότητα τοπίου. Στενόμακρῃ στὸ σχῆμα², διαθέτει ἀρκετὴ βλάστησι, ἔπου τὸ ροιμαλέο σφαιρικό ἐλιόδεντρο ἀντιτίθεται πολὺ εὐχάριστα στὴν κατακόρυφον λεύκη, τὸ καθάμι ὅπως τὸ λέν οἱ νησιῶτες.

Παρά ταῦτα ὁμοίως τὸ ἔδαφος τῆς εἶναι πετρώδες, ἔχει δηλαδὴ καὶ πολὺ γόνιμο, γι' αὐτὸ στὰ παλιὰ χρόνια λατρευόταν ἐδῶ ἕνας θεός, πού συμβόλιζε τὴ γονιμοποίησιν τῆς ἀγῶνης γῆς, ὁ Ἴμβρομος, ἀπ' τὸν ὁποῖο πῆρε τ' ὄνομά τῆς ἡ Ἴμβρος.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας τοῦ νησιοῦ χάνεται στὰ βάθη τῶν αἰώνων, ἀλλ' ἂν κρίνουμε ἀπὸ πελασγικά ὑπολείμματα πού σώζονται ἀνάμεσα στὴν μεσαιωνικὴ τοιχοποιία τοῦ κάστρου, πού βρίσκεται στὸ ὁμόνυμο, παραθαλάσσιο, σημερινὸ χωριό, οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἴμβρου πρέπει ν' ἀνήκουν στὸν πανάρχαιον Κρητομινωικὸ πολιτισμό³. Φαίνεται ὅτι οἱ πρῶτοι αὐτοὶ κάτοικοι τοῦ νησιοῦ κατοικοῦσαν σὲ μιὰ μόνον πόλιν, πού εἶχε γιὰ ἀκρόπολιν τὸ κάστρο, χτισμένο πάνω σὲ λόφον, μὲ φυσικὴν ὄχρωσιν ἀπὸ ἀπότομους βράχους, πρὸς τὸ μέρος τῆς θάλασσας.

β'. **Τὰ χωριά.** Τὸ κάστρο αὐτό, κατ'ἀλλήλα διασκευασμένο, χρησιμοποιήθηκε καὶ σ' ἄλλῃ τῇ μεσαιωνικῇ περίοδῳ. Ὄταν, μὲ τὸν καιρὸ, δημιουργήθηκαν ἔροι ζωῆς εὐνοικώτεροι, χτίστηκαν σπιτία ἔξω ἀπὸ τὸ κάστρο, τὸ ὁποῖο σιγὰ σιγὰ ἐγκαταλείφθηκε, καὶ ἔτσι δημιουργήθηκε τὸ χωριό, πού διατήρησε τὸ ὄνομα Κάστρο⁴.

Λίγον πρὸς τὰ νοτιοανατολικά, σὲ μιὰ πλαγιὰ βουνοῦ ἔπου σχηματίζεται μιὰ σχετικὰ ἐπίπεδη ράχι, εἶναι χτισμένο τὸ Γλυκὸ, μὲ ἀπαράμιλλη πανοραμικὴ θέα πρὸς τὸν βορρά, ἔπου ἐκτείνεται ἡ θάλασσα μὲ τὴ Σχομβράκη στὸ βάθος, καὶ πρὸς τὴ δύσιν, ἔπου ἀπλώνεται ὁ καταπράσινος κάμπος, πού μοῦ ἀποκαλύφθηκε τόσο ἀναπάντεχα κατὰ τὴν πρώτη μέρα μου στὴν Ἴμβρο.

1. Ἡ ψηλότερη κορυφὴ τῆς δὲν ὀθίνει τὰ 600 μέτρα.

2. Τὸ μῆκος τῆς εἶναι τριπλάσιον τοῦ πλάτους τῆς.

3. Μιὰ πολὺ εὐληπτὴ περιλήψιν τῆς ἱστορίας τῆς Ἴμβρου δίνει ὁ Ἴμβριος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ν. Π. Ἀνδριώτης σὲ μιὰ δαμλία του πρὸς τὰ μέλη τῆς «Ἴμβρικῆς Ἐνώσεως Μακεδονίας καὶ Θράκης», πού κυκλοφόρησε σὲ φυλλάδιον, Θεσσαλονίκη 1954.

4. Στὰ τουρκικά Kaleköy, πού σημαίνει Καστροχωρι. Σύντομες πληροφορίες γιὰ τὰ χωριά τῆς Ἴμβρου δίνει ἕνας ἄλλος Ἴμβριος λόγιος, ὁ Κουτλουμουσιανὸς μοναχὸς Βαρθολομαῖος, πού ἔγραφε, μετ' ἡμῶν τὸν Κερικουραῖον Α. Μουστοξόδη «Ἐπίγραμμα ἱστορικὸν περὶ τῆς νήσου Ἴμβρου», Κωνσταντινούπολις 1845. Τὸ Ἐπίγραμμα τοῦ Βαρθολομαίου ξανκεκδέθηκε, μὲ κάποιες προσθήκας, ἀπὸ τὸν Γ. Δ. Εἰκοσιδύο, Ἀλεξάνδρεια 1904.

Ἡ προέλευσι τοῦ ὀνόματος τοῦ χωριοῦ εἶναι ἀγνωστὴ¹. Τὸ χωριὸν εἶναι κατάφυτον καὶ μετ' ἀφθονα νερά.

Ἀκόμη νοτιώτερα, στὴν ἀνατολική ἀκρὴ τοῦ κάμπου ποὺ ἀπλώνεται μπρὸς στὸ Γλυκὺ, βρίσκεται ἡ Παναγία², ποὺ ὀνομάσθηκε ἔτσι ἀπὸ τὸ παρεκκλῆσι τῆς «Παναγιᾶς τῆς Ταξειδιανῆς»³. Τὸ χωριὸν σήμερον, διοικητικὸν καὶ θρησκευτικὸν κέντρον τοῦ νησιοῦ, ἔχει ἐξελιχθῆ σὲ κωμόπολιν.

Μόλις πέντε λεπτὰ δρόμον μετὰ τὰ πόδια, ἀνατολικά τῆς Παναγίας, βρίσκεται τὸ *Εὐλάμπιον*, ποὺ μπορεῖ νὰ ἐκληφθῆ σὰν μιὰ ἀπὸ τίς συνοικίας τῆς, ἀλλὰ ποὺ ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ ἰδιαίτερον χωριὸν⁴.

Ἀντίκρου στὴν Παναγία, στὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ κάμπου, συναντᾶ κανεὶς τὸ χωριὸν Ἱεὸς Θεόδωρος⁵. Κτισμένον σὲ πλαγιὰ βουνοῦ, μετὰ ἀπαράμιλλην καὶ αὐτὸ θέα πρὸς τὸν κάμπον καὶ τὴν μακρινὴν θάλασσαν τοῦ Κάστρου, εἶναι κατάφυτον καὶ περιβάλλεται ἀπὸ κήπους καὶ ἀμπέλια γιὰτὶ καὶ αὐτὸ, σὰν τὸ Γλυκὺ, ἔχει ἀφθονα νερά.

Τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ ὀφείλεται σ' ἓνα βυζαντινὸν ναὸν ποὺ ἐτιμᾶτο στ' ὄνομα τῶν Ἁγίων Θεοδώρων. Ἀπὸ τὸν ναὸν αὐτὸν σώζεται σήμερον μόνον ἡ ἀψίδα, ὡς ἓνα ὀρισμαίνον ὕψος, ἐνσωματωμένην στὸ ὀμώνυμον παρεκκλῆσι⁶.

Βορειοδυτικὰ τοῦ Ἱεὸς Θεόδωρου καὶ σὲ ὑψηλότερην στάθμην βρίσκεται ἓνα ἄλλο χωριὸν, τ' Ἀγρίδια, σὲ τόπον πετρώδη⁷. Τὸ ὄνομα αὐτὸ ἀνήκει σ' ἓνα μικρὸν τσομπανοχώρι, στὸ νοτιοδυτικὸν μέρος τοῦ νησιοῦ, ποὺ οἱ κάτοικοί του καλλιεργοῦσαν πολὺ μικροὺς ἀγρούς. Ἐνα ἀναπάντεχον ἐπιπέδιον, κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, ἀνάγκασε τοὺς βοσκούς τοῦ παλίου μικροῦ χωριοῦ νὰ μετακινήσων στὸν τόπον ποὺ βρίσκονται τὰ σημερινὰ Ἀγρίδια καὶ ὅπου ὑπῆρχε μοναστήρι⁸. Αὐτοὺς

1. Κατὰ μιὰ παράδοσιν, ἐκεῖ ποὺ βρίσκονται σήμερον ἀρκετὰς βρύσσαι — ὁ τόπος λέγεται ἀκόμη Βρυσαρές — ἦταν παλαιότερα βόσκημα γελαιδιῶν, γιὰ τὸ ἀφθονον χορτάρι τοῦ μέρους, ποὺ γι' αὐτὸ λεγόταν ἀγγελική. Σιγὰ σιγὰ τὸ ἀγγελικὸν προσφέρθηκε ἄγγελική, ὕστερον ἄγγελική καὶ ἔτσι ἡ ὀνομασία τοῦ χωριοῦ κατέληξε στὸ Γλυκὸν. Δὲν ἔχει συνεπὲς σχέσιν μετὰ τὸ ἐπίθετον γλυκὸν ποὺ θὰ ἔπρεπε μᾶλλον, ἂν εἶχε αὐτὴ τὴν ἔννοιαν, νὰ λέγεται στὸ στόμα τοῦ λαοῦ «Γλυκὸν». Τὸ τουρκικὸν ὄνομα τοῦ χωριοῦ εἶναι Bademliköy, δηλ. Ἀμυγδαλοχώρι.

2. Τὸ τουρκικὸν τῆς ὀνομασίας εἶναι Çınarlı, ποὺ σημαίνει Πλατανοχώρι, ἂν καὶ στὰ τελευταῖα χρόνια πάει νὰ κορυφώσῃ τὸ ὄνομα Merkezköy, δηλ. Κεντρικὸν χωριὸν, ἀπὸ τῆς διοικητικῆς τοῦ σημασίας.

3. «... τὴν ὀνομάζαν δὲ ἔτσι, γιὰτὶ ὅσοι ἐφρουγὰν ἀπὸ τὸ Κάστρο γιὰ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ νησιοῦ, ἀπὸ ἐκεῖ περνοῦσαν, ἄλλος δρόμος δὲν ἦταν ἐκεῖνα τὰ χρόνια. ... καὶ μόνον στὴν Ταξειδιανὴν βρίσκονταν τρία τέσσαρα πηγὰδια, ὅπου ἐσβηγὰν τὴ δύνα τούς οἱ διαβάτες» (Α. Ζαφειριάδης, Ἐνας Φράγκος δεσπότης. Λεύκωμα τῆς νήσου Ἱμβροῦ, ἐν Ἀθήναις 1938, σ. 122).

4. Ἡ τουρκικὴ ὀνομασία τοῦ Εὐλάμπιον, Yeni Mahalle, διατηρεῖ τὴν ἔννοιαν τῆς συνοικίας (mahalle), τὸ δὲ πρῶτον συνθετικὸν yeni (νέα) δείχνει ὅτι εἶναι μεταγενέστερον. Καὶ πραγματικὰ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀπαρτίσθηκεν ἀπὸ τοὺς κατοίκους ἐνὸς παλιότερου κοντινοῦ χωριοῦ, ποὺ λεγόταν Ἁγιος Σωτήρ (Λεύκωμα τῆς νήσου Ἱμβροῦ, σ. 124).

5. Zeytinliköy στὰ τουρκικὰ, ποὺ σημαίνει Ἐλιχοχώρι, γιὰτὶ ἀπὸ τὴν Παναγίαν φαίνεται πίσω ἀπὸ τὰ ἐλιόδεντρα τοῦ κάμπου.

6. Ὁ Κουτλουμουσιανὸς ἀναφέρει ὅτι: «Ὁ ναὸς οὗτος ἀρχῆθεν ἦτο μέγιστος, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἐξ αὐτοῦ μετακομισθέντα μεγάλα καὶ ὀγκώδη μάρμαρα εἰς τὴν πύλιν τῆς νεωτέρας τοῦ αὐτοῦ χωριοῦ ἐκκλησίας» (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 58).

7. Τὸ τουρκικὸν ὄνομα τοῦ χωριοῦ εἶναι Tereköy, δηλ. Κορυφοχώρι, ὄνομα πολὺ χαρακτηριστικὸν τῆς τοποθεσίας του.

8. Τὸ ἐπιπέδιον ποὺ προκάλεσε τὴν μετατόπισιν τοῦ παλίου χωριοῦ εἶναι γραμμένον, μετὰ γλαφυρότητα, ἀπὸ τὸν Α. Ζαφειριάδην (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 118).

μιμήθηκαν και άλλοι, από άλλα σημεία του νησιού, κ' έτσι δημιουργήθηκε το σημερινό χωριό, πού πήρε τ' όνομα του παλιού.

Ἡ ἀκόμη δυτικώτερα, σέ ὄρεινὴ περιοχή, βρίσκεται τὸ τελευταῖο καὶ μεγαλύτερο ἀπ' ὅλα τὰ χωριά τῆς Ἰμβρου, τὸ Σχοινοῦδι¹. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς εὐδιάκριτες συνοικίες: Τὸν Χάλακα, πού ὀφείλει τ' ὄνομά του στὰ πολλὰ χαλίκια πού διαθέτει, τὸ Πέρα Χωριό, πού βρίσκεται κατάντικρυ στὸν Χάλακα, καὶ τὴν Ἁγία Ἐλένη, σέ ἀρκετὴν ἀπὸ τὶς ἄλλες δύο συνοικίες ἀπόστασι.

Τὸ ὄνομα Σχοινοῦδι προήλθε, κατὰ τὴν παράδοσι, ἀπὸ τὰ σχοῖνα (βοῦρα), πού φύονταν στὴν μεταξὺ Χάλακα καὶ Πέρα Χωριοῦ κοιλάδα².

Αὐτὰ εἶναι σήμερα τὰ χωριά τῆς Ἰμβρου, ἕξι τὸν ἀριθμό, ἢ ἑπτὰ, ἂν θεωρήσουμε καὶ τὸ Εὐλάμπιο ξεχωριστὸ χωριό, χτισμένα ὅλα — ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Κάστρο — στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νησιοῦ καὶ συνεπῶς ἀθέατα ἀπὸ τὴ θάλασσα, γιὰ τὸ φόβο τῶν πειρατῶν.

γ'. **Ρυμοτομία.** Τὰ χωριά, ἀπὸ ἀποψὶ ρυμοτομίας, εἶναι ὅσα ὅλα τὰ χωριά τοῦ κόσμου, κτισμένα «εὐλεύθερα», χωρὶς δηλαδὴ καθωρισμένο γεωμετρικὸ σχῆμα, κάτι πού προσδίδει σ' αὐτὰ ἀφάνταστη γραφικότητα. Φιθίσιοι δρόμοι πού ἀνεβαίνουν τὶς πλαγιές, προκαλοῦν σὲ κάθε βῆμα ἐκπλήξεις. Μιὰ ὑποτυπώδης «πλατεῖα» — κι αὐτὴ χωρὶς καθωρισμένο γεωμετρικὸ σχῆμα — ὅπου εἶναι μαζεμένα τὰ καφενεῖα καὶ τὰ λιγοστὰ μαγαζιά, μπορεῖ νὰ ὑπάρχει, χωρὶς ν' ἀποτελῇ κανόνα γιὰ τὰ χωριά τῆς Ἰμβρου, πού δὲν εἶναι σπάνιο νὰ ἔχουν κι ἄλλες, δευτερεύουσες πλατειοῦλες, γύρω σὲ τυχόν παρεκκλήσια πού βρίσκονται μέσα στὸ χωριό, βρύσες, ἢ ἀκόμη καὶ δέντρα σύσκια³. Μερικὲς βρύσες τρέχουν μέσα σὲ κοινόχρηστα πλυντήρια, πού ἀποτελοῦν ἰδιαιτέρο εἶδος κτηρίου.

Τὰ οἰκόπεδα, κατὰ κανόνα ἀκανόνιστα, πολλὲς φορὲς εἰσχωροῦν τὸ ἓνα μέσα στ' ἄλλο κατὰ περίεργο, ἀλλὰ πάντως γραφικὰ ἀφελεῖ τὸν τρόπο. Κάθε σπίτι ἔχει συνήθως τὴν αὐλή του⁴, ὅπου βρίσκεται ὁ ἀπαραίτητος φούρνος.

Τὰ παλιὰ μαγαζιά τοῦ χωριοῦ ἔχουν πολλὲς φορὲς στὸ δρόμο πεζοῦλες, γιὰ νὰ ξεκουράζονται οἱ πεζοπόροι.

Τὰ σοκάκια, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λιθόστρωτα, ἔχουν δύο κλίσεις πρὸς τὸν ἀξονά τους, γιὰ νὰ φύγουν τὰ νερά τῆς βροχῆς μακριὰ ἀπὸ τὰ σπίτια. Πολλὲς φορὲς δημιουργοῦνται ἀνάμεσα στὰ σπίτια, ἢ τοὺς μαντρότοιχους, πολὺ στενὰ περάσματα, τὰ στενάδια, γιὰ ἓνα μόνο άτομο, πού ἐνώνουν τοὺς δρόμους (πίν. 18/1). Ἐκεῖ πάλι πού στρίβει ὁ δρόμος, ἢ ἐνώνονται δύο δρόμοι, τὰ κτήρια ἔχουν τὶς γωνίες τους κοιμένες καὶ ἔτσι δημιουργοῦνται οἱ κοφτές, πού κατασκευά-

1. Τουρκικὰ Dereköy, δηλ. Χειμαρροχώρι.

2. Κατὰ τὸν Κουτλουμουσιανὸ κατὴ (ἢ κοιλάδα) διὰ φυσικὴν ὑγρασίαν τῆς εἶναι γεμάτη σχοῖνους (βοῦρα) καὶ ἐπειδὴ, ὅπου τὸ φυτὸν τοῦτο εὐρίσκεται πλουσιοπάροχον, ὡς εἰς τὴν πεδιάδα ταύτην, ὁ τόπος ἐκεῖνος ὀνομάζεται Σχοινοῦς, ἢ δὲ δοτικῆ τοῦ ὀνόματος τούτου σχηματίζεται Σχοινοῦντι, τραπέντος ντ εἰς δ, ἐμορφώθη τοῦ χωριοῦ τὸ ὄνομα Σχοινοῦδι, ὡς ἔάν εἰερέ τις: Χωρίον ἐν τόπῳ Σχοινοῦντι, ἦγον εἰς τόπον γεμάτον σχοῖνους (Ἰγρόμενημα, ἐθ' ἀν., σ. 60). Ἡ ἐκδοχὴ τοῦ Κουτλουμουσιανοῦ μοῦ φαίνεται ἐξεζητημένη, ἂν ληφθῇ μέγιστα ὑπ' ὄψιν ἡ ἀπλότητα τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος. Γι' αὐτὸ νομίζω ὅτι εἶναι πιθανώτερη μιὰ παράδοσι, στὴν ὁποία ἀναφέρθηκε ἕνας γέρος Σχοινουδιώτης. Τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ, κατ' αὐτὴν, ὀφείλεται στὰ σχοῖνά πού κατασκεύαζαν ἄλλοτε οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ ἀπὸ τὰ βοῦρα πού φύτρωναν ἀφθονα στὸ γῦρο.

3. Σὲ τέτοιες, δευτερεύουσας σημασίας πλατειοῦλες, ὅπως οἱ προαναφερθεῖσες Βρυσάρες στὸ Γλυκὸ ἢ τὸ Λιβιάδι στ' Ἀγγρίδια, γίνονται πανηγύρια, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὑποτικῶς, ὅπως π.χ. ὅταν μαζεῦονται τὰ ἀμύγδαλα, ὅταν σοκάξω τὸ τραχανό, στὸ βρέξιμο τοῦ αγρίζου ἢ ἀκόμη στὸν Κλήδονα.

4. Χωρὶς νὰ λείπουν οἱ ἐξαιρέσεις σὲ νεώτερα, σχετικὰ, σπίτια.

ζονται με ειδικά λαξευμένες πέτρες, τοποθετημένες κατά τρόπο τέτοιο ώστε να παράγουν διακοσμητικά σχήματα (πίν. 9/Ε,Ζ,Η,Θ — πίν. 22/5,6,7). Δεν αποκλείεται οι κορτές να είναι απαραίτητες, γιατί αλλιώς ο δρόμος θα στένευε τόσο πολύ ώστε να καταστήσει αδιάβατος (πίν. 18/2).

δ'. **Έθιμα.** Το χωριό συγκεντρώνει τον πληθυσμό του τον χειμώνα. Το καλοκαίρι σχεδόν αδειάζει, γιατί οι περισσότεροι κάτοικοι διασκορπίζονται στους αγρούς που βρίσκονται, πολλές φορές, σε μεγάλη απόσταση από το χωριό. Γι' αυτό και κάθε νοικοκύρης που ασχολείται με τη γη έχει το ντάμι του στην έξοχή, ένα δεύτερο δηλαδή απλούστερο σπίτι, όπου θα κατοικήσει με την οικογένειά του σ' όλη την περίοδο που θα δουλεύει τη γη. Η δουλειά αυτή είναι πολύ σκληρή για τον Ίμβριώτη, γιατί, όπως είπαμε στην αρχή, η γη δεν μπορεί να θεωρηθεί γόνιμη. Απαιτεί πολύ μόχθο και, πολλές φορές, το προϊόν της δουλειάς δεν επαρκεί στις ανάγκες της οικογενείας.

Είναι φυσιολογικός νόμος, όσο πιο βαρεια είναι η δουλειά τόσο πιο πολύ να υπάρχει ανάγκη από ψυχαγωγία, και είναι ακόμη συνέπεια νόμου ψυχολογικού ή ανάγκη της φυγής απ' τους καημούς μιας όχι πολύ αποδοτικής δουλειάς. Στην Ίμβρο, περισσότερο ίσως από κάθε άλλο τόπο, πατροπαράδοτα έθιμα κανονίζουν τη δουλειά και την ξεκούραση, με την ψυχαγωγία που προσφέρουν ώρισμαμένα πανηγύρια, που έρχονται περιοδικά στο κύλισμα της χρονιάς. Έτσι τότε πανηγυρίζει το ένα χωριό, τότε το άλλο, τότε το ένα ξεκινησι, τότε το άλλο, κι όλοι συρρέουν στο πανηγύρι για να φάνε, να πιούνε και να χορέψουν. Εκεί, στο πανηγύρι του χωριού, θα δείξουν τα παλληκάρια την κορμωστασιά, και τα κορ'τσούδια τη λυγεράδα τους. Και είναι πραγματικά τα παλληκάρια εύρωστα και οι κοπέλλες δημορφες και λυγρές, γιατί η σκληρή δουλειά λειώνει τα πάχητα και κάνει το κορμί στητό και όλο χάρι. Κ' οι γέροι, καλοστεκούμενοι ένενηντάρηδες κι άπάνω, καθισμένοι στα πεζούλια καμαρώνουν, αναπολώντας τα παλιά, τα έγγνια και διασέγγονά τους που χορεύουν στην πλατεία. «Άμμες πόκ' ήμες άλκιμοι νεανία. . .».

Στο πανηγύρι, φυσικά, τα νιάτα θα συναντηθούν κ' εκεί θα πλεχτή το ειδύλλιο, που θ' απαιτήσει αργότερα καινούργια φωλιά. Κι αυτό το βασικό ζήτημα της καινούργιας φωλιάς θα το ρυθμίσουν τα έθιμα. Κάθε κορίτσι που παντρεύεται πρέπει να έχη το σπίτι του. Αυτόνομη είναι τόσο βάρος έπωμιζεται έτσι ο πατέρας κοριτσιού. Όταν στην οικογένεια υπάρχει μόνο ένα κορίτσι, ο πατέρας χτίζει ένα μικρό σπιτάκι, που οι χωριανοί τ' ονόμαζαν γέρικο, γιατί όταν η κόρη παντρευτή της δίνουν το πατρογονικό σπίτι και περιορίζονται οι γονείς στο μικρό, για να περάσουν τα γεράματά τους. Αν τα κορίτσια είναι περισσότερα, τότε το μικρότερο παίρνει το πατρογονικό σπίτι, ενώ για τ' άλλα πρέπει να χτιστούν καινούργια.

Σε νεώτερα χρόνια, που το σπίτι εξελίχτηκε κι άποκτησε περισσότερους χώρους, αν οι χώροι αυτοί ήταν άρκετοι, μπορούσε να χωριστή με μεσότοιχο και να δοθώ το μισό στο νέο ζευγάρι. Αυτό όμως είναι σπάνια περίπτωση κ' έτσι το πρόβλημα της προικοδοτήσεως των κοριτσιών με σπίτια κατάντησε να μη βρήκε εύκολα λύσι¹.

1. Μιά λύσι ανάγκης ύπηρξε το να στέλνονται τα κορίτσια στην Πόλη να ξενοδουλέψουν, για να μπορούσαν να συνεισφέρουν στο χτίσιμο του σπιτιού τους. Είναι φανερόι οι κίνδυνοι της τακτικής αυτής για τα φτωχά κορίτσια της Ίμβρου, γι' αυτό και δημιουργήθηκε, μεταξύ των μορφωμένων Ίμβριών, έντονο ρεύμα για να σταματήσει το κακό. Ο σημερινός Μητροπολίτης μάχιστα Χαλκηδόνας Μελίτων Χατζής δεν δισταζε να στηλιτεύη δημοσίη την πράξι αυτή, φθάνοντας ως το σημείο ν' αναθεματίζη τον πατέρα που έστελνε το κορίτσι του μακριά.

Αν σε μιὰ οικογένεια δὲν ὑπῆρχε κορίτσι, τότε τὸ σπίτι τὸ κληρονομοῦσεν ὁ μεγαλύτερος γιός. Ὑποχρέωσι τῶν ἀγοριῶν τῆς οἰκογενείας ἐξ ἄλλου ἦταν, μὲ δική τους δουλειὰ καὶ τὴ βοήθεια ἐν ἀνάγκῃ τοῦ πατέρα, νὰ χτίσουν τὰ ντάμια τους στὴν ἐξοχὴ, ποὺ λεγόταν καὶ *οντάδες*.

Σπίτια καὶ ντάμια κατασκευάζονται μὲ πέτρινη τοιχοδομία, σύμφωνα μ' ἕνα τύπο πού, τελειοποιούμενος ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ, ἔφθασε σὲ ὑψηλὸ σημεῖο λειτουργικῆς τελειότητος. Πραγματικὴ «*machine à habiter*», κατὰ τὸν περιβόητο ὄρο τοῦ Le Corbusier, ὁ τύπος αὐτὸς ἐφαρμόζει ρασιοναλιστικὰς λύσεις ὡς τὴ μικρότερη λεπτομέρεια, μὲ ἀξιοθαύμαστη λιτότητα μέσων καὶ προσαρμογὴ στὶς πρακτικὰς σκοπιμότητες.

Δυστυχῶς ὁ πολιτισμὸς τοῦ αἵωνα μας, μὲ τίς σνομπιστικὰς του τάσεις, πᾶσι νὰ ἐξαφανίσῃ τὸ παλιὸ σπίτι ἀντικαθιστώντας το μὲ κακότεχνες ἀπομιμήσεις ἀστικῶν σπιτιῶν, χωρὶς χαρακτηριστῆρα.

Τὸ παλιὸ λαϊκὸ σπίτι, στὸν ἀρχικὸ του τύπο καὶ στὶς νόμιμες ἐξελικτικὰς του μορφάς, ποὺ προῦλθαν ἀπὸ τὴν προσπάθεια ν' ἀντιμετωπισθοῦν νέες ἀνάγκες, χωρὶς νὰ χάνουν τὸ δεσμὸ τους μὲ τὸν ἀρχικὸ πυρῆνα, θὰ προσπαθήσουμε νὰ παρουσιάσουμε, ὅσο τὸ δυνατὸ πιστότερα, στὸ ἐπόμενον κεφάλαιο.

Α'. ΤΑ ΣΠΙΤΙΑ

α'. **Γενικά.** Τὰ σπίτια πού συναντᾶ κανεὶς σήμερα στὰ χωριά τῆς Ἰμβρου μποροῦν, στὶς γενικὲς τους γραμμές, νὰ καταταχθοῦν σὲ πέντε διαφορετικὲς κατηγορίες: 1. Τὰ ἐξ ὀλοκλήρου λιθόκτιστα. 2. Ἐκεῖνα πού, ἂν καὶ λιθόκτιστα, ἔχουν στὸ ἐσωτερικὸ τους μερικὰ ξύλινα χωρίσματα μὲ μπαγδατί. 3. Ἐκεῖνα ὅπου ἓνα μέρος τῶν ἐξωτερικῶν τους ἐπιφανειῶν εἶναι ξύλινο. 4. Τὰ ἐξ ὀλοκλήρου ξύλινα. 5. Τὰ σημερινὰ πού κτίζονται μὲ σύγχρονα ὕλικά καὶ μεθόδους καὶ εἶναι γι' αὐτὸ τελείως ξένα πρὸς τὴν παράδοσι τοῦ τόπου.

Στὶς τέσσερις παραδοσιακὲς κατηγορίες μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ σπίτι εἶναι κατὰ κανόνα διπλοτο, γιὰτὶ μόνο σὰν σπάνια ἐξαίρεσι συναντᾶ κανεὶς χαμόσπιτα, δηλαδὴ μονώροφα σπίτια πολὺ φτωχῶν οἰκογενειῶν. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι οἱ τρεῖς τελευταῖες ἀπὸ τίς κατηγορίες αὐτὲς προέκυψαν, ὅπως θὰ δοῦμε, ἐξελικτικὰ ἀπὸ τὴν πρώτη, ἢ δευτέρα ἀπὸ τοπικὲς ἀνάγκες, ἐνῶ ἡ τρίτη καὶ ἡ τέταρτη ἀπὸ ἐξωιμβριακὲς ἐπιδράσεις.

Ἐπειδὴ τὰ σπίτια τῆς πρώτης κατηγορίας ἔχουν πρὸ πολλοῦ ἐγκαταλειφθῆ, σιγὰ σιγὰ εξαφανίζονται. Τὰ λίγα πού κατοικιοῦνται ἀκόμη ἔχουν ὑποστῆ τέτοιες μεταλλαγές καὶ προσθήκες, πού εἶναι δύσκολο νὰ καθορισθῆ ἡ ἀρχικὴ τους μορφή. Δύσκολη ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ χρονολόγησί τους. Πάντως ἡ σχετικὴ ἔρευνα, χωρὶς νὰ μᾶς προσπορίζη ἀκριβῆ στοιχεῖα, μᾶς ἐπιτρέπει ν' ἀναγάγουμε τὰ σπίτια αὐτὰ σ' ἓνα χρονικὸ διάστημα πού βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὴν ἐποχὴ μας κατὰ διακόσια τουλάχιστον χρόνια.

Εἶναι φανερὸ τὸ μεγάλο ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζει ἡ μελέτη τῶν σπιτιῶν τῆς κατηγορίας αὐτῆς, πού ἀποτελεῖ τὸν βασικὸ πυρῆνα στὴν ὅλη ἐξέλιξι τῆς ἱμβριακῆς κατοικίας καὶ ἀντανაკλᾶ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τοῦ νησιοῦ, πού δὲν χάθηκεν ὀλότελα σήμερα, παρὰ τὸν ἐκσυγχρονισμό στὶς συνήθειες τῶν κατοίκων του.

Εὐτυχῶς στὸ Ἄι Θόδωρο σώζεται, σχεδὸν ἀνέπαφο, ἓνα τέτοιο σπίτι, πού ὁ σημερινός του ἰδιοκτήτης τὸ χρησιμοποιεῖ γιὰ ἀποθήκη ἀχύρου. Τὸ σπίτι αὐτό, παρ' ὅλο ὅτι εἶναι πολὺ παλιό¹ ἔχει ὑποστῆ ἐλάχιστες μεταβολές, μᾶλλον λεπτομερειακὲς καί, κατὰ συνέπεια, διατηρεῖ ὅλα του τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα.

β'. **Περιγραφή.** Γνωστὸ στὸ χωριὸ ὡς σπίτι τοῦ Κουτούφου, ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου του ἰδιοκτήτη, παρουσιάζει γενικὰ τὴ μορφή ἑνὸς ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου, τοῦ ὁποίου ὁ μεγάλος ἄξονας ἔχει κατεῦθυνσι ἀπὸ ἀνατολὴ σὲ δύσι. Ἔτσι τὸ σπίτι μὲ τὸν ὄγκο του προφυλάγει ἀπὸ τοὺς βορεινοὺς ἀνέμους τὴν αὐλὴ πού ἐκτείνεται πρὸς τὴ νοτιὰ.

Διαθέτει δύο ὀρόφους, τὸ ἀνωί καὶ τὸ κατώι, πού χρησιμοποιοῦν τὸ πρῶτο γιὰ κατοικία καὶ τὸ δεύτερο γιὰ ἀποθήκη. Καὶ στὸ ἓνα καὶ στὸ ἄλλο μπαίνει κανεὶς ἀπὸ τὴ νοτιὰ. Ἡ προσπέλασι στὸ ἀνωί γίνεται μὲ μιὰ πετρόσκαλα (πίν. 1/Π) πού ὀδηγεῖ σ' ἓναν ἐξώστη (X), τὸ χαγιάτ', ὅπου

1. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν ἐνδιαφερομένων κτίστηκε πρὶν 300 περίπου χρόνια ἀπὸ κάποιον Γεώργιο Πούπα.

άνοίγεται ἡ θύρα τοῦ ἀνωγιοῦ¹. Τόσο τ' ἀνω ὅσο καὶ τὸ κατώι ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἓνα μόνο χώρο, γι' αὐτὸ τὰ σπίτια αὐτὰ λέγονται *μονόσπιτα*. Ὅταν πάλι ὁ χωρικός λέγη *σπίτ'*, ἢ *μᾶλλον* (ὁ) *σπίτος*, ἔννοεῖ τὸ ἀνωί, τοῦ ὁποίου τὸ πάτωμα, στὴ μέση του σχεδόν, ἔχει ἓνα σκαλοπάτι πρὸ δημιουργεῖ στὸ ἀνατολικό του μέρος ἐλαφρὰ ὑπερυψωμένη στάθμη (10 ἑκατοστῶν). Αὐτὸ τὸ ὑψηλότερο ἀνατολικὸ μέρος τοῦ σπιτιοῦ λέγεται *ἀπάνου σπίτ'* (Ασ), ἐνῶ τὸ χαμηλότερο δυτικὸ κάτω *σπίτ'* (Κσ). Τὸ ἐπάνω σπίτι εἶναι τὸ μέρος ὅπου κάθεται², τρώγει³ καὶ κοιμᾶται ἡ οἰκογένεια⁴.

Στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο, καὶ ἀκριβῶς στὸν ἀξονα τοῦ σπιτιοῦ, ἀνοίγεται τὸ *τζάκι*, πρὸ λέγεται καὶ *γουνιά* (Γ) καὶ ἔχει προορισμὸ νὰ ζεστάνῃ τὸ ἀνωί, ἀλλὰ καὶ νὰ χρησιμεύσῃ καὶ γιὰ τὸ ψήσιμο τοῦ φαγιοῦ. Δεξιά καὶ ἀριστερὰ τοῦ τζακιοῦ ἀνοίγονται δύο παράθυρα καὶ ἀκόμη ἓνα βορεινὸ, στὴν ἀνατολικὴ ἀρχὴ τοῦ βόρειου τοῖχου. Πάνω ἀπὸ τὰ παράθυρα καὶ τὸ τζάκι, καὶ στοὺς τρεῖς τοίχους τοῦ ἐπάνω σπιτιοῦ, ὑπάρχει συνεχὲς ράφι, μονὸ ἢ διπλό, πρὸ λέγεται *θέση* (Θσ).

Μπαίνουντας κανεὶς ἀπὸ τὸ χαγιάτι στὸ κάτω σπίτι συναντᾷ στὰ δεξιά καὶ στὸ μικρὴν ἀπόστασι ἀπὸ τὴν εἴσοδο τὸν *λαγνουστάτ'* (Λ), μὲν ὀρθογώνια *κόγχη* δηλ.⁵, ὅπου μπαίνει ἡ

1. Στὴ σημερινὴ κατάστασι τοῦ σπιτιοῦ, μὴ δευτέρη θύρα ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸ χαγιάτι σ' ἓνα δωμάτιο μισογυρεμισμένο (Ο) πρὸ προστέθηκεν ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅπως γίνεται φανερὸ ἀπὸ τὴν παρούσα τῶν ἀγκυραριῶν, στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ τοῖχου τοῦ παλιοῦ σπιτιοῦ (πίν. 6: Αγ) καὶ τοῦ διαχωριστικοῦ, κατακόρυφου ἄρμου ἀνάμεσα στοὺς δύο τοίχους, στὸ κατώτερο τμήμα (πίν. 18/3). Ἡ προσθήκη τοῦ δωματίου αὐτοῦ ἔγινε αἰτία νὰ μετατοπισθῇ ἡ πετρόκαλα στὴ μακριὰ πλευρὰ τοῦ χαγιατιοῦ, ἐνῶ ἡ κανονικὴ τῆς θέσι εἶναι στὴ στενὴ του πλευρὰ, ἔτσι πρὸ νὰ ἐφάπτεται τοῦ νότιου τοῖχου.

2. Τὸ ξύλινο πάτωμα τοῦ ἐπάνω σπιτιοῦ σκεπάζεται μὲ τὸ *τζατζαλόκλιμα*, ἓνα κιλίμι δηλ. χοντροκαμωμένο, χωρὶς διακοσμητικὰ στοιχεῖα, πρὸ ὑφαίνεται κατὰ τὴ μιά διεύθυνσι μὲ κλωστὲς καὶ κατὰ τὴν ἄλλη μὲ στενὰς λωρίδες παλιῶν ὑφασμάτων. Ἐμπρὸς στὸ τζάκι ἀπλώνεται ἓνας *τρουβῆς* (τορβῆς), δηλ. σάκος ἀνοιγμένος, καμωμένος ἀπὸ μαῦρη τρίχα κατσίκας, πρὸ ἀντιχεῖ στὴ φωτιά, καὶ μπρὸς σ' αὐτὸν ἓνα χαλάκι γιὰ λούσο. Μὲ τὴν κάλυψι αὐτὴ, στὸ ἐπάνω σπίτι μπορεῖ κανεὶς νὰ καθῆσθαι στωροπόδι, χωρὶς νὰ ἔχη ἀνάγκη ἀπὸ τίποτε ἄλλο. Ἔτσι πραγματικὰ καθόνται τὰ παιδιὰ καὶ οἱ νέοι, ἐνῶ γιὰ τοὺς γονεῖς καὶ κυρίως γιὰ τοὺς γέροντας χρησιμοποιοῦσιν *μαξιλάρια*.

3. Γιὰ τὸ φαγητὸ μπαίνει στὴ μέση ὁ *σοφρᾶς*, εἶδος στρογγυλοῦ τραπέζιοῦ, δίχως πόδια, πρὸ τὰ ἀντικαθιστοῦν δύο *τραβέρσες*. Ἐπάνω στὸ σοφρᾶ ἀπλώνεται ἡ *μουῖλα*, τὸ τραπέζομάντιλο δηλ., καὶ μετὰ τὰ ξύλινα *κουτάλια* καὶ τὰ *πηροῖνια*, σὲ παλιότερες ἐποχὰς *διχαλωτά*. Ὅλοι ἔτρωγαν ἀπὸ μιά *γαβῆβα*. Ὁ πατέρας πάντα καθόταν δεξιά καὶ ἡ μάνα ἀριστερὰ, γιὰ νὰ βρισκῆται ἀνάμεσα στὸ τζάκι καὶ τὸ ἀκρινὸ ντουλάπι τοῦ βορεινοῦ τοῖχου, πρὸ περιέχει τὰ εἶδη πρώτης ἀνάγκης. Τὸ μικρότερον παιδί καθόταν πρὸς τὸ κάτω σπίτι, γιὰ νὰ φέρῃ νερὸ ἀπὸ τὸ *λαγνουστάτ'* (Λ) πρὸ βρισκόταν πλάι στὴν εἴσοδο. Τὶς ἄρες πρὸ δὲν χρησιμοποιοῦταν ὁ *σοφρᾶς* κρεμαζόταν στὸν τοῖχο — συνήθως πάνω ἀπὸ τ' ἀμπάρια — κατὰ τρόπο πρὸ οἱ *τραβέρσες* νὰ βρισκῶνται ὀριζόντιες καὶ νὰ μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ σὰν *ράφια*.

4. Γιὰ τὸν ὕπνο ἀπλωνόταν οἱ *κατσῆς*, δηλ. στρώματα γεμισμένα μὲ *βρωμάχερο*, πρὸ σημαίνει ἄχυρο ἀπὸ βρώμη (λέγεται καὶ *βρωμοκαλαμιά*, γιὰτὶ πρόκειται γιὰ χοντρὸ ἄχυρο πρὸ εἶναι εὐλόγιστο καὶ δὲν σπάνει μὲ τὸ βῆρος τοῦ σώματος). Ἐπάνω στὸ στρώμα ἀπλωνόταν τὰ *γχιζοσέντονα*, *σεντόνια* ὑφασμένα ἀπὸ γριζο, κλωστή δηλ. ἰδιαιτέρως ἐπεξεργασμένη καὶ πολὺ ψιλὴ, ἀπὸ τίς ἄρες τῶν τριχῶν τῶν προβάτων. Στὰ μικρὰ παιδιὰ, κάτω ἀπὸ τὸ κατωσέντονο, ἐβαζαν πολλὰς φορὰς μὴ προσιὰ, πρὸ κρατοῦσε *ζέστη*, ἀλλὰ καὶ ἦταν ἀδιαπέραστη ἀπὸ τὴν ὑγρασία. Τὴν τόσο ζεστὴ αὐτὴ προσιὰ αὐτονόητο εἶναι ὅτι τὴν ἀποζητοῦσαν καὶ οἱ ἠλικιωμένοι. Μετὰ τὸ ἀπακωσέντονο ἐρχόταν τὸ *πάπλωμα*, πρὸ γεμιζόταν στὰ παλιὰ χρόνια μὲ *ἀρηομάλλια*, *μαλλί* δηλ. ἀρνιοῦ, λεπτὸ καὶ ζεστό. Τέλος ἡ *μαξιλάρα* ἦταν μακριὰ, στὸ πλάτος τοῦ στρώματος. Ἄν τὸ *πάπλωμα* δὲν ἔφθανε, πρόσθεταν καὶ *κ'λίμα*, ἄνομοσία γενικῆ, πρὸ χρησιμοποιεῖται γιὰ ὅλα τὰ εἶδη κλιμαῶν, ἀπὸ τὸ *τζατζαλόκλιμα*, πρὸ εἶδαμ παραπάνω, καὶ τὸν *κουφελά*, ὡς τὰ διακοσμημένα κλιμα καὶ ἑκεῖνα πρὸ ἔπαιζαν τὸ *ρόλο* *κουβέρτας*.

5. Τὶς *κόγχες* στὴν Ἰμβρο τίς λένε *θυρίδες*, ὅπως λένε *θυρίδες* καὶ τὰ μικρὰ παράθυρα, ἐνῶ τὰ πολὺ μικρὰ ἀνοίγματα *θεγ'δάκια*.

στάμνα με τὸ πόσιμο νερό. Ὅλη τὴν δυτικὴ πλευρὰ τοῦ κάτω σπιτιοῦ τὴν πιάνουν τ' ἀμπάρια (Α), τρία ἢ τέσσερα στὴ σειρὰ, πού χρησιμεύουν γιὰ τὴν ἀποθήκευσι τοῦ σιταριοῦ καὶ ἄλλων δημητριακῶν. Στὸν δυτικὸ τοῖχο, πάνω ἀπὸ τ' ἀμπάρια καὶ στὸ ὕψος τῆς στέγης, ἀνοίγεται ἓνα μικρὸ παράθυρο πού λέγεται ἀμπαροθυρίδα (πίν. 3:Θα). Ἀντίκρυ στὴν εἴσοδο, μπρὸς στὸν βόρειο τοῖχο, βρίσκεται ἡ γούκερη, πού ἐκτείνεται ἀπὸ τ' ἀμπάρια ἕως τὸ σκαλοπάτι πού χωρίζει τὸ κάτω ἀπὸ τὸ ἐπάνω σπίτι. Ἡ γούκερη εἶναι εἶδος ντουλαπιοῦ πού ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τμήματα: ἓνα μεγαλύτερο (πίν. 1:Γ) χωρὶς καπάκια, πού σκεπάζεται μπροστὰ με περντὲ καὶ χρησιμεύει γιὰ νὰ τοποθετοῦνται ἐκεῖ, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἡμέρας, τὰ στρωσίδια τῆς νύχτας καὶ ἓνα μικρότερο με καπάκι (Ν) ὅπου μπαίνουν τὸ φορέματα. Ἡ γούκερη συνεχίζεται πρὸς τὸ ἐπάνω σπίτι με τὸν *μεγκενέ* (Μ). Αὐτὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀλλεπάλληλα τριγωνικὰ ράφια, ὅπου ἐμπαιναν τὰ πιὸ χρήσιμα στὴ νοικοκυρὰ ἀντικείμενα¹.

Πολλὲς φορές ὁ σπίτος φωτιζόταν καὶ ἀπὸ τὴ στέγη με φεγγίτες, ἓναν, πάνω ἀπὸ τὸ ἐπάνω σπίτι (Φ), ἢ δύο, ὅποτε ὁ δεῦτερος φώτιζε τὸ κάτω σπίτι.

Ὁροφὴ δὲν ὑπῆρχε καὶ ἐπειδὴ ἡ στέγη ἦταν φανερὴ, ἡ κατασκευὴ τῆς παρουσίαζε τάξι στὴ συγκρότησί της: Δύο μακάσια (πίν. 3:Μα), τοποθετημένα κατὰ τρόπο πού νὰ χωρίζεται τὸ μῆκος τοῦ σπιτιοῦ σὲ τρία ἴσα μέρη, σήκωναν τὴ στέγη, πού εἶχε δύο κλίσεις πάνω ἀπὸ τὸ κάτω σπίτι, γιὰ νὰ δημιουργῆται ἀέτωμα στὸν δυτικὸ τοῖχο καὶ νὰ εἶναι δυνατὸ τὸ ἀνοιγμα τῆς ἀμπαροθυρίδας ὅσο τὸ δυνατό πιὸ ψηλά γιὰ τὸν καλὸ ἀερισμὸ, καὶ τρεῖς πάνω ἀπὸ τὸ ἐπάνω σπίτι. Ἡ στέγη κάτω ἀπὸ τὰ κεραμίδια εἶχε ἓνα ἀπομονωτικὸ στρώμα ἀπὸ ἀργιλόχωμα².

Τελειώνοντας με τὸ ἀνωί πρέπει ν' ἀναφερθῆ καὶ ἡ γατοθυρίδα, πλάι στὴν εἴσοδο (πίν. 5:Γτ), πού σὲ νεώτερα σπίτια δὲν ἀνοίγεται στὸν τοῖχο, ὅπως ἐδῶ, ἀλλ' ἀποκόπτεται ἢ κάτω δεξιὰ γωνία τῆς πόρτας.

Τέλος, οἱ τοῖχοι τοῦ σπιτιοῦ ἦταν σοβαντισμένοι μ' ἓνα μείγμα λάσπης καὶ ἄχυρου καὶ ἀσπρισμένοι.

Τὸ κατῶι ἔμενε ἀσοβάντιστο. Δὲν εἶχε παράθυρα, παρὰ μόνον ἓνα μικρὸ ἀνοιγμα —θυρ'δάκι— στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο γιὰ ἀερισμὸ (πίν. 2:Θδ). Τὸ δάπεδο δὲν εἶχε κάλυψι. Περιοριζόταν μόνον στὸ νὰ «πατήσουν» καλὰ τὸ χῶμα. Σὲ μιὰ γωνία τοῦ κατωγιοῦ ὑπῆρχε ἓνα εἶδος ἀμπαριοῦ, καμωμένου ἀπὸ σανίδια, πού λεγόταν ἀμπαντὴ καὶ χρησίμευε γιὰ τίς ἐλιές πού μαζεύονταν ἀπὸ τὰ δέντρα καὶ ἔπρεπε νὰ σταθοῦν κάμποσο πρὶν σταλοῦν στὸ ἐλαιοτριβεῖο (πίν. 2:Αμ).

Τὸ κατῶι, ὅπως ἀναφέρθηκε καὶ παραπάνω, ἦταν ἡ ἀποθήκη τοῦ σπιτιοῦ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀμπαντὴ ἐδῶ βρισκόταν τὰ πιθάρια³ σὲ διάφορα μεγέθη, γιὰ τὸ λάδι καὶ τὸ κρασί, πού τὰ τοποθετοῦσαν με τὴ σειρὰ, σύρριζα στοὺς τοίχους καὶ τὰ βύθιζαν λίγο στὴ γῆ, γιὰ νὰ ἰσορροποῦν καλύτερα (πίν. 3:Σφ). Ἐδῶ ἐπίσης στοιβάζονταν ξύλα, πού ξεραίνόμενα θὰ χρησίμευαν γιὰ τὸ

1. Ὅπως ὁ σιδερένιος κλώστης, τὸ ξύλινο ἀδράχτι, τὸ χηνοκούβαρο. Ἀκόμη δοχεῖα πού περιείχαν τὸ λάδι, τὸ ξίδι, τὸ κρασί κ.ἄ. Στὸ σπίτι πού ἐξετάζουμε οὔτε ἡ γούκερη σώζεται οὔτε τ' ἀμπάρια, διαγράφονται ὁμοῦ πολὺ καθαρά τὰ ἴχνη τους στὸν τοῖχο.

2. Στ' ἀνατολικὰ χωριά, ἀντὶ φτέρης, χρησιμοποιοῦσαν σαμαροχόρτι, ἓνα εἶδος βούρλων πού φέεται στὸν Κέφαλο καὶ χρησίμευε παλιότερα στὴν κατασκευὴ σαμαριῶν.

3. Πού τὰ μικρότερα τους λεγόταν *σφίδες*. Στὸ σπίτι τοῦ Κουτούφου καὶ ἡ ἀμπαντὴ δὲν σώζεται, ἀλλὰ ἴχνη στοὺς τοίχους καὶ τὴν ὄροφὴ καθορίζουν τὴν θέσι της στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ κατωγιοῦ. Διατηροῦνται ὁμοῦ ἀνεπάρκα μερικὰ πιθάρια, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα καὶ τὸ ὄρατο πιθάρι τοῦ πίνακα 10/Α, με διακοσμημένες ταινίες (α), πού βρήκαμε καὶ στὰ πιθάρια τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Σακρλάτου κι ἄλλου (β, γ).

ἀναμμα τοῦ τζακιοῦ, τενεκέδες μὲ τὸ τυρί, οἱ κλαδοῦρες, σωροὶ κλαδιῶν δηλαδή πού χρησιμοποιοῦνταν στὸ ἀναμμα τοῦ φούρνου, καὶ ὅ,τι ἄλλο χρειαζόταν ἢ οἰκογένεια.

Πολλὲς φορές στὸ κατώι ἐβαζαν καὶ τὶς κότες, ἀλλὰ στὸ σπίτι πού ἐξετάζουμε ὑπάρχει γι' αὐτὲς ἰδιαίτερος χώρος κάτω ἀπὸ τὸ χαγιάτι (πίν. 2:Κμ). Στὸ ἐπίπεδο τοῦ κατωγιοῦ συναντοῦμε σωζόμενο τὸν χώρο πού βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὸ πρόσθετο δωμάτιο τοῦ ἀνωγιοῦ (πίν. 2:Ο). Ὁ χώρος αὐτὸς ἔχει μιὰ πόρτα πρὸς τὴν αὐλὴ καὶ ἓνα μεγάλο παράθυρο πού καὶ μόνον αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ ἀναμφισβήτητη ἀπόδειξι ὅτι πρόκειται περὶ προσθήκης πολὺ μεταγενέστερης.

Ἄν ἐξετάσουμε τὶς τομὲς τοῦ σπιτιοῦ (πίν. 3, 4), θὰ δοῦμε ὅτι τὰ ὕψη εἶναι ἐναρμονισμένα πρὸς τὸ ὕψος τοῦ ἀνθρώπου. Στὸ ἀνωί τὸ ὕψος ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ἐπάνω σπιτιοῦ ὡς τὸ μακάσι τῆς στέγης εἶναι 2,20 μέτρα, ὕψος καταθλιπτικὰ χαμηλὸ ἂν ὑπῆρχε ὀροφή, ἀλλὰ μὲ τὶς κλίσεις τῆς στέγης ἐμφανεῖς, πού προσθέτουν ἄλλο ἓνα μέτρο σχεδὸν στὸ ὑψηλότερο σημεῖο, ὁ χώρος γίνεται εὐχάριστος. Ἡ θύρα ἔχει ὕψος 1,80 μ. καὶ τόσο ἐπίσης μένει ἀπὸ τὸ κεντρικὸ δοκάρι τῆς ὀροφῆς τοῦ κατωγιοῦ ὡς τὸ δάπεδό του. Ἡ σχέσι τῶν ὑψῶν αὐτῶν πρὸς τὰ μεγέθη τῶν κατόψεων ὅμως εἶναι τέτοια, ὥστε οἱ ὀψεις νὰ παρουσιάζωνται μὲ πολὺ πετυχημένες ἀναλογίες (πίν. 5, 6). Ἡ διάταξι τοῦ οἰκοπέδου, ὅπου εἰσχωρεῖ τὸ πλαῖνὸ σπίτι, δημιούργησε τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπεκταθῇ ἡ αὐλὴ καὶ πρὸς τὴ δύσι (πίν. 5/B), ὅπου τοποθετήθηκε ὁ φούρνος (Φν). Στὸ νότιο μέρος ὑπάρχει τὸ ἀναγκαῖο (Ακ) καὶ ἓνα προφυλαγμένο ὑπόστεγο, ὁ σουντουρμαῖς (Σ), γιὰ τὸ μεταφορικὸ ζῶο, πού πρέπει νὰ ξεκουραστῇ σὲ μέρος ὑψημένο, ὅταν ἐρχεται ἰδρωμένο ἀπὸ μακρὰ¹.

Ἐδῶ λήγει ἡ περιγραφή τοῦ σπιτιοῦ, χωρὶς νὰ συναντήσουμε καμμιά πρόνοια γιὰ μιὰν ἀκόμη ζωτικὴν ἀνθρώπινη ἀνάγκη, τὸ πλύσιμο. Ὡς τὴν ἐποχὴ πού χτίστηκε τὸ σπίτι πού ἐξετάσαμε, ἓνα ἀπὸ τὰ παλιότερα πού σώζονται ὅπως εἶπαμε, τὸ πλύσιμο γινόταν μὲ λεκάνες, στὸ χαγιάτι γιὰ τοὺς μεγάλους καὶ μέσα στὸ σπίτι γιὰ τὰ παιδιά. Φαίνεται ὅμως ὅτι μερικὰ χρόνια ἀργότερα ὁ νεροχύτης ἐγινε ἀπαραίτητος καὶ τοποθετήθηκε πράγματι στὸ ἀνωί πρὸς τ' ἀριστερὰ τοῦ λαγηνοστάτη, πέτρινος, προσαρμοσμένος στὸν τοῖχο, ἢ μέσα σὲ εἰδικὴ θυρίδα².

γ'. **Παραλλαγές.** Εἶδαμε κατὰ τὴν περιγραφή τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ σπίτι ἐθίμων στὴν εἰσαγωγή ὅτι ἡ ὑποχρέωσι νὰ προικοδοτηθῇ τὸ κορίτσι μὲ σπίτι ἀνάγκαζε τοὺς γονεῖς νὰ χτίσουν, γιὰ τὰ γεράματά τους, ἓνα μικρὸ σπιτάκι, πού ὀνομαζόταν χαρακτηριστικὰ γέρικο, ἢ, ἂν τὸ σπίτι ἦταν ἀρκετὰ μεγάλο, νὰ τὸ χωρίσουν στὰ δύο. Ἡ τελευταία αὐτὴ περίπτωσι δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἐφαρμοσθῇ στὰ παλιὰ μονόσπιτα, σὰν αὐτὸ πού περιγράψαμε, ἀφοῦ ὁ χωρισμὸς στὰ δύο θ' ἀκρωτηρίαζε τὸν μοναδικὸ του χώρο καθιστῶντας τὸν ἀκατάλληλο γιὰ κατοικία. Στὴν περίπτωσι αὐτὴν ὅμως μποροῦσε τὸ μονόσπιτο νὰ διπλασιασθῇ, διατηρῶντας κοινὸ τὸ χαγιάτι καὶ τὴν αὐλὴ. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τέτοιου διπλοῦ σπιτιοῦ ἀποτελεῖ ἓνα σπίτι, στὸ Πέρα Χωριὸ τοῦ Σχοινοῦδιοῦ, ἡλικίας περίπου διακοσίων χρόνων (πίν. 7/A — πίν. 18/4). Τὸ δεύτερο σπίτι ἔχει τὸν μεγάλο ἀξονά του κάθετο στὸν ἀντίστοιχον ἀξονα τοῦ πρώτου, ὅποτε τὸ κτήριο ἐξωτερικὰ παρουσιάζει τὴ μορφή τοῦ γράμματος Γ. Ἡ τοιχοδομία δείχνει ὅτι ἡ χρονολογία πού χτίστηκε τὸ δεύτερο σπίτι δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴ χρονολογία τοῦ πρώτου³.

1. Ἄλλα σπίτια, κάπως μεταγενέστερα, δὲν διαθέτουν τὸ ὑπόστεγο αὐτὸ γιὰ τὸ ζῶο. Στὴν περίπτωσι αὐτὴ τὸ δένουν κάτω ἀπὸ τὸ χαγιάτι, ἢ ἀκόμη μποροῦν νὰ τὸ σταβλίσουν καὶ στὸ κατώι.

2. Τὸν βρίσκουμε στὸ σπίτι τῆς Ἀναστασίας Κουτσουμάλλη, στ' Ἀγρίδια, πού χτίστηκε κάπου 50 χρόνια μετὰ τὸ σπίτι τοῦ Κουτούφου.

3. Πολὺ ἀργότερα προστέθηκε, παράλληλα πρὸς τὸν ἀξονα τοῦ πρώτου σπιτιοῦ καὶ τρίτο (πίν.7/A:

Ένα άλλο τέτοιο διπλό σπίτι είναι του Βασιλή Ζούνη στον "Αι Θόδωρο (πίν. 7/Β), που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για δύο νέα στοιχεία που παρουσιάζει. Το πρώτο είναι ότι το αρχικό σπίτι (I) διαθέτει ένα μεγάλο χαγιάτι (X), τοποθετημένο κατά τρόπο που ο μεγάλος άξονας του σπιτιού να είναι κάθετος στον άξονά του, και τούτο γιατί το χαγιάτι αυτό συνδέει το σπίτι μ' ένα τετράγωνο χώρο (Πτ) που αποτελεί πατητήρι για τὰ σταφύλια. Ο χώρος αυτός έχει το ύψος του άνωγιού και κατωγιού μαζί, έτσι που ή πόρτα του, που άνοίγεται στο χαγιάτι, να είναι υπερυψωμένη κατά το ύψος του κατωγιού από το δάπεδό του. Μιά σχισμή, σαν πολεμίστρα, που λέγεται στην "Ιμβρο σκιστή (Σκ), στο ύψος κι αυτή του χαγιατιού, αερίζει το πατητήρι, ενώ χαμηλά υπάρχει πέτρινος κρουός (Κ), απ' όπου τρέχει ο μούστος όταν πατιούνται τὰ σταφύλια. Φαίνεται ότι ο πρώτος ιδιοκτήτης του σπιτιού ζούσε από το κρασί που παρήγε, γι' αυτό και είχαν ανάγκη από ιδιαίτερο πατητήρι για μεγάλες ποσότητες σταφυλιών¹.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό στοιχείο του σπιτιού αυτού είναι ότι το πρόσθετο σπίτι (II) συγκοινωνεί με το κατώ του όχι με θύρα, που θα ήταν εύκολο ν' άνοιχτη κάτω από το χαγιάτι, αλλά με φάλι, δηλαδή καταπακτή (Φλ) που άνοιγόταν σε μιá γωνία του άνωγιού, τρόπος που βλέπουμε να εφαρμόζεται και σ' άλλα σπίτια, αλλά όπου εκτός από την καταπακτή υπάρχει και ή κανονική πόρτα του κατωγιού. Το πρόσθετο σπίτι έχει σχεδόν το μήκος του χαγιατιού και δεν χωρίζεται σε άπάνω και κάτω σπίτι.

Ένα «γέρικο» της εποχής αυτής (πίν. 7/Γ) σώζεται, μπορούμε να πούμε άνεπαφο, στο Εύλάμπιο². Το τζάκι με τὰ δύο παράθυρα του κανονικού σπιτιού δεν επιτρέπει πολύ το στένεμά του, γι' αυτό για να προκύψει το γέρικο³ κονταίνει το μήκος του⁴. Η όργανωση του έσωτερικού χώρου, με το άπάνω και κάτω σπίτι, το λαγηνοστάτη, τὰ ράφια, την γούκερη, το βορεινό παράθυρο και την άμπαροθυρίδα κ.τ.λ. εφαρμόζεται πιστά. Μόνο που λείπουν από το άνω τα άμπάρια, γιατί αν έμπαιναν ή γούκερη δεν θα μπορούσε ν' άναπτυχθ⁵.

Ο προσανατολισμός του σπιτιού, ίσως έπειδή ο νότιος τοίχος του είναι έπάνω σε δρόμο, είναι αντίθετος του συνηθισμένου. Το χαγιάτι δηλαδή βρίσκεται στο βοριά. Το πόσο ένοχλητικός είναι για τούς κατοίκους ο προσανατολισμός αυτός, φαίνεται από το γεγονός ότι σε παρόμοιες περιπτώσεις αναγκάστηκαν να σκεπάσουν με σανίδωμα πρόχειρο την άνοιχτή πλευρά του χαγιατιού (πίν. 18/5). Κατά φυσική συνέπεια αυτό που επέβαλλε ή ανάγκη έγινε καθεστώς, κ' έτσι βρίσκουμε έξ άρχής κλειστά χαγιάτια, όταν ο προσανατολισμός του σπιτιού δεν μπορεί να είναι εκείνος που πρέπει.

αβγδ). Ένώ όμως ή προσθήκη του δεύτερου είναι μελετημένη κατά τρόπο ώστε τὰ δύο σπίτια μαζί ν' αποτελούν μιάν ένότητα, με το κοινό χαγιάτι και την έξωτερική πετρόκαλα, το τρίτο δεν έχει καμμιά οργανική σχέση με τὰ άλλα δύο και επί πλέον διαφέρει και ως τύπος, γιατί έχει έσωτερική σκάλα.

1. Τὰ σταφύλια που θα χρησιμοποιούν για το κρασί της οίκογενείας θα πατηθούν σε μιá μονόξυλη σκάφη, που βρίσκεται σε κάθε σπίτι (πίν. 10/Γ).

2. Οι πληροφορίες μου είναι ότι το σπίτι είναι γνωστό ως σπίτι του Γιάννη Πηγγηνού, δεν μπόρεσα όμως να καθορίσω αν ο αναφερόμενος είναι ή όχι εκείνος που το πρωτόχτισε.

3. Το πλάτος του άνωγιού του έξεταζόμενου γέρικου σπιτιού είναι 3,50 μ., που δεν διαφέρει σχεδόν από το πλάτος του άνωγιού του Κουτούφου (3,60 μ.).

4. Τὰ 6,50 μ. του Κουτούφου κατεβαίνουν έδω στα 4.

5. Και ή θέση της είσοδου, που βρίσκεται στο άκρότατο σημείο του μακρού τοίχου, δεν επιτρέπει την τοποθέτηση άμπαριών. Οι γέροι όμως δεν είχαν ανάγκη από ιδιαίτερη σοδειά δημητριακών, γιατί τούς φρόντιζαν τὰ παιδιά τους.

Παράδειγμα τέτοιου κλειστοῦ χαγιατιοῦ ἔχουμε στὸ σπίτι τοῦ Στέλιου Σαββαΐδη, στὸ Γλυκὺ. Τὸ σπίτι διατηρεῖ ὅλα του τὰ χαρακτηριστικά, ἀκόμη καὶ τ' ἀμπάρια του, ἀνέπαφα (πίν. 7/Δ)¹. Τὸ χαγιατί ἀποτελεῖ δεῦτερο κλειστὸ χῶρο (πίν. 18/6), μὲ τζάκι καὶ βορεινὸ παράθυρο (X). Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὸ κατώι (Κτ), ὅπου μπαίνει κανεὶς πρῶτα στὸν κάτω ἀπ' τὸ κλειστὸ χαγιατί χῶρο (Κγ) καὶ ὕστερα στὸ κυρίως κατώι (Απ).

Καὶ σ' αὐτὸ τὸ σπίτι καὶ σ' ἓνα ἄλλο, στὸ Κάστρο (πίν. 7/Ε), ὅπου τὸ κλειστὸ βορεινὸ χαγιατί εἶναι καλύτερα συνδυασμένο μὲ τὸ κύριο σῶμα τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὴ σκάλα, γιὰ τὸ σύνολο ἀποκτᾶ τὸ σχῆμα Γ, μὰ καὶ κλείεται, τὸ χαγιατί φαρδαίνει συγχρόνως καὶ ἀποκτᾶ διαστάσεις δωματίου. Στὸ σπίτι τοῦ Κάστρου μάλιστα μπορούμε νὰ πούμε ὅτι δὲν λείπει ὁλότελα τὸ χαγιατί ἀλλὰ περιορίζεται μόνο σ' ἓνα εἶδος κεφαλόσκαλου, πρᾶγμα πού δὲν παρατηρεῖται στὸ σπίτι πού βρίσκεται στὸ Γλυκὺ, ὅπου τὸ κεφαλόσκαλο αὐτὸ εἶναι ἀτροφικὸ.

δ'. **Ἐξέλιξι.** Δὲν εἶναι ἀπίθανο ἡ παρουσία τοῦ κλειστοῦ χαγιατιοῦ νὰ γέννησε τὴν ἰδέα νὰ μεταφερθῆ ἡ σκάλα μέσα στὸ σπίτι, τοποθετούμενη στὸ νέο χῶρο πού ἀπέκτησε.

Τὸ σύστημα αὐτὸ τὸ βλέπουμε στὸ σπίτι τῆς Μαρίας Ντεληκωνσταντῆ στὸ Γλυκὺ (πίν. 8/Α), ὅπου τὸ ἓνα σκέλος τοῦ Γ, ὅπως τὸ εἶδαμε νὰ διαμορφώνεται στὸ Κάστρο, ἐπιμηκύνεται γιὰ νὰ χωρέσῃ μέσα ἡ σκάλα, πού ἔχει τὰ δύο τῆς πρῶτα σκαλοπάτια πέτρινα (Π), ἀνάμνησι τῆς πετρόσκαλας, ἐνῶ ὕστερα συνεχίζεται ὡς ξύλινη (Ξ), ἀφοῦ πιά εἶναι προφυλαγμένη ἀπὸ τὶς καιρικὲς μεταβολές. Ἡ ἐπιμήκυνσι τοῦ χῶρου ἐπιτρέπει ἐπὶ πλέον νὰ χωρισθῆ τὸ ἀνωί, ὡς τὸ σημεῖο πού δὲν παραβλάπτεται ἡ σκάλα, μὲ ἕλαφρὸ μπαγδατίσιο τοῖχο, ὅποτε δημιουργεῖται ἔτσι ἓνα νέο ξεχωριστὸ δωμάτιο, ὁ *μουσαφίρ ὄντας*. Στὸ ἐξεταζόμενον σπίτι τὸ ἀνωί ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὰ ἀμπάρια πού τοποθετοῦνται στὸν νέο χῶρο τοῦ κατωγιοῦ². Ὁ χῶρος αὐτὸς χρειαζόταν ἓνα ὄνομα. Ὁνομάστηκε *κατωγι* (Κγ) καὶ ὁ ὄρος ἀκατόνω περιορίστηκε στὴν ἀποθήκη, ὅπου ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχη τὸν ἴδιο προορισμὸ ὅπως καὶ στὸ μονόσπιτο. Στὸ ἀνωί δημιουργεῖται, ἐκεῖ πού τελειώνει ἡ σκάλα, μὴ μικρὴ σάλα (Σλ) πού ἔχει ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὸν μεγάλο χῶρο πού ἀντιστοιχεῖ στὸ ἀνωί τοῦ παλιοῦ μονόσπιτου (Σπ) καὶ ἀπὸ τ' ἄλλο τὸ νέο δωμάτιο (Μο). Αὐτὴ ἡ μικρὴ σάλα, πού εἶναι τὸ μέρος ὅπου καταλήγει ἡ σκάλα — ὅπως καὶ στὸ χαγιατί — ἔχει κάτι ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ χαγιατιοῦ πού, κατὰ κάποιον τρόπο, «μπήκε μέσα στὸ σπίτι». Ἡ ἄλλη ἔννοια τοῦ χαγιατιοῦ, πού εἶναι τὸ μέρος στὸ ὁποῖο ἐβγαίνουν ἀπὸ τὸ ἀνωί αἰγιὰ νὰ πάρουν ἀέρα», προκάλεσε ἐδῶ τὴν συνέχισι τῆς σάλας πρὸς τὸ ὑπαιθρο μ' ἓναν κρεμαστὸν ἐξώστη.

Ἔτσι ἀρχίζει μὰ φυσικὴ ἐξέλιξι τοῦ σπιτιοῦ πρὸς ἓνα νέο τύπο. Τὸν νέο τοῦτο τύπο τὸν βλέπουμε νὰ παίρῃ διάφορες μορφές, τείνοντας πρὸς συμμάζεμα καὶ ἀπλούστευσι. Ἔτσι, ἀντὶ ὁ ἄξονας τῶν νέων χῶρων νὰ εἶναι κάθετος πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ μονόσπιτου πυρῆνα, μπορεῖ νὰ εἶναι παράλληλος, ὅπως τὸ βλέπει κανεὶς στὸ σπίτι τῆς Μαρίας Καραδημήτρη στὸν Ἄι Θόδωρο (πίν. 8/Β), γιὰ νὰ ξαναγίνῃ πάλι κάθετος, ἀλλὰ αὐτὴ τὴ φορά μέσα σ' ἓνα ἀπλὸ ὀρθογώνιο περιγράμμα. Τέτοιο εἶναι τὸ σπίτι τοῦ Ἀναστάση Στεφανίδη, στὸν Ἄι Θόδωρο ἐπίσης, πού ἀποτελεῖ τὴν τελείωσι τοῦ τύπου (πίν. 8/Γ). Τὸ κτήριον στὸ σύνολό του ξαναβρῆκε τὴν ἀπλή μορφή τοῦ ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου. Ἡ συνολικὴ του ἐπιφάνεια εἶναι ὄχι πολὺ μεγαλύτερη

1. Τ' ἀμπάρια τοῦ σπιτιοῦ αὐτοῦ εἶναι μὲν τρία, ἀλλὰ τὸ ἓνα, πρὸς τ' ἀριστερά, εἶναι διπλάσιο σὲ μέγεθος ἀπὸ καθέναι ἀπ' τ' ἄλλα δύο. Χωρίστηκε δηλαδὴ τὸ συνολικὸ μέγεθος στὰ τέσσερα, καὶ τὰ δύο τέταρτα ἀπέτελεσαν ἓνα μεγάλο ἀμπάρι (πίν. 7/Δ:Α).

2. Μ' ἓνα σινιδωμα πρόχειρο, ὁ χῶρος πού ἀντιστοιχεῖ στὸ ἀνωί τοῦ μονόσπιτου εἶναι χωρισμένος σήμερα στὰ δύο.

από την επιφάνεια του μονόσπιτου¹, διαθέτει όμως συνολικά τέσσερις χώρους αντί δύο. Οι δύο απ' αυτούς είναι το άνω και το κατώ του παλιού σπιτιού, σε μικρογραφία, με όλα τους τα γνωστά εξαρτήματα, εκτός από τ' άμπάρια που μεταφέρθηκαν στην κατωγή².

Ο τύπος αυτός συνεχίζει την εξέλιξη του με την επιμήκυνση ολόκληρου του κτηρίου με τον σκοπό να περιορισθῆ το ύψος, σχετικά με τους άλλους χώρους, μέγεθος τῆς κατωγῆς και να καταστῆ πρακτικά πῶς χρήσιμη, να ἀυξηθῆ μάλιστα συγχρόνως και τὸ μέγεθος τῆς μικρῆς σάλας, ὅπου καταλήγει ἡ σάλα στὸ άνωί. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς διαθέσεως εἶναι νά δημιουργηθῆ τρίτος χώρος στὸ κάτω πάτωμα, πὸς ἔπρεπε κι αὐτὸς νά βρῆ κατάλληλο ὄνομα και τὸ βρῆκε κατὰ πολὺ εὐστοχο τρόπο, γιατί ὠνομάστηκε χαμῶί. Ἐχομε ἔτσι στὸ κάτω πάτωμα — ὅπως μπορούμε νά τὸ διαπιστώσουμε στὸ σπῆτι τοῦ Γιάννη Μπανάγου στὸν Ἄι Θόδωρο (πίν. 8/Δ)— τὴν παλιά ἀποθήκη, πὸς διατηρεῖ τὸν προορισμὸ τῆς και μονοπωλεῖ τὴν ὄνομασία «κατωί» ὁλόκληρου τοῦ κάτω πατώματος· τὴν «κατωγή» (Κγ) πὸς, περιορισμένη σὲ λογικὸ μέγεθος, ἀποτελεῖ τὴν εἴσοδο τοῦ νέου τύπου διατηρῶντας ἀπὸ τὸν ἀμέσως προηγούμενο τὴν συνθήεια νά μπαίνουν ἐκεῖ τ' άμπάρια· και τὸ «χαμῶί» (Χμ), πὸς εἶναι ἓνα δωμάτιο ἀνάλογο πρὸς τὸ παλιὸ «ἀπάνου σπῆτι», με τζάκι δηλαδῆ και γύρω του παράθυρα, ράφια κ.τ.λ. και πὸς χρησιμεύει σὰν μαγειρειό, καθημερινὸ και τραπεζαρία. Στὸ άνωί τὸ δωμάτιο πὸς εἶναι πάνω ἀπὸ τὴν ἀποθήκη (Σπ), με τὸ τζάκι στὴν πατροπαράδοτη θέση, παίζει τὸν ρόλο ὑπνοδωματίου, ἐνῶ τὸ νέο δωμάτιο, πὸς εἶναι πάνω ἀπὸ τὸ χαμῶί (Μο) εἶναι, ὅπως εἶδαμε, ὁ «μουσαφῖρ ὄντας», πὸς μαζὺ με τὴν μεγαλωμένη σάλα (Σλ) προορίζεται γιὰ ὅ,τι προοριζόταν τὸ κάτω σπῆτι, δηλαδῆ γιὰ τίς γιορτές και τοὺς χορούς. Χαρακτηριστικὸ τοῦ τύπου εἶναι ὅτι ἡ σάλα ἀποκτᾶ, σὲ πολλὰ σπῆτια, ἓνα ἰδιαίτερο εἶδος τζαμόπορτας (Τμ) μεγάλου σχετικὰ πλάτους, πὸς πιάνει σχεδὸν ὅλο τὸν πρὸς τὸν ἐξώστη (Εξ) τοῖχο³ και πὸς δείχνει ἀσφαλῶς ὅτι ἡ ἔννοια τῆς σάλας αὐτῆς δὲν παύει ἀπὸ τοῦ νά εἶναι στενά δεμένη με τὴν ἔννοια τοῦ ἀνοιχτοῦ χαγιατιοῦ.

Ο τύπος αὐτὸς σπιτιοῦ μπορεί νά θεωρηθῆ ὅτι δὲν ὑπολείπεται σὲ σημασία ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ τύπο τοῦ μονόσπιτου, γιατί ἐξυπηρετεῖ κι αὐτὸς τέλεια τίς νέες συνθήκες ζωῆς. Ἡδῆ ἀρχίζει ἡ χρῆσι κανονικῶν τραπεζιῶν και καθισμάτων, γι' αὐτὸ και τὰ παράθυρα ἀπέχουν περισσότερο ἀπὸ τὸ πάτωμα⁴. Ἡ διαφοροποίησι τῶν χώρων θεωρεῖται πᾶς ἀπαραίτητη, γι' αὐτὸ και τὰ μονόσπιτα ἐγκαταλείπονται σιγά σιγά. Καί εἶναι τόση ἡ σημασία πὸς ἀπαίτησεν αὐτὸς ὁ τύπος⁵, ὥστε ἀργότερα σπῆτια πλουσιῶν ἀγροτῶν πὸς μπορούν, σὲ σύγκρισι με τὰ κανονικά, νά θεωρηθῶν πᾶς νοικοκυρόσπιτα, χτίζονται σὰν παραλλαγές τοῦ τύπου αὐτοῦ.

Ἐνα τέτοιο ἀξιοπρόσχετο σπῆτι εἶναι τοῦ Σκαρλάτου στὸν Ἄι Θόδωρο (πίν. 8/Ε). Σύμφωνα με μὴν ἐπιγραφή πὸς εἶναι ἐντεταλισμένη στὴν κύρια ὄψι του χτίστηκε τὸ 1896. Τὸ σπῆτι

1. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κουτούφου εἶναι 23,40 τ.μ., ἐνῶ τοῦ σπιτιοῦ πὸς ἐξετάζουμε 28,50 τ.μ. Τὸ δεύτερο δηλ. εἶναι μόνο κατὰ 22 τοῖς ἑκατὸ μεγαλύτερο τοῦ πρώτου.

2. Θά μπορούσε κανεῖς νά διερωτηθῆ, ἀν ὁ νέος αὐτὸς τύπος δημιουργήθηκε και συνεχίστηκε, γιατί παρούσῃζε πλεονεκτήματα σὲ σύγκρισι με τὸν παλιὸ. Μᾶλλον θά πρέπει νά δεχτοῦμε ὅτι οἱ συνθήκες τῆς ζωῆς ἄλλαξαν, δημιουργῶντας νέες ἀπαιτήσεις. Τὸ χωριὸ πυκνοκατοικήθηκε και ἦταν ὅλο και πῶς δύσκολο νά βρῆ κανεῖς ἐλεύθερο οἰκόπεδο, γιὰ νά προσανατολισθῆ τὸ σπῆτι του ὅπως ἔπρεπε. Γιὰ τὴ νέα κατάσταση ὁ καινούργιος τύπος ἦταν βέβαια πῶς ἐξυπηρετικὸς, καταργῶδες ὅμως τὴν ὀργανικὴν ἐνότητα αὐτῆς-σπιτιοῦ τοῦ μονόσπιτου.

3. Τὸ σπῆτι σήμερα ἔχει ὑποστῆ ριζικὴν ἐπισκευὴ στὸ ἑπάνω μέρος του, ἀλλὰ τὴν παλιά του κατάσταση μοῦ τὴν περιέγραφε λεπτομερῶς, ἐπὶ τόπου, ὁ ἰδιοκτήτης του, πὸς εἶναι ἐκεῖνος πὸς ἔκαμε τίς ἐπισκευές.

4. Ἀπὸ 45 ἐκ. στὸ σπῆτι τοῦ Κουτούφου, ἐδῶ βρίσκονται σὲ ὕψος 75 ἐκ.

5. Ἐχει κατακλύσει τὰ χωριά, ἀντικαθιστῶντας παντοῦ τὸ μονόσπιτο.

μπορεί να θεωρηθῆ ὅτι ἀνήκει στὴν ἐξελικτικὴ φάσι, ὅπου ὁ ἀξονας τῆς κατωγῆς εἶναι παράλληλος πρὸς τὸν ἀξονα τοῦ μονόσπιτου, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἐδῶ ὑπάρχει καὶ χαμῶι. Ἡ παλιὰ δηλαδὴ ἀποθήκη (Απ), τὸ κατῶι τοῦ νέου τύπου, δὲν εἶναι στὴν ἴδια σειρὰ μὲ τὴν κατωγῆ (Κγ) καὶ τὸ χαμῶι (Χμ), ὅπως στὸ σπῖτι τοῦ Μπανάγου (πίν. 8/Δ), ἀλλὰ πίσω ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς χώρους, ὅπως συμβαίνει στὸν ἐνδιάμεσο τύπο τοῦ σπιτιοῦ τῆς Μαρίας Καραδημήτρη (πίν. 8/Β). Στὸ ἀνωί ἢ σάλα ἔχει ἀποκτήσει σημασία, γιατί εἶναι ὁ μεγαλύτερος χώρος τοῦ ὀρόφου καὶ ἀνοίγεται πρὸς τὸν στενόμακρο ἐξώστη μὲ μεγάλη τζαμόπορτα, ὅπως καὶ στὸ σπῖτι τοῦ Μπανάγου¹. Ἄναμνησι τοῦ παλιοῦ σπιτοῦ ἀποτελεῖ τὸ δωμάτιο πού βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὴ σάλα, ὅπου διατηρεῖται τὸ τζάκι, τ' ἀμπάρια², ἀκόμη καὶ ἡ ἀμπαροθυρίδα. Τὸ μήκος του ὅμως εἶναι τὸ μισθ περίπου τῆς ἀπὸ κάτω ἀποθήκης, ἀπὸ τὸ πλάτος τῆς ὁποίας μικρότερο ἐπίσης εἶναι τὸ πλάτος τοῦ δωματίου αὐτοῦ γιὰ νὰ μεγαλώσῃ ἡ σάλα. Τὸ ἄλλο μισθ τοῦ μήκους τῆς ἀποθήκης καλύπτεται ἀπὸ ἓνα δεύτερο δωμάτιο, ἐνῶ ἓνα τρίτο (Μο), ὁ μουσαφίρ ὄντως τοῦ νέου τύπου, εἶναι πάνω ἀπὸ τὸ χαμῶι.

Ἐνας ἐνδιάμεσος τύπος πού συναντᾶ κανεὶς μόνο στὸ Σχοινοῦδι καὶ δὲν εἶχε κατοπινην ἐξέλιξι προῆλθε, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἀνάγκη μεταφορᾶς τῆς πετρόσκαλας μέσα στὸ σπῖτι, ἀπὸ τὴν διάθεσι πολλαπλασιασμοῦ τῶν ξεχωριστῶν χώρων, μὲ τὸν χωρισμὸ τοῦ ἀπάνω ἀπὸ τὸ κάτω σπῖτι στὸ ἀνωί. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸ μεταφέρθηκε τὸ χαγιάτι ἀκριβῶς στὴ μέση τῆς νοτίας ὄψεως, ὅπου ἀνοίχτηκεν ἡ θύρα τοῦ ἀνωγιοῦ (πίν. 9/Α). Ἡ σκάλα (Π) διατηρήθηκε ἐξωτερικῆ, δημιουργήθηκε ὅμως μπαίνοντας στὸ ἀνωί μιὰ στενὴ εἴσοδος πού ἐφθικε σὲ βάθος ὡς τὸν ἀξονα τοῦ σπιτιοῦ. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα τοποθετήθηκε μιὰ γούκερη γιὰ τὸν χώρο πού ἀντιστοιχοῦσε στὸ ἐπάνω σπῖτι (Ο₁) καὶ μιὰ στὸν ἄνωρο πού ἀντιστοιχοῦσε στὸ κάτω σπῖτι (Ο₂). Ἔτσι ἀντὶ νὰ ἔχουμε τὸν εὐρύχωρο σπῖτι, ἔχουμε δύο μικρὰ σχετικὰ δωμάτια. Σὲ κανένα ἀπ' αὐτὰ βέβαια δὲν μποροῦν νὰ ἐξοικονομηθοῦν τ' ἀμπάρια, πού δὲν ξέρω ἀν τοποθετήθηκαν στὸ κατῶι, γιατί τὸ σπῖτι, ὅταν τὸ ἐπισκέφθηκα, χρησιμοποιοῦταν ὡς στάβλος κάτω καὶ ὡς ἀποθήκη ἐπάνω.

Τέτοια σπῖτια, ἀλλοιωμένα κατὰ τρόπο ὥστε νὰ πλησιάζουν τὸν τελευταῖο ὀλοκληρωμένο τρόπο πού εἶδαμε, μὲ χωρισμὸ τοῦ κατωγιοῦ καὶ ἄλλες ἐπεμβάσεις, ὑπάρχουν στὸ Πέρα Χωριὸ καὶ στὴν Ἁγία Ἐλένη τοῦ Σχοινοῦδιοῦ.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ ἐξελικτικὴ τοῦ ἱμβριώτικου σπιτιοῦ πορεία, πού περιγράψαμε ὡς τώρα, εἶχε ὡς ἀφετηρία ἀνάγκες πού προέκυψαν ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς τοῦ νησιοῦ, γι' αὐτὸ καὶ δὲν παρουσιάζουν κανένα ξένο στοιχεῖο στοὺς τύπους πού προέκυψαν. Τὸ ξένο στοιχεῖο ἀναφαίνεται πρῶτα στὴν Παναγία, ὅπου ἡ ὄψη πρὸς τὶς ἀστικές συνήθειες εἶναι ἐντονώτερη, ὀφειλόμενη, χωρὶς ἄλλο, στὶς διαθέσεις ξηνητευομένων ἱμβριῶν, πού γυρνοῦσαν στὸν τόπο τους.

Εἶδαμε ὅτι στὸν τελικὸ τύπο τὸ ἐπάνω ἀπὸ τὸ χαμῶι δωμάτιο θεωρήθηκε ὁ μουσαφίρ ὄντως. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ δωμάτιο, ὅπου θὰ δεχθῆ ὁ ἐντόπιος τὸν ξένο, ἦταν ἐπιθυμητὸ ν' ἀποκτήσῃ ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότερο ἀστικὸ ὄφος. Καὶ πρῶτ' ἀπ' ἅλα ν' ἀποκτήσῃ μεγάλη παράθυρα. Ὁ βαρὺς ὅμως λιθόκτιστος τοῖχος δύσκολα μπορεῖ νὰ δεχθῆ μεγάλα ἢ πολλὰ παράθυρα. Οἱ μαστῶροι ἀποφαίνονταν ὅτι οἰκοδομικὰ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ πραγματοποιηθῆ ἡ ἐπιθυμία τοῦ πελά-

1. Κ' ἐδῶ σήμερα ἡ πόρτα αὐτὴ δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ ἔχει κλεισθῆ μὲ στενὸ πλίνθινο τοῖχο, πού ἀφίνα νὰ διαγράφεται στὸ ἐσωτερικὸ τὸ παλιὸ ἀνοιγμα. Οἱ σημερινοὶ ἰδιοκτῆτες τοῦ σπιτιοῦ μοῦ περιγράψανε, μὲ κάθε λεπτομέρεια, τὴν παλιὰ τζαμόπορτα, πού τὸ κούφισμά της εἶχε τὸ σχῆμα πού εἰκονίζεται στὸν πίν. 8/Ε: Ὁψι.

2. Τ' ἀμπάρια σήμερα λείπουν ἀλλὰ, ὅπως στοῦ Κουτούφου, τὰ ἴχνη τους στὸν τοῖχο ὑπάρχουν. Μαρτυροῦν ἐπίσης γιὰ τὴν ὑπαρξί τους οἱ πληροφορίες τῶν ἰδιοκτῆτῶν.

του, αλλά και ο πελάτης επέμενε, ρωτώντας πώς ανοίγονται όλα εκείνα τα παράθυρα που είδε σ' άλλα μέρη. Η απάντησι ήταν ότι εκεί τὰ σπίτια είναι ξύλινα. Και πάλι η μοιραία ερώτησι: Δέν μπορεί ο τοίχος που θ' ανοιχτούν τὰ παράθυρα νά γίνη ξύλινος;

Έτσι μπήκε τὸ ξένο στοιχείο στὸν ἐντόπιο τύπο σπιτιοῦ, όταν ἔκαμαν μόνο τὸν ἕνα τοῖχο τοῦ καλοῦ ὄντᾶ ξύλινο (πίν. 8/Z) μὲ δύο μεγάλα παράθυρα¹. Στὴν ἀρχὴ ὁ τοίχος αὐτὸς εἶναι τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ στενοῦ προσώπου τοῦ ὄλου κτηρίου, γιὰ νὰ μὴ παραβλάπτεται ἡ ἀντοχὴ τῶν μακρῶν τοίχων που μένουν ἔτσι ἀσύνδετοι στὴν ἄκρη τους. Στὸ δεύτερο βῆμα ὁ τοίχος αὐτὸς θὰ προχωρήσῃ ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀπὸ κάτω λίθινου τοίχου σχηματίζοντας σαχνισί (πίν. 8/H), ἀφοῦ εἶναι εὐκόλο νὰ στηριχθῇ ἐπάνω στὰ δοκάρια τοῦ πατώματος². Στὸ ἐπόμενο βῆμα μοιραία θὰ γεννηθῇ ἡ ἰδέα ὅτι, ἀφοῦ ὁ τοίχος αὐτὸς εἶναι τόσο ἐλαφρὸς, ὥστε νὰ μπορῇ νὰ κρεμαστῇ σὰν ἐξώστης ἀπ' τὰ ξύλινα δοκάρια, ἔπεται ὅτι μπορεῖ ν' ἀφαιρεθῇ καὶ ὁ ἀπὸ κάτω λίθινος τοίχος τοῦ χαμωγιοῦ. Ἀλλὰ τότε τὸ χαμῶι μπορεῖ ν' ἀποκτήσῃ βιτρίνα καὶ νὰ μετατραπῇ σὲ μαγαζὶ γιὰ νὰ φέρῃ εἰσόδημα. Ἀρκεῖ γι' αὐτὸ τὸ σαχνισὶ τοῦ καλοῦ ὄντᾶ νὰ στραφῇ πρὸς τὸ δρόμο (πίν. 8/Θ).

Έτσι φθάνουμε πάλι σ' ἕναν ἐξυπηρετικὸν τύπο που γενικεύεται κυρίως σ' ἐκείνους που θέλουν νὰ ἔχουν μαγαζὶ, καὶ μ' αὐτὴ τὴ μορφή διαδίδεται στὰ περισσότερα χωριὰ τῆς Ἰμβροῦ³.

Όταν συνηθίστηκε ἡ ἰδέα τοῦ ξύλινου τοίχου, δὲν χρειαζόταν παρὰ ἕνα βῆμα γιὰ νὰ δοῦμε νὰ χτίζεται ἀλόκληρος ὄροφος ξύλινος (πίν. 19/3). Ἐννοεῖται ὅτι ἡ μέθοδος κατασκευῆς τῶν ξύλινων σπιτιῶν εἶναι ξένη πρὸς τὴν ἐντόπια παράδοσι, φερμένη στὸ νησί ἀπὸ τεχνίτες που ἐργάζονταν, όταν δὲν εὑρίσκαν στὸν τόπο τους δουλειά, στὴν κοντινὴ Ἀνατολή, ὅπου κυριαρχεῖ τὸ ξύλινο σπίτι. Γι' αὐτὸ συναντοῦμε στὴν Ἰμβρο, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σπίτια μὲ ξύλινο καπλαμῶ στὸ ἐξωτερικὸ τους, καὶ τὸ τυπικὸ μικρασιατικὸ σύστημα τοῦ ἐξωτερικοῦ σοβᾶ ἐπάνω σὲ μπαγδατί, μὲ περβάζια ξύλινα στὶς ἄκρες τῶν σαχνισιῶν κ.τ.λ. (πίν. 19/4). Πάντως ἡ δύναμις τῶν παραδοσιακῶν δεδομένων εἶναι τόσο, ὥστε, ἀκόμη καὶ στὸν παρείσακτο μικρασιατικὸν τύπον σπιτιοῦ, νὰ βρίσκουμε πολλὰ τοπικὰ γνωρίσματα καὶ σ' ὅλες αὐτὲς τίς κατηγορίες νὰ μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ «Ἰμβριώτικον σπίτι». Αὐτὸ δυστυχῶς δὲν μπορούμε νὰ τὸ κάνουμε στὰ σύγχρονα σπίτια, τὰ ὁποῖα, ξεκομμένα, ὅπως ἀναφέραμε καὶ στὴν εἰσαγωγή, τελείως ἀπὸ ὅποιονδήποτε παράδοσι καὶ μὲ τὴν ἀσυνείδησι που ἐπιτρέπει σὲ ἀκατάρτιστους τεχνίτες ἢ εὐκολία χειρισμοῦ τοῦ μπετόν ἀρμέ, παρουσιάζουν ὕψι τραγελαφικὴ καὶ ποιότητα κατὰ παραπάνω ἀπὸ χαμηλὴ. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ δὲν ἀφορᾶ βέβαια μόνο τὴν Ἰμβρο ἀλλὰ εἶναι γενικὸ στὶς μέρες μας.

1. Τέτοια εἶναι στὴν Παναγία τὰ σπίτια τοῦ Παναγιώτη Παχύλη, τοῦ Νικόλα Μιχαηλῆ, τῆς Κυριακούλας Ψωμᾶ κ.ἄ.

2. Ὅπως στὸ σπίτι τοῦ Γιάννη Πολίτη στ' Ἀγρίδια, τοῦ Φώτη Πούπα καὶ τοῦ Δημήτρη Ντεμφτζῆ στὴν Παναγία κ.ἄ.

3. Ὅπως φαίνεται στοὺς πίνακες 19/1 καὶ 19/2, που παριστάνουν, ὁ πρῶτος ἕνα τέτοιο σπίτι στὸ Γλυκὸ καὶ ὁ δεύτερος στὸ Σχοινούδι.

Β'. ΤΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΣΠΙΤΙΟΥ

Τὸ παλιὸ μονόσπιτο, ὅπως εἶδαμε στὸ πρῶτο κεφάλαιο, ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν ἀνοιχτὴ αὐλὴ καὶ ἀπὸ τὸ κλειστὸ διώροφο κτήριο. Ἐδῶ θὰ ἐξετάσουμε, ἀπὸ κοντὰ, τὰ διάφορα μέρη τοῦ συγκροτοῦν τις δύο αὐτὲς βασικὲς ὑποδιαιρέσεις τοῦ σπιτιοῦ.

α'. **Ἡ αὐλὴ.** Κατὰ κανόνα ἡ αὐλὴ βρισκόταν, ὅπως εἶδαμε, μπρὸς στὴ νότια μακρὰ πρόσοψι τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ προφυλάγεται μὲ τὸν ἔγχο του ἀπὸ τὸν κρύο βοριά.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ὅταν πρωτοσυνοικίστηκε τὸ χωριό, ὁ κανόνας αὐτὸς ἐφαρμόστηκε, σιγὰ σιγὰ ὁμοίως μὲ τὸν διπλασιασμό, τις προσθήκες καὶ ἄλλες ἀναπόφευκτες ἐπεμβάσεις, πού προήλθαν ἀπὸ ζωτικὲς ἀνάγκες, οἱ αὐλὲς σφίχτηκαν, μίκρυναν καὶ ἔλλαξαν προσανατολισμό.

Ἐκτὸς τῶν σπιτίων πού ἐξετάσαμε, ἡ αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κουτούφου βρίσκεται μὲν ὅπως εἶδαμε (πίν. 5/Β) κανονικὰ μπρὸς στὴν νότια ἔψη, ἐπεκτείνεται ὁμοίως καὶ πρὸς τὴ δύσι, ὅπου ἔχει τοποθετηθῆ ὁ φούρνος¹, κατὰ μεγάλη πιθανότητα μετὰ τὴν προσθήκη τοῦ νοτίου δωματίου.

Στὸ σπίτι μὲ τὸ πατητῆρι τοῦ Βασιλῆ Ζούνη ἡ αὐλὴ βρίσκεται ἀνατολικά, στοῦ Ἀναστάση Στεφανίδη στὸν βοριά, ἐνῶ σὲ σχετικὰ νεώτερα σπιτία πιθανὸν νὰ μὴν ὑπάρχει πιά χώρος γιὰ αὐλὴ, ὅπως συμβαίνει στὸ σπίτι τοῦ Μαϊνάρη στ' Ἀγρίδια, ὅπου ὁ φούρνος του, πού παίρνουμε γιὰ παράδειγμα παρακάτω, βρίσκεται ἀντίκρου στὸ σπίτι, ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος τοῦ δρόμου, σ' ἓνα μικρὸ, ἀνεξάρτητο οἰκόπεδο.

1. **Ὁ φ ο ὕ ρ ο ς.** Τὸ σπουδαιότερο ἐξάρτημα τῆς αὐλῆς εἶναι ἀναμφισβήτητα ὁ φούρνος, ἀπαραίτητος σὲ κάθε σπίτι γιὰ τὸ ψήσιμο τοῦ ψωμοῦ. Ἀποτελεῖ ἓνα ἰδιαίτερο μικρὸ κτήριο (πίν. 9/Β), κτισμένο — τουλάχιστον τὴν ἐποχὴ τῶν μονόσπιτων — μὲ τὴ ἴδια, ὅπως καὶ τὸ σπίτι, ἐπιμέλεια. Στὸ μικρὸ αὐτὸ κτήριο, πού ἡ στέγη προεκτείνεται πρὸς τὴν κύρια ἔψη του γιὰ νὰ σχηματίζη ὑπόστεγο, τὸ μέρος ὅπου ἀνάβεται ἡ φωτιά ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα ἡμισφαιρικὸ θόλο, χτισμένο μὲ κομμάτια ἀπὸ κεραμίδια γιὰ νὰ κρατοῦν τὴ ζέστη. Ὁ θόλος, πού ἔχει διάμετρο περίπου 1,20 μ., ἐδράζεται πάνω σὲ μιὰ συμπαγῆ βᾶσι ὕψους περίπου 60 ἐκ., πού σκεπάζεται μὲ πλάκες στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ φούρνου, σχηματίζοντας μιὰν αὐστηρὰ ἐπίπεδη ἐπιφάνεια. Ὁ θολωτὸς φούρνος ἔχει δύο ἀνοίγματα: τὸ στόμα (Σμ) — πού σχηματίζεται ἀπὸ μιὰν ὀριζόντια πέτρα στηριγμένη πάνω σὲ δύο κατακόρυφες πού ὀνομάζονται *μυριόφλια* (Μφ) — ἀπ' ὅπου μπαίνουν τὰ κλαδιὰ πού θὰ καοῦν γιὰ νὰ ζεσταθῆ ὁ φούρνος καὶ ὕστερα τὰ ψωμιά, καὶ τὴν ἀντιπιά ἢ τὸ ρ'θούιν' (Λι), πού ἀποτελεῖ τὸ στόμιο ἑνὸς τούμπου, δηλαδὴ πῆλινου σωλήνα πού καταλήγει στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ θόλου καὶ κλείεται πρὸς τὰ ἔξω μὲ μιὰ μικρὴ πλάκα. Ὁ ρόλος τῆς ἀντιπιάς εἶναι νὰ προκαλῆ τὸ κρύωμα τοῦ φούρνου, ἀν παραπυρώση. Μπρὸς στὸ στόμα τοῦ φούρνου βρίσκεται ὁ μπατζᾶς (Μζ), ὁ ὁποῖος στηρίζεται πρὸς τὰ ἔξω ἐπάνω σὲ τόξο. Δημιουργεῖται ἔτσι μπρὸς στὸ φούρνο ἓνας μακρόστενος χώρος, 30 - 40 ἐκ. πλάτους, πού χωρίζεται στὰ τρία: τὸ κεντρικὸ, μπρὸς στὸ στόμα, μέρος (πίν. 9/Β:α), καὶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ δύο φουρνοθυρίδες (Θφ),

1. Στὴ μεταφορὰ τοῦ φούρνου στὴ θέση πού βρίσκεται σήμερα συνέβαινε ἀσφαλῶς καὶ ἡ παρουσία ἐνὸς βράχου στὴ μιὰ γωνία τῆς νότιας αὐλῆς (πίν. 5/Β:Β) πού ἐμπόδιζε τὴν τοποθέτησι τοῦ φούρνου ἐκεῖ.

από τις οποίες ή μία ανοίγεται προς τὰ εμπρός και ή άλλη, ή προς τὰ δεξιά, ανοίγεται προς τὸ στόμα. Ἡ πρώτη χρησιμεύει γιὰ νὰ μπαίνουν προσκνάμματα ή άλλα σχετικά με τὸ ἀνάμμα τοῦ φούρνου, ἐνῶ ή δεύτερη γιὰ νὰ μαζεύεται ἐκεῖ ή στάχτη¹.

2. Ὁ σ ο υ ν τ ο υ ρ μ ᾶ ς. Πολλά σπίτια ἔχουν στήν αὐλή σουντουρμᾶ², πού χρησιμεύει γιὰ ἀποθήκευσι πραγμάτων πού δὲν θέλουν μεγάλη προφύλαξι, ὅπως π.χ. ξύλων³, ή γιὰ νὰ ξειδρώνη τὸ μεταφορικό ζῶο⁴.

3. Τὸ ἀ ν α γ κ α ῖ ο. Ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια, ὅπως γίνεται φανερό ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ Σκαρλάτου, χτισμένο ὅπως εἶδαμε στὰ 1896, τὸ ἀποχωρητήριο, πού στήν Ἱμβρο λέγεται ἀναγκαῖο, δὲν ἔχει καμμιά σχέση με τὸ σπίτι, ἀλλὰ κτίζεται σὰν ἀνεξάρτητο μέρος τῆς αὐλῆς.

Στὰ πολὺ παλιὰ χρόνια φαίνεται ὅτι ἀναγκαῖο δὲν ὑπῆρχε, καθιερώθηκε ὁμως πολὺ νωρίς με ξύλινο πάτωμα, πού εἶχε στή μέση τετράγωνο ἀνοιγμα. Κανένα ἀπὸ τὰ σωζόμενα σήμερα ἀποχωρητήρια δὲν διατηρεῖ τὴν παλιὰ μορφή, πρᾶγμα φυσικό, ἀν σκεφθῆ κανεὶς ὅτι με τὴν ἐξέλιξι τῆς ὑγιεινῆς ἐκείνο πού ἐκσυγχρονίστηκε τέλεια ὑπῆρξε τὸ παλιὸ με τὴν ξύλινη πατωσιὰ ἀναγκαῖο.

β'. Τὸ κτήριο. 1. Τὸ τ ζ ᾶ κ ι. Ἄν τώρα, μετὰ τὴν αὐλή, στρέψουμε τὴν προσοχή μας πρὸς τὸ κτήριο τοῦ σπιτιοῦ, θὰ δοῦμε ὅτι τὸ σπουδαιότερο μέρος του εἶναι τὸ τζάκι. Τοποθετεῖται, ὅπως εἶδαμε στήν περιγραφή, στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ ἀνωγιοῦ. Τὸ ἀνοιγμα τοῦ τζακιοῦ καλύπτεται πάντα με τὸξο (πίν. 4) πού στηρίζεται σὲ δυὸ πέτρες λοξότμητες, τὶς τζακόπετρες (Τζ, καὶ πίν. 19/6), τοποθετημένες ὀριζόντια στὶς γεννήσεις του. Τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ τζακιοῦ σχηματίζει ράφι. Μεταξὺ ραφιοῦ καὶ τὸξου, δεξιά καὶ ἀριστερὰ τοῦ τελευταίου, διακρίνονται τὰ κυκλικά στόμια δύο πῆλινων σωλήνων, τὰ μαζγκάλια (πίν. 4:Μζ), ὅπου μπαίνουν τὰ τσαπούτια (Ἀγρίδια) ή πιασιδία (Γλυκύ), δηλαδὴ οἱ τεντζεροπιάστες καὶ άλλα παρόμοια. Ὑπῆρχε καὶ πᾶνινὸ κάλυμμα τοῦ ἀνοιγματος τοῦ τζακιοῦ, τὸ τζακοπάνι ή τσόλι, ἐνῶ στὸ μέσα μέρος τοῦ τζακιοῦ, πρὸς τὰ δεξιά (πίν. 3), ὑπῆρχε ἀκόμη μιὰ θυρίδα (Θρ), ὅπου τοπο-

1. Ὑπάρχουν καὶ φούρνοι ὅπου καὶ οἱ δυὸ θυρίδες ἀνοίγονται πρὸς τὰ εμπρός (πίν. 19/5).

Ἡ προετοιμασία τοῦ φούρνου γιὰ νὰ ψηθοῦν τὰ ψωμιὰ ἔχει ὀρισμένη διαδικασία, πού μπορεῖ νὰ συνοψισθῆ στὰ ἑξῆς. Πρῶτα μπαίνουν στὸ φούρνο τὰ κλαδιά πού καίονται, τροφοδοτούμενα συνεχῶς ἐπὶ ἀρκετὸ χρονικὸ διάστημα, γι' αὐτὸ ὁ φούρνος ἀνάβεται τὸ πρῶτ, ἕως ὅτου τὰ κεραμιδιὰ πυρώσουν σὲ τέτοιο σημεῖο ὥστε ν' ἀσπρίσουν. Γιὰ νὰ καλοκαίονται τὰ κλαδιά τ' ἀναδέουν, ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ, με ἓνα κοντάρι ξύλινο, τὸν σφλιάστρο (Ἀγρίδια) ή φαντράλι (Παναγία, Εὐλάμπιο), πού γιὰ νὰ μὴ καίεται τὸ βουτοῦν κάθε τόσο στὸ νερό. Ὄταν ἡ νοικοκυρὰ κρίνη, ἀπὸ τὸ χρῶμα τῶν κεραμιδιῶν, ὅτι ὁ φούρνος ἔφθασε στὸ κατάλληλο πύρωμα, τραυᾷ τὴν καρβουνιά πρὸς τὸ στόμα τοῦ φούρνου. Ὄταν τότε, μαζὺ με τὴν καρβουνιά πού θὰ μείνη ἐκεῖ γιὰ νὰ ἐξακολουθῆ νὰ ζεσταίνη τὸ φούρνο, μαζευτῆ καὶ στάχτη σὲ ποσότητα περισσότερη ἀπὸ ὅ,τι πρέπει, τὴν βγάζει ἀπὸ τὸ φούρνο καὶ τὴν ἀποθηκεύει πρὸχειρα στήν πλάγια φουρνοθυρίδα. Μετὰ τὸ τράβηγμα τῆς καρβουνιάς πρὸς τὰ ἔξω καθαρίζεται καλὰ καλὰ ὁ φούρνος με τὴ σφούγγια, μιὰ πατσαβούρα προσαρμοσμένη σὲ κοντάρι, καὶ ὕστερα φουρνίζονται τὰ ψωμιὰ με τὸ φκαῖρ (ἄρθρο μπροστὰ στὸ φούρνο τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ζούνη στὸν Ἄι Θόδωρο, πού εἰκονίζεται στὸν πίνακα 19/5), πού ἀποτελεῖται ἀπὸ μακρὸ κοντάρι με στρογγυλὴ ξύλινη ἐπιφάνεια στήν ἄκρη. Ὄταν δια τὰ ψωμιὰ τοποθετηθοῦν μέσα στὸ φούρνο, κλείεται τὸ στόμα με μιὰ πλάκα, γιὰ νὰ ψηθοῦν. Μετὰ τὸ ψήσιμο ἀφαιροῦνται με τὸ ζῆρὸ ή ζῆρὸ (σιδηρό), μικρότερο στὸ μέγεθος ἀπὸ τὸ ξύλινο φκαῖρι (πίν. 9/Γ: α, β). Στὸν πίνακα 19/5 φαίνεται τὸ ζῆρὸ, χωρὶς κοντάρι, τοποθετημένο μπρὸς στὸ στόμα τοῦ φούρνου).

2. Τούρκικη λέξι πού σημαίνει ὑπόστεγο.

3. Τέτοιους εἶναι ὁ σουντουρμᾶς πού βρίσκεται πλάι στὸ φούρνο τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κουτούφου (πίν. 5/Β).

4. Ἰδιαιτέρως σουντουρμᾶς, πού προφυλαγμένος, γιὰτὶ ἀποτελεῖ κλειστὸ σχετικὰ χῶρο με τρεῖς τοίχους, βρίσκεται ὅπως εἶδαμε στήν αὐλή τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κουτούφου, καμωμένος εἰδικὰ γιὰ τὸ ζῶο (πίν. 5/Β).

θετούσανε λυχνάρι. Σε μερικά πάλι σπίτια κατασκευαζόταν μέσα στο τζάκι μικρό φουρνί (πίν. 1:Φρ), όπου εν ανάγκη μπορούσε να ψηθῆ ἕνα μόνο ψωμί και πού όταν δὲν ὑπῆρχε τέτοια ανάγκη χρησίμευε σάν σταχτοδόχος¹.

2. Ἡ γούκερη. Σπουδαῖο ἐξάρτημα τοῦ σπιτιοῦ ἦταν ἐπίσης ἡ γούκερη ἢ γούκιω². Ἀποτελεῖται, ὅπως εἶδαμε στὴν περιγραφή, ἀπὸ τρία τμήματα: α' Ἐνα ἀνοιχτὸ μπροστὰ ντουλάπι, ὅπου μπαῖναν τὴν ἡμέρα τὰ στρωσίδια (πίν. 3:Γ). Τὸ ἀνοιχτὸ αὐτὸ τμήμα δὲν ἀρχίζε ἀμέσως ἀπὸ τὸ πάτωμα, ἀλλὰ ὕστερ' ἀπὸ 40 - 50 ἐκ. πού τὰ γέμιζε μιὰ σειρά ἀπὸ χαμηλὰ ντουλαπάκια, τὰ ἀμπαρούδια, μ'σάμπαρα ἢ ἀκόμη μ'σάντερα (Μμ - Ἀγρίδια, Ἄι Θόδωρος). Τὸ ἀνοιχτὸ μέρος τῆς γούκερης ἔχει περὶ τὸ 1,50 μ. ὕψος και καλύπτεται μὲ περντέ. β' Συνέχεια τοῦ ἀνοιχτοῦ ἀποτελεῖ ἕνα δεῦτερο πολὺ στενωτέρω ντουλάπι μὲ καπάκι, ὅπου τοποθετοῦνται τὰ φορέματα (Ν). γ' Ἀκολουθεῖ ὁ τριγωνικός, κατὰ τὴν κάτωφι, μεγκενές (Μ), χρησιμώτατος στὴ νοικοκυρά, γιατί ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐπανωτὰ ράφια, ὅπου τοποθετοῦνται ἀντικείμενα πρώτης ἀνάγκης. Ὁ μεγκενές εἶναι κατασκευαστικὰ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴ γούκερη, πρὸς τὴν ὁποία εἶναι προσκολλημένος, ἔχει ὁμως τὸ ἴδιο μ' αὐτὴν ὕψος και ἀρχίζει κι αὐτὸς ὕστερ' ἀπὸ ἕνα ἀμπαρούδι³.

3. Τ' ἀμπάρια. Τ' ἀμπάρια, πού ὅπως εἶδαμε ἐκτείνονται ἀπὸ τὸν ἕνα μακρὸ τοῖχο ἕως τὸν ἄλλο, κατασκευάζονται κατὰ κανόνα ξύλινα (πίν. 11/Α). Τὰ τοιχώματα ἀποτελοῦνται ἀπὸ σανίδια κατακόρυφα, πού οἱ ἄρμιοι τους σκεπάζονται μὲ πῆγες, γιὰ νὰ μὴ ξεφεύγη ἀπὸ καὶ τὸ περιεχόμενό τους⁴. Τ' ἀμπάρια ἔχουν πλάτος περὶ τὸ ἕνα και ὕψος ἐνάμισιο περίπου μέτρο και σὲ πολλὰς περιπτώσεις ἀνασηκώνονται ἀπὸ τὸ πάτωμα περὶ τὰ 10 - 25 ἐκ. Σε παλαιότερα σπίτια τὸ μισὸ και παραπάνω κάλυμμα τοῦ κάθε διαμερίσματος ἀμπαριοῦ ἀνοίγει σάν καπάκι, γιὰ νὰ μπορῆ νὰ μπαῖνη μέσα ἀνθρωπος και νὰ καθαρίζῃ τὸ ἐσωτερικό τους, ὅταν ἀδειάζουν (πίν. 1:Α). Ὅταν πρόκειται νὰ παρθῆ μιὰ ποσότητα ἀπὸ τὸ περιεχόμενον, ἀνοίγει ἕνα μικρὸ θυροδάκι στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀμπαριοῦ ἀπ' ὅπου «τρέχει» τὸ περιεχόμενό του.

4. Τὰ ράφια. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πέτρινο ράφι, πού εἶδαμε παραπάνω ὅτι ὑπῆρχε στὸ ἀνώτατο μέρος τοῦ τζακιοῦ, τὰ ἄλλα ράφια ἦταν ξύλινα και ἀποτελοῦσαν μιὰ ὀριζόντια ἐπιφάνεια 20 - 25 ἐκ. πού κατέληγε συνήθως σ' ἕνα κατακόρυφο στενὸ σανίδι, πού σχημάτιζε στὴν ἀκρὴ τῆς αἰμπόδιου 3 - 4 ἐκ., γιὰ νὰ μὴ πέφτουν τὰ πράγματα πού βρίσκονταν τοποθετημένα πάνω

1. Τὸ φουρνὶ αὐτό, πού διέθετε χῶρο γιὰ ἕνα μεγάλο και ἕνα μικρὸ ψωμί, ἦταν γιὰ ὄρα ἀνάγκης, ὅπως μοῦ εἶπε μιὰ ἡλικιωμένη νοικοκυρά, προσθέτοντας χαρακτηριστικὰ ὅτι «ὅταν δὲν μπορούμι νὰ κάνουμι ἄλλως, περυσόμεθα μ' αὐτό».

2. Στ' Ἀγρίδια τὴν λένε βοόκιω'.

3. Ἡ λέξι στὰ τούρκικα δηλώνει ἕνα ἐργαλεῖο τῶν μαραγκῶν πού χρησιμεῖει στὸ σφίξιμο τοῦ σανιδιοῦ πού πρόκειται νὰ ροκανισθῆ. Ὑπάρχει μάλιστα στὴν Πόλη και μιὰ παροιμία πού λέει «πάστρεκε στὸν μεγκενές», πού σημαίνει ὅτι περισφίχτηκε ἄσχημα ἀπὸ τὴς περιστάσεις, βρίσκεται δηλαδή σὲ ἀδέξιο. Εἶναι παράδοξο τὸ ν' ἀποκτήσῃ αὐτὸ τὸ σύνολο ραφίων τὴν ὀνομασία αὐτή. Κρίνοντας ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ κυρίως γούκερη, μὲ τὸ ἀνοιχτὸ και κλειστὸ τῆς τμήμα, εἶναι μονοκόμματη, ἐνῶ ὁ μεγκενές ἀποτελεῖ ἰδιαίτερο, ἀνεξάρτητο κομμάτι, καταλήγω στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ὀνομασία ἔχει κατασκευαστικὴ τὴν προέλευσι. Πρῶτα δηλ. στὸ κάτω σπίτι τοποθετοῦσαν τ' ἀμπάρια και ὕστερα τὴν κυρίως γούκερη πού «σφριγγόταν» μὲ τὸν τριγωνικὸ μεγκενέ, ὁ ὅποιος ἔμπαινε στὴ θέσι του τελευταῖος και ἔπαιζε ἔτσι τὸν ρόλο πού παίζει ὁ πραγματικὸς μεγκενές, ὅταν σφίγγῃ τὸ σανίδι. Ὁ μεγκενές χρησίμευε σάν καλλάρι. Ἐκεῖ ἔμπαιναν μικρὲς «σφιδες», κιοόπια, μὲ λάδι, κρασί ἢ ὄ,τιδήποτε ἄλλο, και ἀργότερα μπουκαάλια. Ἐδῶ ἐπίσης βρίσκονταν τὸ ζεργογοῦδι (πίν. 10/Δ) και τὸ ξύλινο σκορδογοῦδι γιὰ τὴ σκορδαλιά κ.ἄ.

4. Σε νεώτερα σπίτια, πολλὰς φορές, τὰ σκεπάζουν ἀπὸ μέσα μὲ τοῖχο.

στο ράφι (πίν. 10/Z:β). Όταν το ράφι ήταν διπλό, το εμπόδιο αυτό βρισκόταν στην κατώτερη επιφάνεια (πίν. 10/Z:α), στενότερη από την άπάνω, πλάτους 8 - 15 εκ.¹

5. Ό λ α γ η ν ο σ τ ά τ η ς. Η λαίηνα ή το λαγήνη, που λεγόταν και κισουρλās ή ακόμη και σουρουλάηνο όταν είχε σωληνάρι για να τρέχει το νερό, είχε περί τα 50 εκ. ύψος και διέθετε ένα ή δύο χειρολία. Ο λαγνουστάτ'ς που, όπως είδαμε στην περιγραφή, βρισκόταν προς τα δεξιά της θύρας του κάτω σπιτιού, ήταν θυρίδα που είχε στο κάτω μέρος της ένα σανίδι σκαφιδωμένο κυκλικά στο επάνω μέρος του, όπου άκουμπούσε ή κοιλιά της λαγήνας κάνοντάς την να στέκη όχι κατακόρυφα, αλλά με κάποια κλίση (πίν. 10/B), για να μετακινηθεί πιο εύκολα. Δεν αποκλείεται και λαγνουστάτης για περισσότερες από μια λαγήνες.

6. Ά μ π α ν τ ή. Κατεβαίνοντας στο κατώι βρισκόμαστε την άμπαντή, που είδαμε στην περιγραφή. Έπειδή οι έλιές όταν μαζεύονταν από τα δέντρα έπρεπε να μείνουν ένα διάστημα, πριν πάνε στο έλαιοτριβεύο, για ν' άφίσουν το ζουμί τους, τόν λιάσμο, υπήρχε στην άμπαντή θυρ'δάκι χαμηλά τοποθετημένο, άπ' όπου έτρεχε ο λιάσμος σ' ένα μικρό κανάλι που ώδηγούσε σέ λάκκο, διαμέτρου 50 περίπου εκ., όπου μαζεύονταν τελικά ο λιάσμος².

7. Τ ά π ι θ ά ρ ι α. Τά πιθάρια έπαιρναν διάφορα σχήματα και το μέγεθός τους έποικίλλε πολύ. Τά συνηθισμένα είχαν ύψος από 75 έκατοστά έως ένα μέτρο, αλλά πολλά ήταν και τα μικρότερα με στενό σχετικά λαιμό που λεγόταν σφίδες, χωρίς να λείπουν και τα πελώρια (πίν. 20/1) πήλινα κι αυτά ή και πέτρινα άκόμη.

Συνήθως όλα τα είδη πιθαριών είχαν στο κάτω μέρος τους όριζόντιες χαραξίες, γιατί τα παράχωναν ως ένα σημείο και τότε οι χαραξίες αυτές βοήθούσαν στο να στερεωθούν καλύτερα. Το επάνω μέρος τους πολλές φορές το διακοσμούσαν, όπως είδαμε (πίν. 10/A), με ώραϊα γεωμετρικά σχήματα.

8. Σ κ ά φ ε ς. Για ποικίλες οικιακές χρήσεις, όπως ή πρόχειρη πλύσι, το ζύωμα του ψωμιού ή το πάτημα τών σταφυλιών, χρήςιμευαν σκάφες μονόζυλες, από κορμό δέντρου, που το μήκος τους κυμαινόταν από 80 έως 150 εκ. και το πλάτος τους από 45 έως 55 εκ. (πίν. 10/Γ).

1. Στη θέση της γουιάς έμπαινε το άλάτι, το πιπέρι, το φλαμούρι, ή μέλισσα, ο καφές, το τσάι και άλλα παρόμοια. Έδώ τοποθετούνταν και το ρολόι, ενώ στα άλλα ράφια πανεράκια με μαχαιροπήρουνα, πετσέτες που λέγονται πατσάβοθρες, ταψιά που τα λέν ταβάνες, τεντζερέδες που τους όνομάζουν χαρασιά (ύπάρχει και πετροχάρανο, κάτι σαν τα πήλινα «τσουκάκια» έλλων περιοχών, που έδώ όμως είναι πέτρινο), παλαιότερα πέτρινες γαβάθες που χρήςιμευαν αντί για πιάτα και τις όνομάζαν κούπες και γενικά ό,τι είχε σχέση με το φαγητό. Στο άνετολικό ράφι τοποθετούσαν στην μιάν άκρη του τις άγιες εικόνες, όταν δέν υπήρχε ιδιαίτερο εικονοστάσι (πίν. 4).

2. Κατά γενικήν όμολογία ή άμπαντή άρχικά κατασκευαζόταν χτιστή και βρήκα πράγματι μια τέτοια σ' ένα έγκαταλελειμμένο σπίτι του Κάστρου (πίν. 7/E). Φαίνεται λοιπόν ότι ή παλιά άμπαντή του σπιτιού του Κουτούφου καταδαρίστηκε για κάποιο λόγο και άργότερα κατασκευάστηκε αυτή που σώζεται σήμερα, τύπου που εφαρμόζεται ύστερα από την έποχή τών μονόσπιτων.

Γ'. ΤΑ ΝΤΑΜΙΑ

α'. Περιγραφή. Όπως είδαμε στην εισαγωγή, απαραίτητο συμπλήρωμα του σπιτιού είναι για τον αγρότη της Ίμβρου το ντάμι, το βοηθητικό δηλαδή σπίτι, το εφοδιασμένο με τους απαραίτητους για την αγροτική ζωή χώρους: τον στάβλο, το άλωνι, τον άχερωνα κ.τ.λ.

Η κατοικία μέσα σ' αυτό το συγκρότημα δεν είχε πρωτεύουσα σημασία, γι' αυτό, αν και θύμιζε σαν διαρρυθμισι και μέγεθος τον «σπίτο» του χωριού, δεν χωριζόταν σε κάτω και πάνω σπίτι, αφού ο μόνος του προορισμός ήταν να κοιμηθῆ σ' αυτό ή οικογένεια και να φάγη.

Το δάπεδο, όταν το ντάμι ήταν μονόροφο, ήταν από πατημένο χώμα, γι' αυτό και γεννήθηκε ή ανάγκη καρεκλιοῦ, χαμηλοῦ δαγλαδῆ ξύλινου σκαμνιοῦ, στο ὕψος τοῦ σουφῶ, γιὰ τὸ φαγητό, και κρεβατιοῦ γιὰ τὸν ὕπνο, πού τὸ ἀποτελοῦσε ἓνα σανίδωμα ἐπάνω σὲ δυὸ τρίποδα (πίν. 13: Κρ). Τὰ στρωσίδια ἔμεναν τὴν ἡμέρα ἐπάνω στὰ κρεβάτια και ἔτσι ἡ γούκερη ἦταν περιττή. Μαζὺ μὲ τὴ γούκερη ὁμοῦς ἐξαφανίστηκε και ὁ πολὺ χρήσιμος μεγκενές, γι' αὐτὸ ἀξήθησαν σὲ ἀντιστάθμισμα τὰ ράφια πού μπορεῖ νὰ γυροῦν γύρω γύρω στοὺς τοίχους. Ἐπὶ πλέον ἀπὸ τὸ μακάσι τῆς στέγης κρεμοῦσαν τὴν κανιά, ἓνα σανίδι ἢ, ἀργότερα, καφασωτό, πού χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ μπαίνουν τὰ ψωμιά.

Δεύτερο χῶρο ὅπου ἀποθηκεύονταν τὸ ἄχυρο ἀποτελοῦσε ὁ μπλοκός. Αὐτός (πίν. 12,13:Μκ) εἶχε μίαν θυρίδα ὕψηλά, γιὰ νὰ ρίχνεται μέσα τὸ ἄχυρο (πίν. 12/Β) και μίαν θύρα κάτω γιὰ νὰ παίρνεται και νὰ μπορῆ κανεὶς νὰ μπαίνει μέσα. Ὄταν τὸ ἄχυρο ἐφθανε στὴ στάθμη τῆς ἐπάνω θυρίδας, αὐτὴ κλεινόταν μὲ ξύλινο καπάκι και ἀφαιροῦντο ἀπὸ τὴ στέγη μερικὰ κεραμίδια, κάτω ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπῆρχε, στὸ σανίδωμα τῆς στέγης, φάλι πού ἀνοιγόταν και ρίχνονταν τὰ ἄχυρα ἀπὸ κεῖ, γιὰ νὰ γεμίση ὁ μπλοκός ἕως ἐπάνω (πίν. 13). Μπροστὰ στὸν μπλοκὸ βρισκόταν τὸ άλωνι, γιὰ νὰ εἶναι εὐκόλη ἢ μεταφορὰ σ' αὐτὸν τοῦ ἄχυρου. Φρόντιζαν μάλιστα νὰ ἐπωφελοῦνται ἀπὸ τὴν κλίση τοῦ ἐδάφους και νὰ κάνουν τὸ άλωνι πίσω ἀπὸ τὸ ντάμι, σὲ ὑπερυψωμένη στάθμη, ὅπου μὲ ἀναλημματικὸ τοῖχο ἰσοπέδωναν τὸν τόπο τοῦ άλωνιοῦ. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, μὲ τὴ βοήθεια ἑνὸς ἀπλοῦ χοντροῦ σανδιοῦ, ἐφθοναν ἀπὸ τὴν ὑπερυψωμένη στάθμη στὴ θυρίδα τοῦ μπλοκοῦ ἢ ἀκόμη και στὴ στέγη (πίν. 13).

Τρίτο χῶρο ἀποτελοῦσε ὁ σουντουρμάς ἢ στάβλος τῶν βοδιῶν, μὲ ξύλινο ἢ κτιστὸ παχνί (πίν. 12,13:Σβ). Ἐνα μέρος τοῦ χώρου τοῦ στάβλου χωριζόταν συνήθως μὲ πλεχτὲς βέργες γιὰ τὸ χόρτο τῶν ζῶων (πίν. 12, 13: Χρ).

Οἱ χῶροι τοῦ νταμιοῦ συμπληρωνόταν μὲ ἓνα ἀκόμη στάβλο, γιὰ τὸ μεταφορικὸ ζῶο (πίν. 13) και μὲ φούρνο (πίν. 12,13), ἀπαραίτητον ὅταν τὰ ντάμια ἦταν ἀπομονωμένα. Στὴν περίπτωσι πού ὑπῆρχαν γειτονικὰ ντάμια, μποροῦσε νὰ ἔχη φούρνο τὸ ἓνα ἀπ' αὐτά, τὸ ἀρχαιότερο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο νὰ ἐπωφελοῦνται και τὰ ἄλλα¹.

β'. Παραλλαγὲς και ἐξέλιξι. Ἡ ἀπλούστερη μορφή νταμιοῦ εἶναι ἐκεῖνο ὅπου οἱ χῶροι

1. Κατὰ τὸ ἔθιμο ἔπρεπε ὁ ξένος πού μεταχειριζόταν τὸ φούρνο νὰ προσφέρῃ ἀπὸ ἀβρότητα κάτι ἀπ' ἐκεῖνα πού ἔφηνε στὸν νοικοκύρη τοῦ φούρνου.

πού ἀπαριθμήσαμε παραπάνω είναι τοποθετημένοι στὴ σειρὰ, σχηματίζοντας ἓνα μακρόστενο, μονόπατο κτήριο. Οἱ θύρες καθενὸς ἀπὸ τοὺς χώρους αὐτοὺς ἀνοίγονται σ' ἓνα στενόμακρο ὑπόστεγο πού λέγεται *καρτσέλα* (πίν. 12/Α, 13:Κλ).

Τέτοιο εἶναι τὸ ντάμι τοῦ Στέλιου Καλαϊτζῆ, στὰ Λακκώμακα, τοποθεσία πού βρίσκεται βορειοδυτικὰ τῶν Ἀγριδιῶν (πίν. 12/Α). Στὸ μακρόστενο κτήριο πού ἀποτελοῦν ὁ στάβλος, ὁ μπλοκὸς καὶ τὸ σπίτι, ἔχει προστεθῆ, κατὰ συνέχεια, καὶ ἓνας σουντουρμᾶς πού ἔχει μέσα καὶ τὸν φούρνο. Ἡ καρτσέλα δὲν συνεχίζεται μπρὸς στὸν σουντουρμᾶ. Τὸ σπίτι δὲν ἔχει παράθυρα, ἀλλὰ φωτίζεται μόνο μὲ φεγγῆτες ἀπὸ τὴ στέγη.

Παραλλαγή τοῦ τύπου αὐτοῦ μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ τὸ ἐπίσης μονόπατο ντάμι τοῦ Ἀριστείδη Ἀλατζᾶ, στὸν Πλακιῶ, ἀνατολικὰ τοῦ Εὐλάμπιου (πίν. 13). Ἐδῶ σουντουρμᾶς, σπίτι καὶ μπλοκὸς βρίσκονται στὴ σειρὰ, ἀλλὰ ὁ στάβλος τοποθετήθηκε μπρὸς στὸν μπλοκὸ, τοῦ ὁποῦ ἡ θύρα ἀνοίγεται πρὸς τὸν στάβλο. Τὸ πλάτος τοῦ στάβλου καθορίζει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ πλάτος τῆς καρτσέλλας, πού ἔτσι ἀποκτᾶ εὐρυχωρία καὶ καλύπτει καὶ τὸ φούρνο. Ὁ σουντουρμᾶς, κλειστός ἀπ' ὅλα τὰ μέρη, χρησιμεύει ἐδῶ σὰν ἓνας τέλειος δεύτερος στάβλος, γιὰ τὸ μεταφορικὸ ζῶο (Σ). Καὶ σ' αὐτὸν καὶ στὸν στάβλο τῶν βοδιῶν χωρίζεται μὲ πλέγματα ἀπὸ βέργες τὸ μέρος ὅπου μπαίνει τὸ χόρτο (Χρ). Κ' ἐδῶ τὸ σπίτι φωτίζεται μόνο ἀπὸ δύο φεγγῆτες, ἐνῶ ὁ στάβλος ἔχει ἓνα μικρὸ παράθυρο. Τὸ ράφι (Θ) ἐκτείνεται σ' ἓναν μακρὸ καὶ σ' ἓνα στενὸ τοῦχο, ὅπου, ἀντίκρυ στὸ τζάκι, ἀνοίγεται καὶ ἓνα ντουλάπι (Ν).

Τὸ ἔδαφος εἶναι κατηγορικὸ (τομῆ: Α - Β) κ' ἔτσι τὸ ἀλώνι (Αλ), στηριγμένο μὲ τοῖχο πρὸς τὸ μέρος τοῦ νταμιοῦ, βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὴ στέγη. Ὁ προσκατολισμὸς εἶναι τέτοιος, ὥστε ἡ καρτσέλλα καὶ ὅλες οἱ θύρες νὰ βρίσκονται στὴ νοτιὰ. Μιὰ χαμηλὴ ξερολιθιά, πού οἱ Ἰμβριῶτες τὴν ὀνομάζουν *ξεροτρόχαλο*, δημιουργεῖ γύρω στὸ ντάμι εἶδος αὐλογύρου, στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ ὁποῦ ἔχει φυτευθῆ *μποςτάνι* (Μτ)¹. Στὴ μέση τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ κατὰ τὸ πλάτος τοῦ σπιτιοῦ ὑπάρχει *λαχανόκηπος* (Λχ). Ἐδῶ βρίσκεται καὶ τὸ πηγᾶδι (Πγ). Στὸ νότιο τμήμα, πού ἔχει χωριστὴ μ' ἓναν ἐσωτερικὸ *ξεροτρόχαλο* (Ξρ) σὲ δύο ἐπίπεδα, ὑπάρχουν, στὸ ἀνώτερο, δύο παρτέρια πού στὸ ἓνα φυτεύονται *κρομμύδια* (Κδ) καὶ στὸ ἄλλο *σκόρδα* (Σρ). Στὸ κατώτερο ἐπίπεδο φυτρῶνει χόρτο (Χρ) γιὰ τὰ ζῶα.

Ἐξέλιξι τοῦ μονόροφου νταμιοῦ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἐκεῖνο, ὅπου παρατηρεῖται συνδυασμὸς τοῦ μονόσπιτου τοῦ χωριοῦ μὲ τοὺς βοηθητικοὺς ἀγροτικούς χώρους. Τέτοιο εἶναι τὸ ντάμι τοῦ Δημήτρη Ντεληγιωργάκη, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα μονόσπιτο καὶ ἓνα μπλοκὸ (πίν. 12/Β). Στὸ κατῶν εἶναι ὁ στάβλος, ἐνῶ ὁ μπλοκὸς, ἀρκετὰ ὑψηλός, χωρὶς ὅμως νὰ φθάσῃ τὴν στέγη τοῦ ἀνωγιοῦ, ἔχει μπλοκοθυρίδα καὶ πόρτα πρὸς τὸ κατῶν.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς προῆλθε ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ἀνετώτερης διαμονῆς τῆς οἰκογενείας καὶ ἀπὸ διάθεσι περιορισμοῦ τῆς δαπάνης τῆς οἰκοδομῆς μὲ τὴν τοποθέτησι τοῦ στάβλου κάτω ἀπ' τὴν ἴδια στέγη μὲ τὸ σπίτι. Σ' αὐτὰ ἤλθε νὰ προστεθῆ καὶ ἓνα ἄλλο πλεονέκτημα, πού ἀποκτήθηκε ὅταν ὁ μπλοκὸς ὑψώθηκε ὡς τὴ στέγη τοῦ σπιτιοῦ κι ἀπέκτησε ἔτσι ἰκανὴ χωρητικότητα. Ὁ τύπος, μ' αὐτὴ τὴν τελευταία μορφή, διαδόθηκε περισσότερο.

Τέτοιο εἶναι τὸ ντάμι τοῦ Θανάση Ἀλατζᾶ στὸ Γλυκὺ, στὴν τοποθεσία Ἀλώνια (πίν. 12/Γ). Τὸ παραλληλεπίπεδο πού σχηματίζεται ἀπὸ τὸ σπίτι καὶ τὸν μπλοκὸ συνεχίζεται στὸ

1. Τὸ μέρος ὅπου φυτεύονται καρπούζια καὶ πεπόνια.

ντάμι αυτό, πρὸς τὴ νοτιὰ, μ' ἓνα μονόπατο σουντουριᾶ (Σ), στὸν ὁποῖο εἶναι προσκολλημένος καὶ ὁ φούρνος. Ἡ πετρόσκαλα (Π) ἔχει δύο διευθύνσεις, γιατί πρὸς τ' ἀριστερά της ἔχει κτισθῆ ἓνα ἀνοδοχεῖο. Ὁ μπλοκὸς διαθέτει μιὰ σκιστὴ γιὰ ἀερισμό¹. Τὸ ντάμι εἶναι κτισμένο σὲ ἐπίπεδο ἔδαφος. Τὸ ἀλώνι (Αλ) βρίσκεται μπροστὰ στὸ χαγιάτι ὅπου πετιοῦνται πρῶτα τὰ ἄχυρα μετὰ τὸ ἀλώνισμα, ἀπ' ἐκεῖ μεταφέρονται στὸ σπῖτι καὶ ἀπ' ἐκεῖ ρίχνονται στὸ μπλοκὸ ἀπὸ μιὰ ἐσωτερικὴ πύρτα. Τὸ σύστημα αὐτό, καθόλου πρακτικὸ, ἐφαρμόζεται κατ' ἐξαίρεσι στὸ ντάμι αὐτό. Στὸ ντάμι τοῦ Δημήτρη Χατζούδη, ποὺ βρίσκεται στὴν τοποθεσίᾳ Μαγιράδος στ' Ἀγγρίδια καὶ εἶναι τοῦ ἴδιου τύπου, ὑπάρχει ἐξωτερικὴ μπλοκοθυρίδα, γιὰ νὰ γεμίζῃ ὁ μπλοκὸς ἀπ' εὐθείας.

1. Πολὺ στενὴ θυρίδα.

Δ'. ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ

*Ας ρίξουμε τώρα μιὰ ματιά στὴν ἀξιοπρόσεκτη κατασκευὴ τῶν κτηρίων τῆς Ἴμβρου.

α'. **Οἱ πέτρες.** Ἡ σχιστολιθικὴ φύσις τῆς πέτρας, ποὺ τῆς προσδίδει σχῆμα παραλληλεπίπεδου, ἐξασφαλίζει στὴν τοιχοδομίᾳ ἀνθεκτικότητά¹. Ὑπάρχουν στὰ χωριὰ ξερολιθιῆς παμπάλαιες, ποὺ διατηροῦνται ἕως σήμερα θαυμάσια. Καὶ στοὺς τοίχους τῶν σπιτιῶν φυσικά, ἐκεῖνο ποὺ εἶναι αἰτία τῆς ἀνθεκτικότητάς τους δὲν εἶναι βέβαια ἡ ἀργιλώδης λάσπη ποὺ χρησιμεύει μᾶλλον γιὰ ἐλαστικότητα παρά γιὰ συνδετικό, ἀλλὰ ἡ καλὴ ἔδρασι τῆς πέτρας καὶ ἡ δεξιοτεχνία τοῦ τεχνίτη.

Ἡ τοιχοδομία. Στὰ παλαιότερα σπίτια τὸ σύστημα τῆς τοιχοδομίας εἶναι σχεδὸν ἰσόδομο (πίν. 20/2) καὶ ὅπου δὲν εἶναι τόσο κανονικὸ χρησιμοποιοῦνται ἰσχυρὰ ἀγκωνάρια (πίν. 20/3), ποὺ πολλὰς φορὲς ἀποκτοῦν μῆκος ὑπερβολικὸ (πίν. 20/4), ἕως 1,50 μέτρο καὶ παραπάνω. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐνίσχυσι τῶν γωνιῶν, φροντισμένο εἶναι καὶ τὸ «δέσιμο» τοῦ τοίχου μὲ ἐγκάρσιες μεγάλες πέτρες (πίν. 14/Γ), τὰ τσάπια ἢ κλειδιά (Τσ), ποὺ ἐπαναλαμβάνονται σὲ κάθε μέτρο περίπου.

Στὰ μονόσπιτα τὸ πάχος τοῦ τοίχου εἶναι σχεδὸν πάντοτε 60 ἐκ. καὶ μένει τὸ ἴδιο στὸ ἀνωί καὶ στὸ κατώι (πίν. 14). Ἀργότερα ὁ τοίχος κατεβαίνει στὰ 50 ἐκ., χωρὶς αὐτὸ ν' ἀποτελῆ κανόνα.

Στὴν ἀρχὴ ὁ τοίχος ποὺ περιεῖχε τὸ τζάκι εἶχε πάχος 70 ἐκ., γιὰ ν' ἀφαιρεθοῦν τὰ 50 γιὰ τὸ τζάκι καὶ νὰ μείνουν τὰ 20. Ἀργότερα γενικεύθηκε ἡ κρεμαστὴ (πίν. 3, 6: Κρ). Ὁ ἀνατολικὸς δηλαδὴ τοίχος ἔμεινε στὰ 60 ἐκ., ἐνῶ ἐκεῖ ποὺ βρισκόταν τὸ τζάκι, 10 - 20 ἐκ., «κρέμασαν» πρὸς τὰ ἔξω. Ἡ κρεμαστὴ, πρὸς τὰ ἑπάνω, κατέληγε στὸν τετράγωνο μπατζᾶ τοῦ τζακιοῦ, χτισμένο κι αὐτὸν μὲ πέτρες (πίν. 6: Μζ). Στὴν βᾶσι του εἶχε, γύρω - γύρω, προεξέχουσα πλάκα γιὰ τὰ νερά, σὲ δύο ἐπίπεδα σύμφωνα μὲ τὴν κλίσι τῆς στέγης (πίν. 20/5). Τὸ στόμιο τοῦ μπατζᾶ, στὰ παλιὰ σπίτια, προφυλαγόταν ἢ μὲ δύο πλάκες ποὺ ἀκουμποῦσε ἢ μιὰ στὴν ἄλλη καὶ σχημάτιζε τριγωνικὴ κάλυψι (πίν. 20/5), ἢ μὲ ἓνα εἶδος ἀναποδογυρισμέ-

1. Ἡ πέτρα βγαίνει ἀπὸ τὸ σταμάρι ὑπὸ μορφή πλάκας, ποὺ τὸ μῆκος τῆς μπορεῖ νὰ φθάσῃ τὰ 2, ἀκόμη καὶ τὰ 3 μέτρα, τὸ πλάτος τῆς τὸ ἓνα περίπου μέτρο καὶ τὸ πάχος τῆς τὰ 15 - 25 ἑκατοστά. Τὴν πλάκα αὐτὴ τὴν κομματιάξουν γιὰ ν' ἀποκτήσουν τίς πέτρες ἢ τὴν σχίζουν μὲ τὴ σφήνα, γιὰ νὰ δώσῃ τίς λεπτὲς πλάκες, ποὺ μποροῦν νὰ φθάσουν, σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, σὲ πάχος ποὺ νὰ μὴ ὑπερβαίη τὸ ἓνα ἑκατοστόμετρο. Τίς πέτρες τὸ κάθε χωριὸ μποροῦσε νὰ τίς βρῇ στὸ γύρω του. Τὸ Γλυκὸ ἀπὸ τίς περιοχὰς Ἁγιοὶ Πουστόγι (Ἀπόστολοι) καὶ Πετρόσχοις (Πετρόσκιος). Ὑπάρχουν μάλιστα στὸ Γλυκὸ καὶ τὰ νταμάρια τοῦ Χάλακα καὶ τῶν Μύλων τοῦ Ζερβοῦ, ποὺ βγάζουν σιδεράπετρα ὅπως ὀνομάζονται στὴν Ἴμβρο τὸν γρανίτη. Τ' Ἀγρίδια προμηθεύονται τίς πέτρες ἀπὸ τίς περιοχὰς Μαυριάδες, ὅπου βγάζαν περίφημες πλάκες μέσα ἀπ' ἓνα ξεροπόταμο, Μαγεράδος, τὸ κ'φές (κουρὲς) πέτρες, καὶ σὲ νεώτερα σχετικὰ χρόνια ἀπὸ τὴ Σηλιά. Στὸ Σχοινοῦδι ὑπῆρχε νταμάρι μέσα στὸ χωριό, στὸν Μαδαρό, βουνὸ ποὺ βρίσκεται στὰ νότια. Ὑπάρχει καὶ δεύτερο λατομεῖο, σὲ ἀπόστασι 2 - 2,5 χιλιομέτρων, σὲ μιὰ τοποθεσίᾳ ποὺ εἶναι γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα Τ' Λιὰπ' ἢ βρύσ'. Ὁ Ἄι Θόδωρος προμηθεύεται τίς πέτρες του ἀπὸ τὸ Φτεράδο καὶ ἡ Παναγία ἀπ' τὸ Μαδαρό, ποὺ βρίσκεται σὲ μικρὴ ἀπὸ τὸ χωριὸ ἀπόστασι.

νης στάμνας (πίν. 20/6) χωρίς πάτο. Πολλές φορές τὸ ἄκρο τοῦ μπατζᾶ στὴν περίπτωση αὐτὴ σκεπαζόταν μὲ κεραμίδια ποὺ σχημάτιζαν δύο κλίσεις. Γιὰ νὰ προκύψουν μάλιστα τὰ δύο κεκλιμένα ἐπίπεδα στὸ ἄκρο τοῦ μπατζᾶ, σὲ τόσο μικρὴ κλίμακα, τοποθετοῦσαν μπρούμυτα δύο κεραμίδια πλάι πλάι κ' ἓνα ἀπὸ πάνω τους, κατὰ τρόπο πολὺ διακοσμητικὸ (πίν. 20/7).

Ὁ τοίχος διέθετε πλατότερο θεμέλιο 70 - 80 ἐκ. ποὺ κατέβαινε ἕως τὸ στερεὸ ἔδαφος, τὸ ὁποῖο συνήθως βρισκόταν ὄχι πολὺ βαθειὰ καὶ ἦταν βράχος.

Τὰ ἀνοίγματα τὰ γεφύρωναν δοκάρια, τέσσερα συνήθως, οἱ κενετλεμέδες (πίν. 14:α) ποὺ ἔμπαιναν καὶ κάτω (β). Ὁ τελευταῖος πρὸς τὰ ἔξω κενετλεμέδες βρισκόταν «πρόσωπον» μὲ τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου, γι' αὐτὸ καὶ ἦταν ἐκτεθειμένος στὴς καιρικὲς μεταβολές. Γιὰ νὰ προφυλαχθοῦν τὰ δοκάρια εἶχαν περβάζια καὶ πρὸς τὰ ἔξω. Τὸ ἐπάνω δοκάρι καὶ τὰ ἐξωτερικὰ περβάζια ὅμως κινδύνευαν νὰ σαπίσουν ἀπὸ τὸ νερὸ ποὺ κατέβαινε «γλύφοντας» τὴν πρόσοψη. Πρόλαβαν αὐτὸ τὸ κακὸ μὲ τὴν τοποθέτησι πάνω ἀπὸ τὸ τελευταῖο πρὸς τὰ ἔξω δοκάρι μιᾶς πλάκας ποὺ ἔπαιξε τὸν ρόλο ποὺ παίξει ἀκριβῶς τὸ φρύδι στὸ μάτι (γ). Ἡ πλάκα αὐτὴ, τοποθετημένη μὲ κάποια κλίσι, ἀνάγκαζε τὸ νερὸ νὰ στάζῃ στὸ κενὸ (πίν. 20/8). Σὲ πολλὰς περιπτώσεις οἱ πλάκες αὐτὲς εἶναι λεπτότατες, πάχους περίπου ἑνὸς ἑκατοστοῦ (πίν. 21/1).

Ἐκεῖ ποὺ τελείωνε ὁ τοίχος ἔμπαινε ἄλλη μιὰ πλάκα παχύτερη (πίν. 14/β) ποὺ λεγόταν ἀκροκέραμο (πίν. 20/6, 8) καὶ ἀποτελοῦσε τὸ τελικὸ γέισο τοῦ σπιτιοῦ. Ἐξεῖχε ἀπὸ τὸν τοῖχο κατὰ 10 - 15 ἐκ. προφυλάγοντάς τον ἀποτελεσματικᾶ¹.

β'. Τὸ ξύλο. Στέγη καὶ πάτωμα κατασκευαζόταν ἀπὸ ξύλα, ποὺ βρισκόταν ἐπίσης στὸ νησί. Τὰ προμήθευαν δέντρα ὡς τὰ καράκια, ποὺ εἶναι ἴσια καὶ ὑψηλά², οἱ ἀγριοκαστανιές καὶ κυρίως τὰ ροπάκια, δηλαδὴ οἱ βλακιδιές ποὺ τὸ ξύλο τους εἶναι πολὺ γερὸ.

1. Ἡ σ τ ἔ γ η. Στὰ μονόσπιτα δύο συνήθως μακάσια κρατοῦσαν τὴ στέγη³. Τὸ μακάσι⁴ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα ὀριζόντιο δοκάρι, τὸ διατόνι ἢ δατόνι (πίν. 14:ε), ποὺ στηρίζεται πάνω στοὺς μακροὺς τοίχους τοῦ σπιτιοῦ. Στὴ μέση του ὑψώνεται κατακόρυφα ὁ μπαμπᾶς (ζ) συνδεόμενος μὲ τὸ διατόνι μὲ μιὰ γυφτόπροκα (η). Ὁ μπαμπᾶς στηρίζεται μὲ δύο μακασλίκια (θ) καὶ σηκώνει τὸν κορφιᾶτη (ι), ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ μακάσι σὲ μακάσι⁵. Μεταξὺ κορφιᾶτη καὶ

1. Μὲ τὸν καιρὸ ἢ τοποθέτησι τῆς πλάκας αὐτῆς ἐπάνω ἀπὸ τὸ παράθυρο παραμελήθηκε, κυρίως στὸ Κάστρο καὶ τὸ Γλυκὸ (στ' ἄλλα χωριὰ συνεχίστηκε ἕως τὶς μέρες μας), γιὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ἐπερταν μακριὰ ἀπὸ τὸ νταμάρι ποὺ ἔβγαζε τὶς κατάλληλες γι' αὐτὴ τὴ χρῆσι πέτρες καὶ βρισκόταν μεταξὺ Ἁγ. Θεόδωρου καὶ Ἀγριδιῶν, στὴν τοποθεσία «τ' Λαφροῦ». Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ φθοροῦν γρήγορα τὰ ξύλα. Ἀξιοπρόσχετα εἶναι τὰ παράθυρα ἑνὸς νεώτερου σπιτιοῦ στὸ Γλυκὸ, ὅπου ἀκολουθήθηκε ἡ παράδοσι καὶ διαμορφώθηκε τὸ παράθυρο μὲ ἐξωτερικὸ περβάζι καὶ πολὺ χονδρὴ πλάκα γιὰ φρύδι». Κάμνοντας ὅμως τὴν πλάκα τόσο χονδρὴ, παρανόησε ὁ νεώτερος τεχνίτης τὸν προορισμὸ τῆς, γιὰ τὸ νερὸ συνεχίζει τὸ «γλύψιμο» πάνω στὴν κατακόρυφη ἐπιφάνεια τοῦ πάχους τῆς πλάκας καὶ φθάνει στὸ ξύλο, ἐνῶ στὴν μὲ ἑλαφρὰ κλίσι λεπτὴ πλάκα τὸ νερὸ μαζεύεται καὶ στάζει (πίν. 21/2).

2. Τὰ δέντρα τὰ ἔκοβαν τὴν ἀνοιξι, πρὶν νὰ φυλλώσουν. Ἀφοῦ τὰ ξεκλόνιζαν ἐπὶ τόπου, ἔκοβαν ἀπὸ δύο μεριές τὸ φλοῖο, γιὰ νὰ παίρνῃ ἀέρα τὸ ξύλο καὶ νὰ ξεραίνεται πιο γρήγορα, καὶ τ' ἄφηναν ἐκεῖ ἐπὶ 1-2 μῆνες. Ὑστερα τὰ μετέφεραν στὸ χωριὸ μὲ βόδια, προσδένοντας τὴ μιὰ ἀκρὴ τους στὸ ζυγὸ καὶ ἀφίνοντας τὴν ἄλλη νὰ σέρνεται. Τὰ σανίδια τὰ ἔκοβαν μὲ κοιραστάρι (πρίονι), ἀφοῦ τὰ σημάδευαν μὲ στάρι.

3. Ἀπεῖχαν ἐπομένως τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο κατὰ 2 περίπου μέτρα.

4. Τουρκικὴ λέξι, ποὺ σημαίνει φαλίδι.

5. Παρὰ τὴν χαρακτηριστικὴ του ὀνομασίᾳ καὶ τὴ μορφή του δὲν πρόκειται ἀπραγμάτως γιὰ πραγματικὸ «μακάσι» ἀφοῦ, ἀπὸ ἀποψὶ στατικῆ, δὲν ἀποτελεῖ ἀπαραμόρφωτο τρίγωνο, ὅποτε τὸ διατόνι θὰ ἔπρεπε νὰ ὀρισταταί ἐφελκυσμὸ. Ἐδῶ τὰ στοιχεία ποὺ ἀποτελοῦν τὸ τρίγωνο - διατόνι, μπαμπᾶς καὶ μακασλίκια - εἶναι λυ-

τοιχίου υπάρχει ακόμη ένα ξύλο που εκτείνεται κι αυτό από μακάσι σε μακάσι, το μεσοδάτονο (κ). Σ' αυτό, στον κορφιάτη και στο άκροκέραμο στηρίζονται τὰ καπρούλια (λ) και κάθετα προς αυτά στρώνονται τὰ σανίδια (μ).

Για τὴ θερμαντικὴν ἀπομόνωσι τῆς στέγης ἐστρώσαν, ὅπως ἀναφέρθηκε στα προηγούμενα, ἐπάνω στα σανίδια ἕνα στρώμα φτέρης¹ και ἀπὸ πάνω δεύτερο στρώμα ἀπὸ ἀργιλόχωμα² χτυπημένο και μὲ λίγο ἄχυρο. Πάνω σ' αὐτὸ στρώνονταν τὰ κεραμίδια, ἐνισχυμένα κατὰ διαστήματα, ὅταν ἦταν ἀνάγκη, μὲ πέτρες γιὰ νὰ μὴ τὰ σηκώνῃ ὁ ἀέρας, κυρίως στα ὄρεινά χωριά³. Τὸ πρῶτο κεραμίδι, πὺ πατοῦσε πάνω στὸ ἀκροκέραμο, λέγεται κεραμοῦδος.

Στὴν τρικλινῆ στέγη τὰ δύο λοῦζα τοποθετημένα δοκάρια τὰ λένε *μαχιᾶτες* ἢ *μαχιᾶδες*.

Στὴ στέγη ἀνοίγονται, ὅπως εἶδαμε, φεγγίτες. Γιὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸ κατασκευάζονται εἰδικὰ κεραμίδια πὺ πιάνουν κατὰ μῆκος και κατὰ πλάτος τὴν θέσι δύο κανονικῶν κεραμιδιῶν (πίν. 11/B) και ἔχουν στὴ μέση τρύπα, μὲ ἀνασηκωμένα χεῖλη. Ἡ τρύπα αὐτὴ καλύπτεται μὲ τὸν ἀνηφοριᾶ (Αφ), ἕνα κωδονόσχημο γυάλινο καπάκι, πὺ ἐφαρμόζει στα χεῖλη τῆς τρύπας τοῦ μεγάλου κεραμιδιοῦ⁴.

μὲνα και κατὰ συνέπειά ὁ μπαμπᾶς δὲν εἶναι κρεμασμένος ἀπὸ τὰ μακαλιῖα, ἀλλὰ πατᾶ πάνω στὸ διατόνι ὑποβάλλοντάς το σὲ κάμφι, γι' αὐτὸ και ἀπὸ πέτρα οἱ παλιοὶ μαστόροι φρόντιζαν νὰ τοῦ ἐξασφαλίζουν μεγάλη διατομή. Στὸ σπίτι τοῦ Κουτούρου τὸ διατόνι ἔχει τομὴ 18/18, ἐνῶ ὁ μπαμπᾶς 10/10 και τὰ μακαλιῖα 6/10. Στὴ βρύση-πλουσταριὸ τοῦ Ἁι Θεόδωρου τὸ διατόνι εἶναι 16/26. Στὰ 26 ἐκ. φθάνει στὴ μέση τὸ ὕψος και στὸ διατόνι τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ζούνη (πίν. 14/B), πὺ παρουσιάζει ἰδιόρρυθμο σχῆμα.

1. Ἐνα φυτὸ μὲ μικρὰ φυλλαράκια πὺ ἀφθίνει στὴν Ἰμβρο.

2. Τὸ ἀργιλόχωμα ἢ κοκκινόχωμα τῆς Ἰμβρο εἶναι παχὺ και συνεπῶς πλαστικὸ. Τὸ λίγο ἄχυρο πὺ προστίθεται τοῦ φθάνει γιὰ νὰ μὴ σκάζῃ. Ὁ σοβᾶς τοῦ ἀνωγιοῦ τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κουτούρου, καμωμένος μὲ ἀργιλόχωμα και ἄχυρο, διατηρεῖται σὲ ἀρίστη κατάστασι ἕως σήμερα. Πολλὰς φορὲς σὲ νταμούδια ἢ κισλάδες, δηλαδὴ χαμηλὰ καταπόγια προβάτων, ἀφίνουν τὸ στρώμα τοῦ ἀργιλόχωματος ξέσκαπο, χωρὶς κεραμίδια, και τὸ νερὸ δὲν τὸ διαπερνᾷ. Ἐννοεῖται ὅτι, στὴν περίπτωσι αὐτὴ, τὸ κάμουν ἕνα μερμεῖι (ἐπισκευή) κάθε Σεπτέμβριο, ὅπως γίνεται δηλ. στα ὀριζόντια δώματα ἄλλων περιοχῶν. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι και στὴν Ἰμβρο αὐτοῦ τοῦ εἶδους τίς χωματοσκέπαστες στέγες τίς ὀνομάζουν *δῶμα*, ἂν και ἔχει ὀριζόντιες (ἢ μικρότερη κλίσι τους δὲν πέφτει κάτω ἀπὸ 25 τοῖς ἑκατὸ). Στὸ Γλυκὸ ὑπάρχει μιά ἀργιλόδης γῆ πὺ λέγεται ἄλιπας και εἶναι γκριζωπὴ στὸ χρῶμα, πιθανὸν ἀπὸ ἀνάμειξι ἀνθρακᾶ στὴ σύνθεσί της. Τὸ χῶμα αὐτὸ βρίσκεται στα βόρεια τοῦ χωριοῦ, σὲ μιά περιοχὴ γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα Ἰλιπούδια. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρακᾶ μὺ γεννήθηκε, γιὰτι σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ ὑπάρχει τὸ *Λαγοῦμι*, πὺ ἦταν ἄλλοτε ὄρυγεῖο πετροκάρβουνο. Αὐτὸς ὁ ἄλιπας εἶναι ἀκόμη πὺ εὐπλαστός και πὺ ἀπομωτικὸς ἀπὸ τὸ κοκκινόχωμα, γι' αὐτὸ και ἀφίνουν συχνὰ τίς στέγες πὺ καλύπτει χωρὶς κεραμίδια.

3. Φαίνεται ὅτι σὲ πολὺ παλιὰ ἐποχὴ χρησιμοποιήθηκαν οἱ λεπτὲς πλάκες γιὰ κάλυφι στεγῶν, γιὰτι και σήμερα συναντᾶ κανεῖς, σὲ δευτερεύουσας σημασίας μικρὰ κτήρια — νταμούδια — τέτοια κάλυφι. Γρήγορα ὅμως ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ τὰ κεραμίδια, πιθανὸν γιὰ τὸ μειονέκτημα τοῦ βάρους των. Στα νεώτερα σχετικὰ χρόνια τὰ κεραμίδια εἰσάγονται στὴν Ἰμβρο, ἀλλὰ εἶναι βέβαιο ὅτι σὲ παλαιότερες ἐποχές κατασκευάζονταν στὸ νησί, ὅπως φαίνεται κι ἀπὸ ἕνα μέρος στὸ Σχοινοῦδι πὺ ἔχει τὴ χαρακτηριστικὴν ὀνομασία *Ἰ Τσιωσι* τὸ κεραμ' ὀρειό. Ἐπίσης παλιὸ κεραμιδαριὸ ὑπῆρχε στ' Ἀγρίδια στὴν περιοχὴ *Μουστᾶρι* και ἀνῆκε στὸν Κωνσταντῖνο Σιλέγο. Ἡ σπουδαιότερη παρατήρησι ὅμως πὺ πρέπει νὰ μᾶς πείσῃ ὅτι τὰ κεραμίδια χρησιμοποιήθηκαν πολὺ νωρὶς στὴν Ἰμβρο εἶναι ὅτι τὰ βρίσκουμε στὸ Κάστρο, σ' ἕνα θολωτὸ διάδρομο πὺ, κατὰ τὰ φαινόμενα, εἶναι χτισμένος κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Βενετσιάνων.

4. Ὁ ἀνηφοριᾶς, πὺ τὸν λέν και ἀναφοριᾶ, εἶναι καμωμένος ἀπὸ ἕνα ὑποπράσινο και μὲ φυσικὴς γυαλὶ πὺ δείχνει πρωτόγονη κατασκευὴ. Θὰ μπορούσε ἴσως κανεῖς νὰ ὑποθέσῃ ἀπ' αὐτὸ ὅτι κατασκευάζονταν στὸ νησί. Κανεῖς ὅμως δὲν θυμᾶται τίποτε σχετικὸ. Νομίζω ὅτι αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι πολὺ νωρὶς ἔπαισαν νὰ τὸν μεταχειρίζονται, σκεπάζοντας τοὺς φεγγίτες μ' ἕνα κομμάτι ἐπίπεδο γυαλὶ βιομηχανίας. Κι αὐτὸ πολὺ φυσικὸ, ἂν σκεφθοῦμε ὅτι ὁ χειροποίητος ἀνηφοριᾶς θὰ κόστιζε ἀρκετὰ, γιὰτι μὲ τὸ νὰ εἶναι ἀπὸ πρωτόγονης κατασκευῆς

2. Τὸ πᾶτωμα. Τὸ πᾶτωμα τοῦ ἀνωγιοῦ μετὴν διπλῆ στάθμη κατασκευαζόταν κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο. Στὴ μέση ἀκριβῶς τοῦ κατωγιοῦ (πίν. 3, 4) ὄρθωνόταν ἕνας στῦλος (Στ), γιὰ νὰ στηριχθῇ σ' αὐτὸν τὸ ἕνα ἄκρο τοῦ μεσοδόκαρου ποῦ ἐλέγετο *μισοντόκι* (πίν. 3:Μσ) κ' ἔμπαινε κατὰ μῆκος τοῦ πατώματος τοῦ κάτω σπιτιοῦ. Ἐπειδὴ ὁμοίως τὸ ἀπάνω σπίτι δὲν ἐφθανε ὡς τὴ μέση τοῦ κτηρίου, τὸ μεσοδόκι προεκτεινόταν, σὰν πρόβολος, πέρα ἀπ' τὸ στῦλο, γιὰ νὰ στηρίξη καὶ τὸ κύριο δοκάρι ποῦ κρατοῦσε τὶς δοκίδες τοῦ ἀπάνω σπιτιοῦ (πίν. 3). Ἡ διάταξι αὐτὴ καὶ κατασκευαστικὰ ἦταν ὅ,τι ἔπρεπε καὶ τὰ σανίδια τοῦ πατώματος ἐπαιρναν χάρι σ' αὐτὴ τὴν πρέπουσα κατεύθυνσι (πίν. 1), γιὰ νὰ μὴ φαγώνωνται, γιατί καὶ στὸ κάτω σπίτι οἱ ἴνες τους ἦταν κάθετες στὸν ἄξονα τῆς πορείας ἐκείνου ποῦ ἔμπαινε ἀπὸ τὴν ἐξώθυρα καὶ στὸ πάνω σπίτι ἦταν πάλι κάθετες στὸν ἄξονα πορείας ἐκείνου ποῦ ἐρχόταν ἀπὸ τὸ κάτω σπίτι¹.

3. Τὰ κουφώματα. Ἄς ἔλθουμε τώρα στὰ κουφώματα. Τὸ σπίτι τοῦ Κουτούφου διατηρεῖ τὴν παλιά του ἐξέσπορτα, τὴν ὁποία θὰ πάρουμε γιὰ παράδειγμα (πίν. 15). Μιά κάσα ἀπὸ χοντρὸ ξύλο (7/9) εἶναι προσαρμοσμένη στὸ ἀνοιγμα τῆς πόρτας καὶ συνεχίζεται καὶ στὸ κατώφλι. Ἡ κάσα βρίσκεται «πρόσωπο» μετὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου (πίν. 15/Α:β) καὶ σκεπάζεται πρὸς τὰ ἔξω μετὴν περβάζι. Τὸ πορτόφυλλο ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία, ἀνισοῦ πλάτους, σανίδια (πίν. 15/Α:α) ποῦ συγκρατοῦνται μετὴν τρεῖς ὀριζόντιες τραβέρσες ἀρκετὰ ὀγκώδεις (6/10). Στὶς δύο ἀκραῖες ἀπὸ τὶς τραβέρσες αὐτὲς ἐφαρμόζονται οἱ *μεντεσέδες*, ποῦ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ δύο ἀπλᾶ σιδερένια ἐλάσματα περασμένα τὸ ἕνα μέσα στὸ ἄλλο, σὰν δύο χαλκᾶδες, ποῦ καταλήγουν σὲ ὀξεῖες μύτες. Αὐτὲς, ἀφοῦ εἰσχωρήσουν στὸ ξύλο, βγαίνουν πάλι στὴν ἐπιφάνεια καὶ τσακίζονται, γιὰ νὰ μὴ μποροῦν πιά νὰ βγοῦν². Ἀπὸ τὸ μέσα μέρος τῆς θύρας, πρὸς τὰ ἐπάνω καὶ πρὸς τὸ μέρος τῶν μεντεσέδων, κρεμόταν ὁ καταρράχτης ἢ καταρράφτης (πίν. 15:Κχ), ἕνα ἀπλό, ἀλλὰ ἀξιοθαύμαστο γιὰ τὴν πρακτικὴν του ὠφέλεια ἐξάρτημα. Δὲν ἦταν ἄλλο ἀπὸ ἕνα σανίδακι περιστρεφόμενο γύρω ἀπὸ μιὰ γυφτόπροκα ποῦ τὸ κρατοῦσε κρεμασμένο ἀπὸ τὴ μιὰ του ἄκρη στὸ δοκάρι τῆς πόρτας (πίν. 15/Β). Στὴν ἄλλη ἄκρη του εἶχε μιὰν ἐντομὴν ποῦ τοῦ ἔδινε ἐκεῖ τὴ μορφή τοῦ Γ. Ὅταν ἡ πόρτα ἀνοίγε, μετακινοῦσε τὸ ἐλεύθερο ἄκρο τοῦ καταρράχτη (α-α'). Μετὴ τὴ μετακίνησι αὐτὴν ὁμοίως ὁ καταρράχτης, ποῦ ἔγραφε κύκλο, ὑπερυψωνόταν λίγο καὶ ἡ ἄκρη τοῦ πορτόφυλλου ἔπερτε μέσα στὴν κοιλότητα τοῦ Γ. Ἐὰν ὕστερ' ἀπ' αὐτὸ ἡ πόρτα πῆγαινε νὰ κλείσῃ, θὰ τὴν ἀκολουθοῦσε φυσικὰ ὁ καταρράχτης ποῦ δὲν βρισκόταν στὴν κατακόρυφη. Τότε ὁμοίως τὸ τοίχωμα τῆς κοιλότητος τοῦ Γ θὰ κατέβαινε πρὸς τὰ κάτω, κάτι ποῦ θὰ εἶχε σὰ συνέπεια νὰ σφίξῃ τὸ πορτόφυλλο, μὴ ἐπιτρέποντάς του νὰ κλείσῃ. Ἄν σκεφθῇ κανεὶς ὅτι ὅσο «προσπαθεῖ» τὸ πορτόφυλλο νὰ κλείσῃ, τόσο ὁ καταρράχτης τὸ σφίγγει, δὲν μπορεῖ νὰ

γυαλὶ καμωμένος, δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἦταν τέλεια κατασκευασμένος. Καὶ εἶναι πραγματικὰ τέλειος καὶ σὰν φόρμα καὶ σὰν κατασκευή. Ἄρκει, γιὰ νὰ πεισθῇ κανεὶς, νὰ παρατηρήσῃ μετὴν πόση μαστρία εἶναι καμωμένη ἡ «δίπλα» ποῦ σχηματίζουν τὰ χεῖλη του.

1. Ἐννοεῖται ὅτι στῦλος, δοκάρι κ.τ.λ. εἶχαν τὶς στρογγυλὰς διατομὰς τῶν δέντρων καὶ τῶν κλαδιῶν ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχονταν ἢ τὸ πολὺ μιὰν ἐλαφρὰ διόρθωσι μετὴν τσοκουρι. Τὸ ἴδιο θὰ πρέπει νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὰ δοκάρια τῆς στέγης. Εἶδαμε φυσικὰ τὸ διατόμι τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ζούνη, ποῦ δὲν ἦταν ἴσιο, ἀλλὰ σὰν ἐλαφρὸ τόξο. Καὶ στοῦ Κουτούφου τὸ σπίτι τὸ μεσοδόκι εἶναι στὴ μιὰν ἄκρη του διχαλωτὸ (πίν. 2).

2. Αὐτοὶ οἱ «μεντεσέδες», μαζὺ μετὴ τὶς γυφτόπροκες καὶ μερικὸς χαλκᾶδες, εἶναι τὰ μόνον σιδερένια ποῦ χρησιμοποιοῦνται στὰ παλιὰ σπιτία. Στὰ παλαιότερα χρόνια τὰ κατασκεύαζαν οἱ πεταλωτὲς, ἀργότερα γύφτοι, ποῦ ἐρχόταν ἀπὸ τὸ Τσανάκκαλε.

μην εκτίμηση την λειτουργικήν αποτελεσματικότητα του απλούστατου αυτού επινοήματος. Ἀφίνω την πρακτική του ωφέλεια για τὴ νοικοκυρά, πού, με τὰ χέρια γεμάτα, ἀρκεῖ νὰ σπρώξει με τὸ πόδι τὸ θυρόφυλλο, κι αὐτὸ εἶναι βέβαιο ὅτι δὲν θὰ ξανακλείση πιά ἂν δὲν θελήση ἐκείνη νὰ τὸ ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τὸν καταρράχτη.

Ἀνάλογος πρὸς τὸν καταρράχτη εἶναι καὶ ὁ μάνταλος (πίν. 15:Μν), πού κρατᾷ τὴν πόρτα κλειστή. Τὸ σχῆμα του δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸ σχῆμα τοῦ καταρράχτη, μόνο πού εἶναι τριγωνικό, φαρβαίνοντας ἀπὸ τὸ καρφί πρὸς τὴν ἐντομὴ σὲ σχῆμα Γ (πίν. 15/Γ). Ὄταν τὸ ἀνοιχτὸ θυρόφυλλο κινῆται γιὰ νὰ κλείσῃ, τὸ ἐπάνω μέρος του σέρνεται πάνω στὴ μιὰ πλευρὰ τοῦ τριγωνικοῦ μάνταλου. Μόλις τὸ θυρόφυλλο ἀκουμπήσῃ στὴν κάσα, βρίσκεται στὴν κοιλότητα τοῦ Γ, ὁπότε «πέφτει» ὁ μάνταλος» (α - β) καὶ αἰχμαλωτίζει τὸ θυρόφυλλο, πού εἶναι ἀδύνατο πιά ν' ἀνοίξῃ, ἂν δὲν πάῃ κανεὶς ἀπὸ μέσα νὰ σηκώσῃ τὸν μάνταλο. Γιὰ νὰ μπορῇ ν' ἀνοίγῃ ἡ πόρτα ἀπ' ἐξω κάνουν στὸ πάχος τῆς κάσας, στὸ σημεῖο πού βρίσκεται ὁ μάνταλος, μιὰ τρυπίτσα (δ), ἀπ' ὅπου μ' ἓνα καρφί ἢ ἓνα ξυλάκι (γ) μπορεῖ κανεὶς ν' ἀνασηκώσῃ τὸν μάνταλο ἀπ' ἐξω.

Αὐτὸ τὸ εἶδος μαντάλου, πού ἐφαρμόζεται στὰ παλιὰ μονόσπιτα, προϋποθέτει χονδρὴ κάσα γιὰ νὰ μπορῇ ν' ἀνοιχτῇ ἓνα κανάλι ὅπου νὰ κινῆται ἡ ἄκρη τοῦ μαντάλου, γιατί ἄλλιως, ὅταν ἀνοίγῃ ἡ πόρτα, ὁ μάνταλος θὰ πέφτῃ παίρνοντας κατακόρυφη στάσι καὶ δεύτερο, γιὰ νὰ μπορῇ ν' ἀνοίγεται ἡ τρύπα ἀπ' ὅπου σηκώνεται ὁ μάνταλος με τὸ ξυλάκι. Σὲ μεταγενέστερα σπιτία ἐφαρμόζεται πάλι ἓνας ξύλινος μάνταλος, πού ἀνοίγει ἀπ' ἐξω με σχοινάκι (πίν. 15/Δ) καὶ θυμίζει τοὺς σιδερένιους τῆς βιομηχανίας¹.

Τὸ σύστημα τοῦ καρφωτοῦ, σανιδένιου πορτόφυλλου συνεχίζεται καὶ μετὰ τὴν διαμόρφωσι τῶν νέων τύπων σπιτιῶν, ὁπότε πιά οἱ πόρτες ἔγιναν ἐσωτερικές. Παρατηρεῖται ὁμως μιὰ διάθεσι νὰ «μοιάζῃ» ἡ πόρτα ταμπλαδωτή, ὅπως τὸ βλέπομε στὸ σπίτι τοῦ Ἀναστάση Στεφανίδη, στὸν Ἄι Θόδωρο, ὅπου τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ τρία σανίδια πού ἀποτελοῦν τὸ πορτόφυλλο ἔχει τραβηγτῆ πρὸς τὰ πίσω (πίν. 15/Ε). Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι καὶ σὲ ἐποχὴ πολὺ νεώτερη καὶ σὲ σπίτι, πού, ὅπως εἶπαμε, μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ πιά νοικοκυρόσπιτο, στὸ σπίτι τοῦ Σκαρλάτου στὸν Ἄι Θόδωρο, ὅπου ὑπάρχουν πλοῦσινα σὲ κυμάτια καὶ διάκοσμο περβάζια (πίν. 11/Γ), τὰ θυρόφυλλα παρουσιάζουν ἓνα ψευδοταμπλαδωτὸ σύστημα, πού ξεγελᾷ πράγματι ἐκεῖνον πού βλέπει τὴ θύρα ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος (α), ἐνῶ ἀπὸ τ' ἄλλο (β) ἀνακαλύπτει ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ παλιὸ σανιδωτὸ σύστημα. Γιὰ τίς πόρτες αὐτὲς χρησιμοποιεῖται πιά σιδερένιος μάνταλος.

Στὸ σπίτι τοῦ Κουτούφου τὰ παράθυρα διαθέτουν δύο παραθυρόφυλλα, περαστὰ στὴν κατασκευή τους, με κανονικοὺς «ἀγοραστοὺς» μεντεσέδες. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ νεώτερα παραθυρόφυλλα στὴ θέσι ἄλλων, παλαιότερων, πού φθάρηκαν με τὸν καιρὸ. Τὸν τύπον αὐτὸ παραθύρου τὸν βλέπομε νὰ ἐφαρμόζεται σ' ἄλλους τοὺς μετὰ τὸ μονόσπιτο τύπους. Ἄς τὸν ἐξετάσουμε ὁμως, γιατί ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραθυρόφυλλα ὅλα τ' ἄλλα ἐξαρτήματα τοῦ παραθύρου εἶναι σύμφωνα με τὴν παλιὰ παράδοσι.

Ὅπως εἶδαμε στὴν περιγραφή τοῦ σπιτιοῦ, τὸ παράθυρο τοποθετεῖται στὴν ἐξω ἐπιφάνεια

1. Ὁ μεταγενέστερος αὐτὸς μάνταλος πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ ἔχῃ τὴν πρακτικὴ καὶ τὴ λειτουργικὴ τελειότητα τοῦ προηγουμένου. Γιὰ νὰ μποροῦν νὰ κλείουν τὴν πόρτα με ἀπλὸ «τράβηγμα», ὅπως συνέβαινε στὸν παλιὸ μάνταλο, δίνουν κατάλληλο σχῆμα με κλίσι (α) στὴ «φωλιά» ὅπου πέφτει ὁ μάνταλος γιὰ νὰ ἀκινήσῃ ἡ πόρτα. Ἡ λύσι ὁμως αὐτὴ δὲν εἶναι καθόλου τέλεια, γιατί τὸ «γλύστρημα» τοῦ μαντάλου ἐπάνω στὴν «κλίσι» τῆς φωλιάς δὲν εἶναι πάντοτε εὐχερὲς, γι' αὐτὸ καὶ ἀναγκάζονται νὰ τὴν κάνουν νὰ γλυστρᾷ, ἀλείφοντάς τες, κάθε τόσο, με σαποῦνι.

του τοίχου, όπου μπαίνει και περβάζι, προφυλαγμένο με «φρόδι» από λεπτή πλακόπετρα¹. Δεύτερο πανομοιότυπο περβάζι υπάρχει και στην εσωτερική επιφάνεια του τοίχου, του οποίου το πάχος επάνω, κάτω και στα πλάγια σκεπάζεται με σανίδια (πίν. 14:π). Το παράθυρο διαθέτει σανιδένια κανάτια, που προσαρμόζονται στην κάσα πάνω από το εξωτερικό περβάζι².

Στην εποχή των μονόσπιτων τα παράθυρα ήταν «συρτά» και όχι «περαστά» στην κατασκευή τους. Ή σύνδεσι των ξύλων γινόταν μόνο με έντομές, καρφωτά. Προς τα κάτω του επάνω ακίνητου μέρους του παραθύρου υπήρχε ένας χαλκός, όπου περνούσε βέργα για να συγκρατη τα κανάτια (πίν. 21/5), λύσι πολύ απλή αλλά και εξαιρετικά αποτελεσματική.

Το μέγεθος των παραθύρων αυξάνει με την πάροδο του χρόνου. Πλάτους 55 - 60 και ύψους 85 - 120 εκ. στα παλιά μονόσπιτα, χωρίζεται σε τέσσερις τζαμωτές επιφάνειες. Στους μετέπειτα παραδοσιακούς τύπους σπιτιών το πλάτος γίνεται 75 - 80 εκ. και το ύψος φθάνει έως τα 130, ενώ οι τζαμωτές επιφάνειες γίνονται 6 ή και 8.

1. Στο σπίτι του Κουτούφου το παράθυρο βρίσκεται 10 εκ. πιο μέσα από την εξωτερική επιφάνεια του τοίχου, γι' αυτό και δεν έχει ούτε εξωτερικό περβάζι, ούτε κανάτια, έχει μάλιστα τοποθετηθή και μία πλάκα στο κάτω μέρος του. Όλα αυτά δείχνουν βέβαια πολύ μεταγενέστερη από την ίδρυσι του σπιτιού επέμβασι.

2. Στο Κάστρο σώζεται ένα κανάτι τέτοιου παραθύρου με τον μαντεσέ του (πίν. 21/4).

Ε'. ΑΛΛΑ ΚΤΗΡΙΑ

Τὸ ἀγροτικὸ σπίτι, ἐξυπηρετικὸ ποικίλων ἀναγκῶν, πὺ καθιστᾷ τὴν οἰκογένεια σχεδὸν αὐτάρκη, εἶναι φυσικὸ ν' ἀποτελῆ τὸ κυριώτερον καὶ πῶ διαδεδομένο εἶδος κτηρίου στὸ χωριό. Ἄλλα εἶδη, πὺ χρησιμεύουν γιὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τὸ καθένα καὶ μιᾶς εἰδικῆς ἀνάγκης, ὑπάρχουν βέβαια, ἀλλὰ στὰ παλιὰ τουλάχιστον χρόνια ἦταν ἐλάχιστα. Οἱ ἀνάγκες πὺ καλοῦνται νὰ ἐξυπηρετήσων εἶναι συνολικῆς, ὅπως τὸ ἄλεσμα τοῦ σιταριοῦ, τὸ τρίψιμο τῆς ἐλιᾶς, τὸ πλύσιμο τῶν ρούχων καὶ ἡ ἀγορὰ κάποιων ἀπαραίτητων μὲν ἀγαθῶν, πὺ δὲν μποροῦν ὁμῶς νὰ κατασκευασθοῦν στὸ σπίτι.

α'. **Ὁ μύλος.** Τὸ ἄλεσμα τοῦ σιταριοῦ σ' ἄλλα χωριά γινόταν μὲ ὑδρόμυλους καὶ σ' ἄλλα μὲ ἀερόμυλους, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐφαρμόζωνται καὶ τὰ δύο συστήματα στὸ ἴδιο χωριό. Σήμερα καὶ τὰ δύο συστήματα τὰ ἔχει ἀντικαταστήσει ἡ μηχανή, ὑπολείμματα ὁμῶς παλιῶν μύλων συναντᾷ κανεὶς γύρω στὰ χωριά¹.

β'. **Τὸ ἐλαιοτριβεῖο.** Καὶ τὸ ἐλαιοτριβεῖο ἔχει μηχανοποιηθῆ, ἀλλὰ οἱ παλιοὶ θυμοῦνται τὴν ἐποχὴ πὺ ἦταν χειροκίνητο ἢ χρησιμοποιοῦσε ἄλογο, γιὰ νὰ γυρνᾷ τὴν πέτρα. Σὰν κτήριο δὲν παρουσίαζε ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον, γιὰτὶ ἐμοιαζε μὲ τοὺς σουντουρμαῖδες πὺ περιγράψαμε.

γ'. **Τὸ πλυντήριο.** Ἡ πλύσι, πὺ ἀπαιτοῦσε ἀφθονο νερό, γινόταν σὲ ὠρισμένες βρύσες, πὺ γιὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸ καλυπτόταν μὲ στέγη. Μιὰ μεγάλη τέτοια βρύση-πλυντήριο ἐξακολουθεῖ νὰ ἐξυπηρετῆ τίς ἀνάγκες τοῦ Σχοινοῦδι, ἐνῶ μιὰ ἄλλη, πὺ μικρῶν διαστάσεων, ἀλλ' ἀναμφισβήτητα τῆς ἐποχῆς τῶν μονόσπιτων, σώζεται στὸν Ἄι Θόδωρο. Αὐτὴν θὰ περιγράψουμε παρακάτω: Τὸ κτήριο (πίν. 16/Α) εἶναι χτισμένο σ' ἓνα ἐλαφρὰ κατηφορικὸ οἰκόπεδο, στὴν καρδιά τοῦ χωριοῦ. Ἀπὸ τὴν ὑψηλότερη στάθμη περνᾷ ὁ δρόμος, ἐνῶ στὴ χαμηλότερη ὑπάρχει χαντάκι (Χν) πὺ μαζεύει τὰ νερά τῆς βροχῆς ἀπὸ τίς γύρω πλαγιές. Τὸ κτήριο ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰν ὀρθογώνια αἰθουσα, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 4,40 ἐπὶ 6,70 μέτρων, πὺ καλύπτεται μὲ δίρριχτη ἀνισοσκελῆ στέγη καὶ ἔχει τὴν εἰσοδὸ τῆς στὴν ἄκρη τῆς πρὸς τὸν δρόμο πλευρᾶς πὺ κόβεται ἐκεῖ λοξά. Στὴν ἴδια πλευρά, πρὸς τὰ πλάγια, ὑπάρχει ἡ βρύση (Βρ). Τὸ νερό τῆς τρέχει συνεχῶς σὲ μιὰ μισοστρόγγυλη βάθουσι 5 ἐκ. τοῦ πλακοστρωμένου δαπέδου, ἀπ' ὅπου ξεκινᾷ ἓνα ἴδιου βάθους κανάλι ὁ ἀναγὸς (Ας), πὺ καταλήγει στὴ μέση τῆς ἀπέναντι μακρᾶς πλευρᾶς. Τὸ νερό πὺ φέρνει ὁ ἀναγὸς διαπερνᾷ τὸν τοῖχο καὶ ἀπ' ἓνα πέτρινο κρουνοὸ χύνεται στὸ ἐξω χαντάκι, πὺ ἀναφέρθηκε παραπάνω, καὶ πὺ εἶναι λιθόκτιστο κοντὰ στὸ κτή-

1. Ἐπειδὴ στὴν Ἱμβρο δὲν ὑπάρχουν ἰσχυρὰ ποτάμια γιὰ τὴν κίνησιν τῶν ὑδρόμυλων, μάζωναν πρῶτα τὸ νερό σὲ στέρνες καὶ ὕστερα τὸ διαχέτευαν στὸ μύλο. Ὑπολείμματα τέτοιων ὑδρόμυλων σώζονται ὡς σήμερα, ὅπως τοῦ Γιώργου Λαφιατῆ στὸ Σχοινοῦδι καὶ τοῦ Ἀποστόλου Κολόντου στὸ Γλυκί. Στ' Ἀγρίδια ὑπῆρχε μιὰ σειρά ἀλόκληρη ἀπὸ ὑδρόμυλους: τοῦ Παρασκευᾶ Λαμπριανοῦ, τοῦ Γιάννη Κατσούρη, τοῦ Βασίλη Μαλαθοῦνη, τοῦ Γιάννη Σαββατιανοῦ καὶ τοῦ Στράτη Τσουκάλη, πὺ βρίσκονται ὅλοι μαζὺ στὸ ἴδιο μέρος. Ἄλλοι τρεῖς νερόμυλοι στ' Ἀγρίδια ἔγιναν αἰτία νὰ ὀνομασθῆ τὸ μέρος *Τσ' μύλοι*, ἐνῶ τρεῖς ἀνεμόμυλοι, τοῦ Παναγιώτη Ἀργυροῦ, τοῦ Γιάννη Ἀργυροῦ καὶ τοῦ Θανάση Τυροβόλη, ἔδωσαν τὴν ὀνομασίαν *Τσ' ἀνεμομύλοι* στὴν περιοχὴ πὺ βρίσκονται.

ριο του πλυντηρίου. Στην απέναντι στη βρύση πλευρά, δεξιά και αριστερά του άναγοῦ, υπάρχουν δύο άνισες, μονολιθικές, τετράγωνες γούβρες (Πσ) που χρησιμεύουν για σκάφες, και πλάι σε κάθε μιὰ απ' αυτές άνοίγεται στὸν τοῦχο απ' ένα τζάκι (Τ).

Ἡ αἴθουσα φωτίζεται ἀπὸ τὸ άνοιγμα τῆς θύρας και ἀπὸ ένα παράθυρο χωρίς κούφωμα, στὴν απέναντι πλευρά. Καί τὸ παράθυρο ἦταν πρῶτα θύρα ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς συνεχιζόμενους κατακόρυφους άρμους (πίν. 16/Α:β). Πλάι στὸ παράθυρο, πρὸς τὰ μέσα, υπάρχει πέτρινο πεζοῦλι (Πζ). Ἐπάνω ἀπὸ τὸ πεζοῦλι και πλάι στὴ βρύση θυρίδες (Θρ).

δ'. **Τὸ μαγαζί.** Περισσότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει τὸ μαγαζί, μικρὸ κι αὐτὸ μονόπατο και μονόχωρο κτήριο. Ἐκεῖνο πὸ ἀπασχολεῖ αὐτὸν πὸ τὸ χτίζει εἶναι ἡ βασική «άρχη» κάθε καταστήματος, δηλαδή νὰ δειχτῆ, κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο, ἡ πραιμάτεια, γιὰ νὰ θέλξη τὸν διαβάτη και νὰ τὸν κάνη ν' αγοράση κάτι. Αὐτὸ βέβαια θὰ καταστῆ δυνατό μετὰ μεγάλο άνοιγμα. Κολλοῦν λοιπὸν, πλάι - πλάι, δύο συρτὰ παράθυρα, σὰν ἐκεῖνα πὸ εἶδαμε νὰ ἐφαρμόζονται στὰ παλιὰ σπίτια. Ἐπειδὴ ὅμως αὐτὸ τὸ σύνθετο μεγάλο παράθυρο θ' άπαιτοῦσε μεγάλα δοκάρια, γιὰ νὰ σκεπαστῆ τὸ άνοιγμά του, αὐτὰ πάλι πρὸς τὰ ἔξω δύσκολα θὰ ἐκαλύπτοντο ἀπὸ τὸ περβάζι, βρῆκαν μιὰ πρακτική λύση στὸ ζήτημα. Συνεδύασαν τὸ παράθυρο μετὰ τὴν εἴσοδο τοῦ μαγαζιοῦ και ὅλα μαζί τὰ ὕψωσαν ἕως τὴν στέγη και τὰ προφύλαξαν τελικὰ ἀπὸ τὴ βροχὴ προεκτείνοντάς τὴν πρὸς τὰ ἔξω (πίν. 21/6). Δημιουργήθηκεν ἔτσι ένας χαρακτηριστικὸς τύπος μαγαζιοῦ, πολὺ βολικὸς γιὰ τὸν προορισμὸ του.

Τὸ σύστημα αὐτὸ τοῦ συνδυασμοῦ πόρτας και παράθυρου συνεχίζεται και στὸν ἄλλο ἐκεῖνο τύπο, πὸ εἶδαμε ἐξετάζοντας τὴν ἐξέλιξη τοῦ σπιτιοῦ, ὅπου τὸ χαμῶι ἔγινε μαγαζί και προφυλάγεται, αὐτὴ τὴ φορά, ἀπὸ τὸν ξύλινο ἐξώστη τοῦ μουσαφίρ ὄντᾶ τοῦ άνωγιοῦ (πίν. 19/1).

Στὸν Ἄι Θόδωρο, πλάι στὸ σπίτι τοῦ Σκαρλάτου, υπάρχει ένα μαγαζί πὸ ἀνήκει στὸν ἴδιο ἰδιοκτήτη, και πὸ δὲν ἔχει μεν σχέσι πρὸς τὸν τύπο πὸ περιγράψαμε πὸ πάνω, ἡ πρόσοψί του ὅμως παρουσιάζει ἰδιαίτερο ενδιαφέρον, γιὰτὶ ὁ λαϊκὸς τεχνίτης πὸ τὸ ἔχτισε μεταχειρίστηκε στὴ μορφολογία του διακοσμητικὰ στοιχεῖα πὸ τὰ δανείστηκε ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ ρυθμὸ (πίν. 16/Β). Ἡ πρόσοψι τοῦ μαγαζιοῦ αὐτοῦ ἔχει στὴ μέση μιὰ πόρτα, πρὸς τ' αριστερὰ και τὰ δεξιά τῆς ὁποίας άνοίγεται ἀπὸ ένα παράθυρο (πίν. 21/7). Τὰ παράθυρα αὐτὰ εἶναι τοποθετημένα τὸ ένα ὑψηλότερα ἀπὸ τ' ἄλλο, γιὰ νὰ προσαρμοσθοῦν στὴν κλίση τοῦ δρόμου. Καί τὰ τρία άνοιγματα εἶναι τοξωτά, κατὰ τὴν βυζαντινὴ παράδοσι, ἄλλὰ τὰ τόξα τους εἶναι πέτρινα. Τὰ τόξα τῶν δύο παραθύρων εἶναι μονολιθικά, ὅπως συμβαίνει και σε πολλὰς περιπτώσεις τζακιῶν τῶν παλιῶν σπιτιῶν (πίν. 19/6) ἢ φούρνων, ὅπως π.χ. στοὺς φούρνους τῶν σπιτιῶν τοῦ Σκαρλάτου και τοῦ Ζούνη (πίν. 9/Δ και 19/5). Τὸ δεξιὸ παράθυρο μάλιστα ἔχει γύρω στὴν καμπύλη του ὀδοντωτὸ διάκοσμο και στὴν κορυφὴ τῆς σταυρῶ, ἐνῶ πρὸς τ' αριστερὰ τοῦ σταυροῦ ἔχει σκαλιστῆ τὸ ὄνομα ΣΤΥΓΙΑΝΟΣ (πίν. 22/1). Οἱ μονοκόμματα αὐτὲς πέτρες στηρίζονται ἔπάνω σε δύο κατακόρυφες, ὅπως στὰ τζάκια. Οἱ ὄρθιες πάλι αὐτὲς πέτρες, στὸ δεξιὸ παράθυρο, δὲν εἶναι κανονικές, ὅπως στ' αριστερὸ και στὴ πόρτα, ἄλλὰ ἀκανόνιστες πρὸς τὰ ἔξω (πίν. 22/1). Τὸ τόξο τῆς θύρας ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κομμάτια. Πλάκες πάνω ἀπὸ κάθε τοξωτὸ άνοιγμα ἀποτελοῦν «φρύδια» ὅπως στὰ παράθυρα τῶν σπιτιῶν, χωρίς προορισμὸ βέβαια ἀφοῦ δὲν υπάρχει ξύλο νὰ προφυλάξουν. Ὁ σκοπὸς τους εἶναι καθαρὰ διακοσμητικὸς και διακοσμοῦνται πράγματι, κατὰ τὸ πάχος τους, κατὰ τρόπο πὸ συναντοῦμε στὰ πλαίσια τῶν βυζαντινῶν ὀρθομαρμαρώσεων (πίν. 16/Β: α, β, γ). Τὸ κτήριο, ἀντὶ γι' ἀκροκέραμο, ἔχει σὰν ἀπόληξι λίθινη ὀδοντωτὴ ταινία πὸ κι αὐτὴ ἀνήκει στὴ βυζαντινὴ μορφολογία (πίν. 16/Β).

ε'. **Τὸ καφενεῖο.** Τὰ κτήρια πού περιγράψαμε ἕως τώρα εἶχαν προορισμὸ νὰ ἱκανοποιήσουν ὑλικὲς ἀνάγκες τοῦ καθημερινοῦ βίου. Ἄν στρέψουμε τὴ σκέψι μας σὲ πνευματικώτερες σφαῖρες, θὰ πρέπει ν' ἀναφέρουμε τὸ καφενεῖο¹ ὡς κέντρο κοινωνικῆς ἐπαφῆς. Αὐτὸ ὅμως εἶχε ραγδαία ἐξέλιξι πρὸς ἀστικούς τύπους, γι' αὐτὸ καὶ δὲν σώζεται σὲ κανένα χωριὸ παλιὸ σχετικὸ κτήριο². Θὰ πρέπει ἴσως νὰ σκεφθοῦμε ὅτι δὲν διέφερε ὡς τύπος ἀπὸ τὸ παλιό, μονώροφο μαγαζὶ πού περιγράψαμε.

Καὶ γιὰ ἰδιαίτερο σχολικὸ κτήριο, ὡς τὰ νεώτερα χρόνια, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γίνη λόγος³.

ζ'. **Ἡ ἐκκλησία.** Μπορεῖ ὅμως, καὶ μὲ τὸ παραπάνω μάλιστα, νὰ γίνη λόγος γιὰ ναοὺς στὴν Ἱμβρο γιὰτὶ, ἂν ἡ ἀγάπη πρὸς τὰ θεῖα καὶ ἡ θρησκευτικὴ εὐλάβεια χαρακτηρίζουν τοὺς ἀγροτικούς πληθυσμούς, στὸ νησί αὐτό, ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα εἶναι ἰδιαίτερος ἀνεπτυγμένο, ἡ θρησκευτικὴ εὐλάβεια εἶναι ἀξεδιάλυτα συνυφασμένη μὲ κάθε κοινωνικὴν ἐκδήλωσι. Πάνω ἀπὸ τριακόσια παρεκκλήσια εἶναι σκορπισμένα στὰ βουνά, τὰ λαγκαθία καὶ τὰ ἀκρογιαλῖα τῆς Ἱμβρο καὶ κάθε χωριὸ ἔχει συνήθως παραπάνω ἀπὸ μιὰν ἐκκλησία.

Γιὰ μᾶς ὅμως, πού βάλουμε ὡς σκοπὸ μας νὰ ἐξετάσουμε τὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ νησιοῦ, πού διαμορφώθηκε σιγὰ σιγὰ σ' ἓνα σύστημα χαρακτηριστικὸ τοῦ τόπου, ἡ ναοδομία του ἔχει νὰ μᾶς παρουσιάσῃ λίγα δείγματα σύμφωνα μὲ τὸ σκοπὸ μας. Καὶ τὸ παράδοξο εἶναι ὅτι τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἔχει αἰτία ἀκριβῶς ἐκεῖνο πού θὰ περιμέναμε λιγώτερο ἀπὸ κάθε ἄλλο: τὸν μεγάλο θρησκευτικὸ ζῆλο τῶν Ἱμβρίων. Γιατὶ ὁ ζῆλος αὐτὸς τοὺς κάνει ν' ἀποζητοῦν τὸ «καλύτερο» γιὰ τὴν ἐκκλησίαν τους, καὶ τὸ καλύτερο συχνὰ εἶναι τὸ «νεώτερο», κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν πολλῶν. Ἔτσι χτίζονται κτήρια, ἴσως μεγαλοπρεπῆ, ξένα ὅμως πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν συνήθειαν τοῦ τόπου.

Θὰ περιοριστοῦμε λοιπὸν στὴν ἐξέτασιν τῆς «Κάτω Ἐκκλησιᾶς» τοῦ Ἁγίου Θεόδωρου⁴ καὶ ἑνὸς χαρακτηριστικοῦ παρεκκλησιοῦ, γιὰ νὰ σχηματίσουμε μιὰν ἰδέαν γιὰ τὴν πατροπαράδοτη ναοδομίαν τῆς Ἱμβρο. Σ' αὐτὰ θὰ προσθέσουμε τὸ παρεκκλήσι τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, ἀπ' ὅπου πῆρε τ' ὄνομα ὅπως εἶδαμε τὸ ὁμώνυμο χωριό, γιὰτὶ εἶναι ἰδιόρρυθμο ὡς κτήριο, καὶ σχηματίστηκε μὲ τὴν προσθήκην ἑνὸς κλίτους σὲ μιὰ παλιὰν ἀψίδα.

Ἡ Κάτω Ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Θεόδωρου, πού οἱ χωριανοὶ τὴν ὀνομάζουν ἀπλῶς Παναγία καὶ εἶναι ἀφιερωμένη στὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, ἂν καὶ ἔχει κατὰ καιροὺς ἐπισκευασθῆ, εἶναι χτισμένη μὲ τὸ πατροπαράδοτο σύστημα κατασκευῆς, πού εἶδαμε νὰ ἐφαρμόζεται στὰ σπίτια (πίν. 22/2). Οἱ μακροὶ, ἀσύνδετοι τοῖχοι τοῦ ναοῦ ἐνισχύονται μὲ τρία τριγωνικὰ ἀντερείσματα, πού φθάνουν ὡς τὴν στέγη. Αὐτὴ εἶναι δίρριχτη καὶ σχηματίζει ἀέτωμα πρὸς τὸ ἱερό, «σπάνει»

1. Ἡ λέξι «καφενεῖο» φυσικὰ πρέπει νὰ ἐκληρθῆ συμβατικὰ, γιὰτὶ δὲν μπορούσε νὰ γίνη λόγος περὶ καφέ τὰ χρόνια ἐκεῖνα. Τὸ ζεστό πού ἔπιναν τότε ἦταν ἡ μέλισσα, ἡ μαντζουράνα ἢ ὁ λίσφακας πού θύμιζε φασκόμηλο.

2. Στ' Ἀγρίδια διατηρεῖται ἕως σήμερον ἡ ἀνάμνησις τοῦ παλιοῦ καφενεῖου, πού ἦταν κτῆμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ ἐκμεταλλεύονταν κάποιος Στράτης Παπαβασιλῆς. Σ' αὐτὸ σύχναζαν οἱ προύχοντες. Οἱ φτωχοὶ συναντιόνταν τὴν Κυριακὴν στὴν ἐκκλησίαν καὶ μετὰ ἔφρουγαν, οἱ περισσότεροι, γιὰ τὴν ἐξοχῆ.

3. Γιὰ τὸ πνευματικὸ ζῆλον τῆς Ἱμβρο βλέπε Κ. Χριστοδουλίδου, Τὸ Γλυκὸ καὶ τὸ Σχοινούδι, οἱ δύο πρωτοπόροι σταθμοὶ εἰς τὴν ἐν Ἱμβρῳ πνευματικὴν καὶ ἐξωτερικὴν κίνησιν. Λεύκωμα τῆς Ἱμβρο, σ. 131.

4. Τὴν παλιά του μορφήν, ἀνάλογη πρὸς τὴν μορφήν τῆς Κάτω Ἐκκλησιᾶς τοῦ Ἁγίου Θεόδωρου, διατηρεῖ ἀρκετὰ καλὰ καὶ ὁ Μητροπολιτικὸς ναὸς στὴν Παναγίαν, μόνον πού ἐπειδὴ εἶναι πολὺ πικρὸς εἶναι τριέλκτος.

Με τις σκεψεις τους
επιμόνη τους
σχοληφθηκαν

δμως στη δυτική πρόσοψη, που αποκτά, με τον τρόπον αυτό, οριζόντια απόληξη¹. Ένα μεγάλο «φρύδι» υπάρχει πάνω από την κόγχη του Ιερού που είναι μισοστρόγγυλη (πίν. 22/3) και όπου ανοίγονται δύο παράθυρα που αφήνουν τυφλό τον άξονά της². Μπρός στην πρόσοψη της εκκλησίας υπάρχει πεζούλα³ και προς τα δεξιά μια σειρά κελιά, εγκαταλελειμμένα σήμερα, με καρτσέλα μπροστά.

ζ'. Το παρεκκλήσι. Το παρεκκλήσι που θέλω να εξετάσουμε τώρα καταδείχθηκε ύστερ' από την επίσκεψί μου σ'άν. . . ασήμαντο! Ήταν αφιερωμένο στην Παναγιά τῆ «Μνημορίτσα» και βρισκόταν πάνω σ' ένα ύψωμα, προς τα δεξιά του δρόμου που οδηγεί από την Παναγία προς τὸ Σχοινοῦδι, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου χωρίζεται ὁ δρόμος τῶν Ἀγριδιῶν. Τὸ ἐκκλησάκι, μονόκλιτο βέβαια, ἦταν πάρα πολὺ μικρὸ. Τὸ ἐσωτερικὸ του (πίν. 17/Δ:α) εἶχε πλάτος 3,20 καὶ συνολικὸ μῆκος 4,30 μέτρα⁴. Τὸ ἀπλό, σκινιδένιο εἰκονοστάσι του, μετὰ τὴν Ὡραία Πύλη στὴ μέση καὶ τὸ παραπόρτι τῆς Προθέσεως ἀριστερά, ἀπέχει ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο 1,30 μ. Ἡ μικροσκοπικὴ του ἀψίδα μόλις χωροῦσε τὴν Ἁγία Τράπεζα. Στ' ἀριστερὰ τῆς ἀνοιγόταν στὸν τοῖχο ἡ «θυρίδα» τῆς Προθέσεως, καὶ στὸ τέλος τοῦ βόρειου τοῖχου μιὰ ἄλλη θυρίδα-νεροχύτης, γιὰ νὰ πλένη τὰ χέρια τοῦ ὁ παπᾶς. Στὴ δυτικὴ ὄψη δὲν λείπουν δεξιά καὶ ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου δύο πεζούλια, γιὰ νὰ ξεκουράζονται οἱ διαβάτες, καὶ πάνω ἀπὸ τὴν εἰσοδο μιὰ γκριζοπράσινη τετράγωνη πέτρα, μ' ἓνα κυκλικὸ βαθύλωμα στὴ μέση, ἀποτελοῦσε τὸ μόνο στολίδι (πίν. 17/Δ: γ, 22/4).

Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ κάνει ἀξιοθαύμαστο τὸ ταπεινὸ κι «ἀσήμαντο», κατὰ τὴ γνώμη ἐκείνων ποὺ τὸ καταδείχσαν, ἐκκλησάκι, ἦταν ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ θύρα τῆς εἰσόδου, γιὰ τὸ ἀνοιγμα τῆς ὁποίας ὁ λαϊκὸς τεχνίτης ποὺ τὸ ἐχτιζε ἀντιμετώπιζε ἓνα σοβαρὸ δῆλημα, ποὺ ἔχει μόνον τὸ ἐνοίωσε μετὰ τὴν πηγαία καλλιτεχνικὴ του διαίσθησι, ἀλλὰ καὶ βγήκε ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο. Τὸ δῆλημα τὸ προκαλεῖ τὸ ὕψος τῆς πόρτας αὐτῆς.

Οἱ διαστάσεις τῆς προσόψεως εἶναι τόσο μικρές, ὥστε τὸ ἀνοιγμα μιᾶς κανονικοῦ ὕψους πόρτας, σ'άν ἐκείνης ποὺ εἶδαμε π.χ. στὸ σπίτι τοῦ Κουτούφου, θὰ τὴν πλησίαζε τόσο στὴ στέγη, ὥστε νὰ γίνεται ἀμέσως αἰσθητὴ ἡ σμικρότητα τῆς ὄψεως προκαλῶντας τὴν ἐντύπωσι ἑνὸς ἀθύρματος. Ἡ πόρτα τοῦ Κουτούφου ὅμως, ὅπως εἶδαμε, εἶχε τὸ ἐλάχιστο δυνατὸ ὕψος (1,80 μ.) ποὺ ἐπιτρέπει νὰ περάσῃ ἐλεύθερα ἓνας κανονικὸς ἄνθρωπος (1,70 μ.). Ὁ ταπεινὸς ἐκεῖνος λαϊκὸς τεχνίτης δὲν δίστασε, παρὰ ταῦτα, νὰ θυσιάσῃ τὸ «πρακτικὸ» στὸ «αἰσθητικὸ», γιὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν «κλίμακα» τοῦ μικροσκοπικοῦ κτίσματος στὰ μέτρα ποὺ ἔπρεπε. Ἐτσι ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς εἰσόδου γελιόμαστε, συγκρίνοντάς τιν ὑποσυνειδήτα μετὰ τὰ μέτρα μας, καὶ «μεγαλώνου-

1. Ὑποψιάζομαι ὅτι αὐτὸ τὸ «σπάσιμον» τῆς στέγης, ξενότροπο μᾶλλον, ὁφείλεται σὲ μεταγενέστερη ἐπέμβασι, γιὰτὶ καὶ πλάκες ποὺ ἀποτελοῦν τὸ ἀκροκέραμό του μοιάζουν νεώτερες.

2. Ἡ παρουσία τοῦ Σταυροῦ πίσω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα ἀπαιτεῖ στὸν ἄξονα τῆς ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ νὰ μὴν ὑπάρχῃ παράθυρο, ἀλλὰ τυφλὸς τοῖχος γιὰ ν' ἀποτελέσῃ τὸ κατέλληλο «φόντο» στὸ Σταυρό. Τὸ πῶς ἐνοχλητικὸ εἶναι τὸ μεσοκίον παράθυρο, ποὺ καὶ τὸ σχῆμα τοῦ Σταυροῦ μπερδεύει καὶ ἄσχημα τὸν φωτίζει ἀπὸ πίσω, τὸ βλέπουμε στὴς «σοφῆς» κατασκευῆς ἐκκλησιᾶς μας. Πῶς λοιπὸν νὰ μὴ θαυμάσῃ κανεὶς τὴν εἰστοχὴ λύσι τῶν δύο παραθύρων τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτη τῆς Ἱμβρου;

3. Ἡ ὕπαρξι τοῦ πεζουλίου αὐτοῦ ἀπαιτεῖ κάποια στέγασι, ποὺ τὴ βρίσκουμε κατὰ κανόνα μπρὸς στὴς ἐκκλησιᾶς καὶ τὰ σπουδαιότερα παρεκκλήσια τῆς Ἱμβρου καὶ ποὺ παίρνει στὴ Μητρόπολι διαστάσεις μεγάλου προσώου. Πιστεύω ὅτι ἡ στέγασι αὐτὴ κάποτε ὑπῆρχε, γι' αὐτὸ καὶ ἐντείνεται ἡ ὑπόψια μου ὅτι ἡ πρόσοψι αὐτὴ ἔχει ὑποστῆ ἀλλαγῆς, κατὰ τίς ὁποῖες εὐθυγραμμίστηκε καὶ ἡ στέγη.

4. Δὲν ὑπερέβαινε δηλ. σὲ μέγεθος τὸ γέρεκο σπιτάκι ποὺ συναντήσαμε στὸ Εὐλάμπιο (βλ. παραπάνω σ. 18).

μεν» τὸ ἐκκλησάκι, ποὺ ἀποκτᾶ ἔτσι τὴν πρέπουσα γιὰ τὸν προορισμὸ τοῦ ἐμφάνισι. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ ἀκύπτουμε τὸν αὐχένα» ὅταν περνᾶμε τὴν πόρτα (πίν. 17/Δ:β, 22/4). Μὰ μήπως κι αὐτὴ ἡ ὑποχρεωτικὴ κίνησι ὑποταγῆς δὲν ἀποκτᾶ συμβολικὴ σημασία, ὅταν πρόκειται γιὰ Οἶκον Θεοῦ;

Ἄρα τὰ παρεκκλήσια τῆς Ἱμβροῦ δὲν ἔχουν βέβαια τίς διαστάσεις αὐτοῦ ποὺ περιγράψαμε, οὔτε, κατὰ συνέπειαν, καὶ τίς εἰσόδους τοὺς τόσο χαμηλές. Ἡ ἐσωτερικὴ τοὺς διάταξι ὁμοίως, ἢ τοιχοδομίαν τοὺς καὶ γενικὰ ἢ ὄψιν τοὺς, εἶναι ἴδια.

Ἐξαιρέσει, ὅπως εἶπαμε, ἀποτελεῖ τὸ παρεκκλήσι τῶν Ἁγίων Θεοδώρων στὸ ὁμώνυμο χωριό. Αὐτὸ ἔχει τὴν ἀψίδα Ἰσοῦ πλάτους πρὸς τὸ κλίτος τοῦ (πίν. 17/Α). Δὲν εἶναι ὁμοίως μόνον αὐτὸ ποὺ κάνει τὸ παρεκκλήσι νὰ ξεχωρίζῃ ἀπὸ τ' ἄλλα. Ἡ ἀψίδα, ὑπερβολικοῦ ἀνοίγματος γιὰ τέτοιου εἴδους παρεκκλήσια (διάμετρος 2,60 μ.), ἔχει τὸν τοῖχο τῆς παχύτερο (80 ἐκ.) ἀπὸ τὸν τοῖχο τοῦ κλίτους (60 ἐκ.) καί, τὸ σπουδαιότερο, ἂν καὶ ὁ τοῖχος τῆς εἶναι χτισμένος μὲ ἐντόπιες πέτρες, παρουσιάζει τὴ χαρακτηριστικὴν ἀλληλοδιαδοχὴν (πίν. 16/Γ:α) στρωμάτων πέτρας μὲ στρώματα τούβλων (τέσσερα μὲ τέσσερα), σύστημα ποὺ χαρακτηρίζει τὴ βυζαντινὴ τοιχοδομίαν καὶ μάλιστα τῆς Πρωτεύουσας. Τὸ μέγεθος τῶν τούβλων (26×2,5 ἐκ.) καὶ τὸ πάχος καὶ εἶδος τοῦ κονιάματος (κουρασάνι 4 ἐκ.) δὲν ἐπιτρέπουν ἀμφιβολίαν γιὰ τὴ βυζαντινὴ κατασκευὴ τοῦ τοίχου τῆς ἀψίδας, ποὺ παρουσιάζει καὶ ἐξέχουσες πέτρες, πρὸς τὰ βόρεια καὶ νότια (πίν. 17/Α:α), πράγμα βέβαιον ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ ἀψίδα ἀνῆκε σὲ νὰ ὡριμαίνεται τοῦ σημερινοῦ.

Μέσα καὶ γύρω στὸ νὰ πάλι, ἐλεύθερα ἢ ἐντειχισμένα, παρατηροῦνται κομμάτια ἀπὸ κορμούς «κίωνων» (β). Ὑπάρχει ἀκόμη μέσα στὸ νὰ καὶ ἓνα θραῦσμα ἀπὸ θωράκιο βυζαντινὸ (πίν. 17/Β), καθὼς καὶ μιὰ μικρότερη πλάκα, ποὺ παριστάνει σταυρὸ ἀνάμεσα σὲ δυὸ δελφίνια (πίν. 17/Γ) καὶ ποὺ εἶναι ἐντειχισμένη ἐπάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδον τοῦ παρεκκλησιοῦ.

Δὲν εἶναι ἐδῶ τόπος ὅπου μπορεῖ νὰ μελετηθῇ τὸ ἀρχαιολογικὸ πρόβλημα τοῦ καθορισμοῦ τῶν διαστάσεων καὶ τῆς μορφῆς τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ, ἀρκεῖ μόνον ποὺ ἐπισημαίνονται τὰ ἀπτά στοιχεῖα ποὺ καθιστοῦν ἀναμφισβήτητὴ τὴν ὑπαρξί του¹. Ἐκεῖνο ὁμοίως ποὺ πρέπει νὰ ἐξαρθῇ κ' ἐδῶ εἶναι ἡ δεξιοτεχνία καὶ τὸ καλλιτεχνικὸ ἐνστικτὸ τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτη ποὺ προσάρμοσε τὸ κλίτος τοῦ παρεκκλησιοῦ στὴν ἀψίδα τοῦ παλιοῦ ναοῦ. Ξεπερνώντας τὰ συνηθισμένα, ἐπωφελήθη ἀπὸ τ' ἀπομεινάρια τοῦ παλιοῦ ναοῦ γιὰ νὰ «στολίσῃ» τὸ παρεκκλήσι. Καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἐντείχισε πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδον τὴν πλάκα μὲ τὰ δελφίνια, ποὺ φρόντισε, γιὰ νὰ τὴν ἐξάρῃ, νὰ τὴν πλαισιώσῃ μὲ δυὸ βυζαντινὰ τούβλα ἀπὸ πάνω καὶ δυὸ ἀπὸ τὰ πλάγια (πίν. 17/Γ). Μάλιστα τὴν κοιλότητάν τοῦ μικροῦ τοξοῦ ὅπου πατᾶ ὁ σταυρὸς τὴν γέμισε, λαξεύοντάς το εἰδικά, μὲ ἓνα κομμάτι τούβλο. Πιο ἐκεῖ ἐντείχισε ἓνα κομμάτι μιᾶς μαρμαρίνης κολώνας κάνοντας ἔτσι νὰ διαγραφῇ στὸν τοῖχο ἓνας ἄσπρος κύκλος. Κι αὐτὸν ὁμοίως δὲν τὸν ἄφισε ὅπως ἦταν, ἀλλὰ τοῦ ἔβαλε τὴν καλλιτεχνικὴν του σφραγίδα, περιτριγυρίζοντάς τον μὲ μικροκομμένα τούβλα, ὅχι ἀπλῶς γύρω γύρω, ἀλλὰ κατὰ μιὰ ἀξιόλογη διάταξιν ὅπου οἱ ἄξονες τῶν τούβλων ξεφεύγουν ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ κύκλου, ἀφίνοντας τὸ κάτω ἓνα τέταρτό του ἀκάλυπτον (πίν. 16/Γ:β). Ἐνας χαρακτηριστικὸς σταυρὸς στὸ ἐπάνω ἡμικύκλιον συμπληρώνει τὴ σύνθεσιν².

1. Τὰ ζητήματα ποὺ ἀνάγονται στὴν ἀρχαιολογικὴν ἔρευνα τοῦ ναοῦ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διευκρινισθοῦν μὲ τὰ λίγα ὀρατὰ ὑπολείμματα ποὺ ἀναφέραμε. Μιὰ συστηματικὴ ὁμοίως ἀνασκαφή, μέσα καὶ γύρω στὸ παρεκκλήσι, θὰ ἔφερνε ἀσφαλῶς στὸ φῶς καὶ ἄλλα στοιχεῖα.

2. Ὁ λαϊκὸς τεχνίτης ἐδῶ γίνεται, χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνει, συνεχιστὴς μιᾶς μακροαιωνῆς παραδόσεως,

Ἡ διακοσμητικὴ μαεστρία τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτη δὲν ἀφίνει νὰ τοῦ ξεφύγουν καὶ τὰ πιὸ ἀσημαντὰ ἀκόμη κομμάτια ποὺ βρίσκει. Στὸ νότιο τοῖχο τοῦ παρεκκλησιοῦ μιὰ σειρά ἀπὸ ἄσπρα μαρμαράκια δημιουργοῦν μιὰν ἔντονα φωτεινὴ γραμμὴ ἐπάνω στὸ σκοῦρο χρῶμα τοῦ τοίχου.

Μπρὸς στὸ παρεκκλήσι ὑπάρχει λιθόστρωτο μὲ τζάκι γιὰ τὸ πανηγύρι τοῦ πολιούχου Ἁγίου τοῦ χωριοῦ, ποὺ γιορτάζεται ἕως σήμερα μὲ ἐξαιρετικὴ μεγαλοπρέπεια.

ἐφαρμόζοντας αὐτὸ τὸν τρόπο τοῦ διακόσμου μὲ παλιὰ κομμάτια, ἀξιοποιημένα μὲ κατάλληλες προσθήκες. (βλ. σχετικὰ Ἁ. Πασαδαίου, Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς αισθητικῆς ἀξίας τῶν Θεοδοσιακῶν τειχῶν, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς τοῦ 1968, σ. 70).

Σ'. ΛΙΣΘΗΤΙΚΑ

Οι παρατηρήσεις για τὸ διάκοσμο, πού μᾶς δόθηκε ἀφορμὴ νὰ κάνουμε ἐξετάζοντας τὰ παρεκκλήσια, μποροῦν νὰ ἐπιτεταθοῦν καὶ σ' ἄλλη τὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Ἰμβρου.

Τὸ νὰ καλλωπίσῃ, διακοσμῶντας το, ἓνα ἀρχιτεκτονικὸ μέλος ἦτανε γιὰ τὸν τεχνίτη ζήτημα φιλοτίμου¹. Ἔτσι βλέπουμε νὰ διακοσμῶνται οἱ μπαμπάδες τῶν μακασίων, στὰ σπίτια, μὲ χαραξίτες (πίν. 14/Δ), νὰ παίρνουν διάφορα διακοσμητικὰ σχήματα τὰ ὑποστηρίγματα τῶν ραφιών (πίν. 10/Ζ), νὰ γίνωνται δαντελωτοὶ οἱ πῆγες πού μπαίνουν στὶς ἄκρες τους καὶ νὰ παρουσιάζουν πλούσια διακοσμητικὰ σχήματα τὰ ἀνοίγματα τῶν μεγκενέδων (πίν. 10/Ε)².

Ἄλλὰ καὶ οἱ κτίστες δὲν ὕστερον στὸ κεφάλαιο αὐτό. Εἶδαμε ὅτι οἱ κοφτεὲς στοὺς δρόμους ἀποκτοῦν διακοσμητικὰ σχήματα, ἔχι μόνον στὸ τρίγωνο πού δημιουργεῖται στὴν κορυφὴ τους, ἀλλὰ καὶ στὸ πλέξιμο γενικὰ τοῦ τοίχου (πίν. 9/Ε, Ζ, Η, Θ), πού παρουσιάζει διακοσμητικὸς συνδυασμοὺς (πίν. 22/5, 6, 7).

Κ' ἐκεῖνος ὁ μπατζᾶς μὲ τὰ τόσο εὐστοχα τοποθετημένα διακοσμητικὰ κεραμίδια (πίν. 20/7);

Πολὺ μεγαλύτερη σημασία ὅμως ἀπὸ τὸν ἀπλὸ διάκοσμο ἔχουν οἱ ἐκδηλώσεις τοῦ πηγαιῖου ἐκείνου καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος, πού κάνει τὴ λαϊκὴ ψυχὴ νὰ πετυχαίη, κατὰ τρόπο ἐνστικτώδη, τίς αἰσθητικὰ ἀφογεῖς ἀναλογίαις στὰ ἔργα τῆς, πού ἀποκτοῦν ἔτσι τὴν ἰδιότητα τοῦ πραγματικοῦ ἔργου τέχνης. Στὸ ἱμβριώτικο σπίτι θὰ βροῦμε τὴν ἰδιότητα αὐτὴ μὲ τὸ παραπάνω. Ἄς πάρουμε γιὰ παράδειγμα τὸ σπίτι τοῦ Κουτούφου καὶ ἀπὸ τὴν κατὰ μῆκος τομὴ του ἄς ξεχωρίσουμε τίς κύριες γραμμὲς (πίν. 3/Β), πού ἀποτελοῦν τὴν ἀρχιτεκτονικὴ σύνθεσι τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ ἀνωγιοῦ του. Οἱ διαπιστώσεις πού μποροῦμε νὰ κάνουμε εἶναι οἱ ἐξῆς:

α'. Τὰ ὀρθογώνια πού ἀποτελοῦν ἡ ἐπίπεδη ἐπιφάνεια τῆς γούκερης (δετυ) καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου ὅπου ἀνοίγεται τὸ βορεινὸ παράθυρο (θιρσ) παρουσιάζουν τὴν ἴδια ἀναλογία μῆκους καὶ πλάτους (τε παράλληλος πρὸς ρι).

β'. Τὸ βορεινὸ παράθυρο βρῖσκεται ἀκριβῶς στὸ μέσο τοῦ κομματιοῦ τοῦ τοίχου (θιρσ), πού ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν μεγκενέ (εζπρ) ἕως τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο (ισ). Τὸ παράθυρο αὐτὸ ἔχει τὴν ἀναλογία τοῦ τοίχου στὸν ὅποιο ἀνοίγεται (κο κάθετος πρὸς ρι), ὁ ὅποιος πάλι γεννιέται ἀπὸ τὴν παράθεσι πλάι-πλάι δύο ὀρθογωνίων τῆς αὐτῆς ἀναλογίας (θξ κάθετος πρὸς ρι).

γ'. Τὴν ἀναλογία τοῦ τοίχου αὐτοῦ τὴν βρῖσκουμε καὶ στὸ κομμάτι πού εἶναι ἐπάνω ἀπὸ τ' ἀμπάρια (θξ παράλληλος πρὸς αν), πού εἶναι ἐπομένως ἡ ἴδια μὲ τὴν ἀναλογία τῆς ἐπιφάνειας τῆς γούκερης (αν κάθετος πρὸς τε).

1. Μοῦ διηγήθηκαν ὅτι πολλοὶ παλιοὶ μαστόροι ἔλεγαν στὸν ἰδιοκτήτη ὅτι θὰ τοῦ διακοσμήσουν τὰ ἔργα πού ἀνελάμβαναν «γιὰ νὰ τοὺς θυμῶνται». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ τεχνίτης δὲν ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ὑποβληθῇ σὲ πρόσθετο κόπο καὶ νὰ χάσῃ περισσότερο χρόνο ἀπ' ὅ,τι ἀπαιτοῦσε τὸ ἔργο, γιὰ νὰ τὸ διακοσμήσῃ. Τὸ ἔβανε ὅμως ἀπὸ φιλότιμο, σὰν προσωπικὴ προσφορά, ὅπως διόλου ἀνιδιοτελεῖ, πού σημαίνει ὅτι ξεχειλάει ἡ ψυχὴ του ἀπὸ καλλιτεχνικὴ διάθεσι.

2. Στὸν πίνακα 19/5 ἀριστερὰ φαίνεται πεταμένο ἓνα ἀπὸ τὰ ράφια τοῦ μεγκενέ τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ζούνη.

δ'. Τέλος τὸ ὀρθογώνιο πὸ σχηματίζουσι τὰ δύο ἀπανωτὰ ράφια (ζηθι) ἔχει τὴν ἀναλογία τοῦ τοίχου (βγδθ) πὸ βρίσκεται ἀπὸ πάνω τους (θθ παράλληλος πρὸς δγ).

Μὲ τὴν πρόχειρη αὐτὴ ἀνάλυσι γίνεται φανερὸ γιὰ τὸ ἀνωί πὸ ἐξετάσαμε προκαλεῖ αὐτὴ τὴν τόσο οἰκεία καὶ «ζεστή» ἐντύπωσι πὸ νοιώθει κανεὶς καὶ μόνο βλέποντας τὸ σχέδιο τῆς τομῆς (πίν. 3/Α), καὶ γιὰ τὸ καὶ οἱ ὄψεις (πίν. 5, 6) ἢ ἡ θέα τοῦ σπιτιοῦ ἀπ' ἔξω (πίν. 18/3) προκαλεῖ τὴς ἴδιες ἐντυπώσεις ἡρεμῆς ἀρμονίας.

Ἄν σ' αὐτὰ προστεθῇ ἡ διατήρησι τῶν διαστάσεων τοῦ σπιτιοῦ στὴν κλίμακα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ὀρθολογιστικὴ ἀντιμετώπισι τῶν λειτουργικῶν καὶ ἄλλων προβλημάτων ὅπου, ὅπως εἶδαμε στὰ προηγούμενα, μὲ ἀξιοθαύμαστη μαεστρία καὶ παρὰ τὴν λιτότητα τῶν μέσων βρίσκουσι τὴς καλύτερες λύσεις, θὰ πρέπει νὰ θυμόμαστε μὲ εὐλάβεια τοὺς ἀνώνυμους λαϊκοὺς τεχνίτες πὸ μπορούν μὲ τὰ ἔργα τους νὰ μᾶς διδάξουσι πολλά.

Ζ'. ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΙ

Ἡ εξέτασι, στὰ προηγούμενα κεφάλαια, τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Ἰμβρου καὶ μάλιστα τῆς βασικώτερης μορφῆς τῆς, τοῦ σπιτιοῦ, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἐξαντλήθηκε, ἀν δὲν προσπαθῆσουμε νὰ διαφωτίσουμε μερικὲς ἀπορίες ποὺ εἶναι ἀναπόφευκτο νὰ γεννηθοῦν στὸ μυαλό τοῦ προσεκτικοῦ ἀναγνώστη.

Οἱ ἀπορίες αὐτὲς μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν στὰ παρακάτω τρία ἐρωτήματα: α' Σὲ ποιάν οἰκογένεια σπιτιῶν ἀνήκει τὸ ἱμβριώτικο σπίτι; β' Πῶς διαμορφώθηκε ἀρχικά; καὶ γ' Ποιὰ ἡ σχέση του μὲ τὰ σπίτια ἄλλων περιοχῶν;

Ἡ πρώτη διαπίστωσι ποὺ μποροῦμε νὰ κάνουμε, κατὰ τὴν ἀναζήτησι ἀπαντήσεων στὰ ἐρωτήματα ποὺ θέσαμε, εἶναι ὅτι ἡ Ἰμβρος εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐπιβάλλεται, κατὰ συνέπεια, νὰ κάνουμε τὴν πρώτη σύγκρισι τοῦ σπιτιοῦ τῆς μὲ τὰ σπίτια τῶν ἄλλων αἰγαίο-πελαγίτικων νησιῶν. Ἡ σύγκρισι αὐτὴ ὁμῶς μᾶς ὀδηγεῖ σὲ ἐκπληξι, γιατί μᾶς κάνει νὰ διαπιστώσουμε ὅτι, ἐνῶ σ' ὅλα τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου — ἀκόμη καὶ σ' αὐτὴ τὴ Σαμοθράκη, ποὺ βρίσκεται βορειότερα ἀπὸ τὴν Ἰμβρο¹ — ἐφαρμόζεται ἡ κάλυψι τῶν σπιτιῶν μὲ ὀριζόντιο δῶμα², μόνο στὴν Ἰμβρο καὶ τὴν γειτονικὴ τῆς Λήμνου³ τὰ σπίτια καλύπτονται μὲ κεραμωτὴ στέγη, ποὺ παρουσιάζει κλίσεις.

Ποῦ ὀφείλεται αὐτὴ ἡ ἐξάρεσι καὶ γιατί τὴ βρίσκουμε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἰμβρο, στὴ Λῆμνο καὶ ὄχι πούθεν ἄλλοῦ;

Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ νέου αὐτοῦ ἐρωτήματος μπορεῖ νὰ βρῆ κάποια ἐξήγησι, ἀν λάβουμε ὑπ' ὄψι τὴν κοινὴ καταγωγὴ καὶ τὴ στενὴ ἐπαφή, στὰ παρασμένα χρόνια, τῶν κατοίκων τῶν δύο νησιῶν⁴. Τὸ πρῶτο μέρος ὁμῶς γεννᾷ δυσκολίες, γιατί, ὅσο καὶ ἀν ἡ κεραμωτὴ στέγη κατατάσσει στὴν ὁμάδα τῶν βορειῶν οἰκιῶν⁵ τὰ σπίτια τῶν δύο νησιῶν, τὰ σπίτια αὐτὰ παρουσιάζουν, κατὰ περίεργο τρόπο, καὶ μιὰ βασικὴ διαφορὰ μεταξὺ τους. Τῆς Ἰμβρου ἔχουν κατὰ κανόνα τὴν εἴσοδο στὴν μακρὰ τους πλευρὰ καὶ συνεπῶς ἀνήκουν στὴν πλατυμέτωπη μορφή σπιτιοῦ, ἐνῶ τῆς Λήμνου ἔχουν τὴν εἴσοδο στὴ στενὴ τους πλευρὰ καὶ κατὰ συνέπεια ἀνήκουν στὴ στενομέτωπη μορφή σπιτιοῦ, ποὺ εἶναι πιὸ σπάνια⁶.

Πάντως μιὰ καὶ πρόκειται, καὶ στὰ δύο νησιά, γιὰ βορεινὸ τύπο σπιτιοῦ, θὰ πρέπει ν' ἀναζητήσουμε τὴν προέλευσί του πρὸς τὰ βόρεια καὶ μάλιστα στὴ Θράκη, ποὺ εἶναι ἡ πιὸ κοντινὴ περιοχὴ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνσι.

Τὰ σπίτια τῆς Θράκης, χτισμένα μὲ πέτρες ὅπως καὶ στὰ δύο νησιά, ἀποτελοῦνται, στὴ

1. Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, ἔτ. 2 (1940), σ. 27.

2. Γ. Α. Μέγα, Ἡ ἑλληνικὴ οἰκία, Ἀθήναι 1949, σ. 6.

3. Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 5.

4. Ν. Ἀνδριώτη, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 13.

5. Γ. Α. Μέγα, Ἡ ἑλληνικὴ οἰκία, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 7.

6. Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 24. Μὲ τὸν καιρὸ τὸ σπίτι τῆς Λήμνου κατάντησε πλατυμέτωπο, ἀλλ' αὐτὸ ὀφείλεται στὴν ἐξέλιξι του. Ἡ βασικὴ του μορφή εἶναι στενομέτωπη.

βασική τους μορφή, από ένα ισόγειο χώρο κατοικίας που λέγεται, όπως και στην Ίμβρο, σπίτ', και από έναν άλλο ισουδύναμο ή και μεγαλύτερο χώρο, που χρησιμεύει σαν αποθήκη και στάβλος, και λέγεται *κιλλάρ*¹. Οι δύο αυτοί, ορθογωνίου σχήματος, χώροι ενώνονται κατά τη μικρή τους πλευρά, σχηματίζοντας μ' αυτό τον τρόπο ένα επιμηκότερο ορθογώνιο. Μπροστά σ' όλη τη νότια πλευρά του ορθογωνίου αυτού, όπου ανοίγονται οι πόρτες του σπιτιού και του κελλαριού, υπάρχει συνεχές υπόστεγο, το *χαγιατί*.

Είναι φανερό ότι η μορφή αυτή ανταποκρίνεται ακριβώς στη μορφή του ιμβριώτικου νταμιού, με την καρτσέλα μπροστά. Χαρακτηριστικό της συγγενείας των δύο μορφών είναι και το γεγονός ότι όπως στο ντάμι της Ίμβρου έτσι και στο σπίτι της Θράκης δεν ανοίγεται κανένα παράθυρο, αλλά ο φωτισμός εξασφαλίζεται μόνο με φεγγίτες της στέγης, ίδιας μορφής και στις δύο περιπτώσεις².

Εκτός από τον βασικό τύπο σπιτιού όμως, που ανήκει στην πλατυμέτωπη μορφή —σπίτι δίπλα το όνομάζουν στη Θράκη— εφαρμόζεται σε μία περιοχή της παράλληλα και ένας δεύτερος βασικός τύπος, στενομέτωπος, το *σπίτι στο μάκρος*³.

Φαίνεται λοιπόν ότι οι πρώτες καταβολές για τη συγκρότηση του σπιτιού και στα δύο νησιά ανάγονται στην ίδια περιοχή, τη Θράκη, της οποίας το στενομέτωπο είδος προτιμήθηκε στη Λήμνο, ενώ το πλατυμέτωπο στην Ίμβρο.

Παρά τη βορεινή τους καταγωγή όμως τα σπίτια των δύο νησιών δεν έμειναν ανεπηρέαστα από τις οικοδομικές συνήθειες των άλλων αιγαιοπελαγίτικων νησιών, που ακολουθούσαν την παράδοση του Νότου. Είδαμε στην Ίμβρο ότι κάτω από τα κεραμίδια έμπαινε φτέρη και πατημένη άργιλώδης λάσπη, σύστημα που μπορεί να θεωρηθῆ σαν ένα είδος «δῶμα» με κλίση. Το ίδιο συνέβαινε και στη Λήμνο, μόνο που εκεί αντί φτέρης μεταχειριζόταν θαλάσσια φύκια⁴. Πολλά ντάμια έξ' άλλου στην Ίμβρο τ' άφηναν, όπως είδαμε, μόνο με την άργιλο, χωρίς να προσθέτουν από πάνω κεραμίδια, κάτι που έκαμε τη στέγη να πλησιάζει ακόμη περισσότερο προς το δῶμα⁵, ενώ στη Λήμνο στάβλοι και άλλοι βοηθητικοί χώροι καλύπτονταν με πραγματικό, όριζόντιο, δῶμα⁶.

Χαρακτηριστικό πάλι του αγροτικού σπιτιού γενικά είναι να συγκεντρώνη στον ίδιο τόπο όλους τους απαραίτητους για τη ζωή του χωρικού χώρους, τον στάβλο και όλα τα βοηθητικά: αποθήκη, φούρνο κ.τ.λ. Σε πολλές περιπτώσεις άνθρωποι και ζῶα κατοικοῦν στον ίδιο χώρο⁷, ή κάτω είναι τὰ ζῶα και πάνω οἱ ἄνθρωποι⁸. Αυτόνομο είναι ότι και στις δύο περιπτώσεις οἱ ὄροι ὑγιεινῆς καταστρατηγῶνται καὶ ἡ ἄνεσι τῆς οἰκογένειας παραβλάπτεται. Γι' αὐτὸ οἱ προσ-

1. Γ. Α. Μέγα, Θρακικαὶ οἰκῆσεις, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, ἔτ. 1 (1939), σ. 12.

2. Αὐτόθι.

3. Αὐτόθι, σ. 27 - 29.

4. Τὸ στρώμα ποὺ ἀποτελοῦν τὰ φύκια τὸ λένε *κουμ'διά*. Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι αὐτὸ ποὺ ἐν τῇ Ίμβρῳ λέγεται «ἀκροκέραμο», ἐν τῇ Λήμνῳ φέρει τὸ ὄνομα *παραφτέρωση*. Μήπως καὶ ἐκεῖ χρησιμοποιοῦσαν φτέρη, ποὺ ἀργότερα ἀντικαταστάθηκε μὲ τὰ φύκια; (Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 6).

5. Πάντως καὶ ἐν τῇ περιπτώσει αὐτῇ τὸ δῶμα δὲν εἶναι ὀριζόντιο, ἀλλὰ ὅπως εἶδαμε μὲ κλίση τοὺλάχιστον 25 τοῖς ἑκατόν.

6. Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 5, 16.

7. Γ. Α. Μέγα, Ἡ ἑλληνικὴ οἰκία, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 35, εἰκ. 28, Τὸ ὕψος τοῦ, Θεσσαλικαὶ οἰκῆσεις, Ἀθήναι 1946, σ. 57.

8. Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 14.

πάθειες για καλύτερουσι των όρων της ζωής τείνουν στον διαχωρισμό της κατοικίας του ανθρώπου από την κατοικία των ζώων. Αυτό όμως δεν είναι κατορθωτό από τη μια μέρα στην άλλη και μπορούμε να βρούμε αγροτικά σπίτια, αρκετά εξελιγμένα από άλλες απόψεις, που να μην έχουν όμως ακόμη διαχωρίσει τα δύο αυτά στοιχεία¹.

Είναι χαρακτηριστικό της Ίμβρου ότι αυτό το αποφασιστικό βήμα έχει γίνει σχεδόν εξ αρχής, με τη συνύπαρξη του νταμιού και του σπιτιού του χωριού. Έτσι το τελευταίο μπόρεσε να πάρη τέτοια εξέλιξη, ώστε να είναι δύσκολο να καταταχθῆ στην κατηγορία του καθαρά «αγροτικού» σπιτιού, όπου ανήκει αναμφισβήτητα το ντάμι. Γι' αυτό, το σπίτι του χωριού βρίσκεται πολύ κοντά στο νοικοκυρόσπιτο, και γίνεται ασφαλώς τέτοιο όταν στο δεύτερο εξελικτικό του στάδιο μπαίνει, όπως είδαμε, ή σκάλα μέσα, πολλαπλασιάζονται οι χώροι και δημιουργήται και ο ιδιαίτερος μουσαφίρ όντας, που δεν λείπει από τα νοικοκυρόσπιτα. Άλλα και αυτό το μονόσπιτο, με το επάνω και κάτω σπίτι και την πολυσύνθετη γούκερη, εξασφαλίζει στον Ίμβριο χωρικό ζωή σχεδόν τόσο άνετη, όσο και το καθαυτό νοικοκυρόσπιτο.

Πώς όμως πρωτοφάνηκε στην Ίμβρο αυτό το χώρισμα σε πάνω και κάτω σπίτι, που δεν βρίσκεται άλλου σε σπίτια αυτής της κατηγορίας²; Και πώς το τόσο σφά οργανωμένο συγκρότημα της γούκερης, που σ' άλλα χωριάσπιτα μπορεί να είναι ένα απλό σκνίδι, όπου στοιβάζονται την ημέρα τα στρωσίδια³;

Για να μπορέσουμε να βρούμε απάντησι στο ερώτημα, πρέπει ν' ανατρέξουμε σε παλιότερα χρόνια και να στραφούμε προς την Ανατολή. Θα δούμε τότε ότι οι Τούρκοι, που κατάκλυσαν τη Μικρά Άσία, σαν μουσουλμάνοι συνηθισμένοι να κάθονται σταυροπόδι πάνω σε χαλιά και σε χαμηλά μιντέρια είχαν — και έχουν ως σήμερα — τη συνήθεια να βγάζουν τα παπούτσια τους, όταν έμπαιναν στο δωμάτιο όπου θά καθόταν.

Το δωμάτιο γι' αυτούς ήταν το σπίτι (hane) στο οποίο ώδηγούσε ένας διάδρομος, στην αρχή ανοιχτός, που έπαιρνε διάφορες όνομασίες, από τις όποιες η συνηθέστερη ήταν σοφάς⁴.

Όπως αντίλαμβανόταν το δωμάτιο σαν σπίτι, έτσι αντίλαμβανόταν τον σοφά σαν δρόμο, και τον διέσχίζαν με τα παπούτσια. Μόλις όμως έμπαιναν στο δωμάτιο έπρεπε να τα βγάλουν.

1. Γ. Α. Μέγα, Θεσσαλικαί οικήσεις, ενθ' άνωτ., σ. 33.

2. Υπερυψωμένα μέρη, μέσα σε χωριάτικα μονόσπιτα, βρίσκουμε και σ' άλλες περιοχές, όπως π.χ. στα Δωδεκάνησα, αλλά πρόκειται για επιφάνειες πολύ μικρές, σχετικά με την όλικήν επιφάνεια του έσωτερικού χώρου του σπιτιού, και πολύ υπερυψωμένες (75 - 80 εκ.), που χρησιμεύουν μόνο για ύπνο, όπως δείχνει και τ' όνομά τους: κρέββατος (Γ. Α. Μέγα, Η λαϊκή κατοικία της Δωδεκανήσου, Άθήναι 1949, σ. 43, εικ. 23), κρεάτι (αυτόθι, σ. 20, εικ. 8), κρέτος (αυτόθι, σ. 25, εικ. 11) κ.ο.κ. Την ίδια έννοια και τον ίδιο προορισμό έχει και ο σοφάς, σε χωριάσπιτα της Λέσβου, που δεν έχει σχέση με το τζάκι και είναι αρκετά υπερυψωμένος (Τό ελληνικό λαϊκό σπίτι, έκδ. Ε.Μ. Πολυτεχνείου, Άθήναι 1960, σ. 131, εικ. 7). Προς το άπάνω σπίτι της Ίμβρου μπορούμε, κατά κάποιο τρόπο, να συγκρίνουμε την πεζούλα που βρίσκουμε σε μερικά νησιά της Δωδεκανήσου. Τό ύψος της, όταν τό δάπεδο είναι χωμάτινο, είναι 20 - 40 εκ., ενώ όταν είναι ξύλινο φθάνει τα 50 - 60 εκ. (Γ. Α. Μέγα, Η λαϊκή κατοικία της Δωδεκανήσου, ενθ' άνωτ., σ. 12). Αυτή ή πεζούλα όμως είναι σαν ένας στενός διάδρομος έμπρός στο τζάκι (αυτόθι, πίν. Γ/3). Χαρακτηριστικό πάντως είναι ότι για ν' ανέβουν στην πεζούλα έβγαζαν τά παπούτσια τους (αυτόθι, σ. 13), που σημαίνει ότι ή πεζούλα και τό άπάνω σπίτι έχουν την ίδια προέλευσι, όπως θά δούμε παρακάτω.

3. Στη Θράκη π.χ. για τό στοιβαγμα των στρωσιδιών άρκεί μία σκνίδα επάνω σε τέσσερα χαμηλά πόδια που λέγεται χαρακτηριστικά γίκους (Γ. Α. Μέγα, Θρακικά οικήσεις, ενθ' άνωτ., σ. 9, εικ. 1, σ. 13, εικ. 4, σ. 15, εικ. 7, σ. 20, εικ. 13).

4. S. H. E l d e m, Türk evi plan tipleri, İstanbul 1955, σ. 16.

Γι' αυτό τὸ λόγο τὸ πάτωμα τοῦ δωματίου χωρίστηκε σὲ δύο ἄνισα μέρη: ἓνα μικρότερο, πολλές φορές λιθόστρωτο, στὴ στάθμη τοῦ σοφᾶ, ὅπου ἐβγαζαν καὶ ἄφιναν τὰ παπούτσια¹ καὶ τὸ ὀνόμαζαν παπουτσοῦκ (pabuşluk), καὶ ἓνα, πολὺ μεγαλύτερο, σκεπασμένο μὲ χαλιὰ ἢ τουλάχιστον μὲ κιλίμια, ὅπου πατῶντας χωρὶς παπούτσια, κάθονταν, ἐτρωγαν κ' ἐκοιμότανε. Αὐτὸ τὸ μέρος τοῦ δωματίου, ποὺ γινόταν κατὰ κανόνα ξύλινο γιὰ νὰ εἶναι ζεστό, καὶ ὅπου ὑπῆρχε τὸ τζάκι, τὸ ὑπερύψωναν κατὰ 10 - 20 ἐκ. καὶ τὸ ὀνόμαζαν σεκί (seki)².

Τὸν τοῖχο τοῦ δωματίου ποὺ ἀντιστοιχοῦσε στὸ παπουτσοῦκι τὸν κάλυπτε ἓνα σύνθετο ντουλάπι. Αὐτὸ ἀποτελοῦνταν συνήθως ἀπὸ ἓνα μεγάλο, ὄχι πολὺ βαθύ, κεντρικὸ μέρος μὲ δύο μεγάλα κινῆματα, τὸ γιουκλούκι (yüklük), ποὺ χρησίμευε γιὰ νὰ στοιβάζωνται μέσα τὰ στρωσίδια τοῦ ὕπνου, κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ἡμέρας. Τὸ εὐρύχωρο αὐτὸ ντουλάπι δὲν ἄρχιζε ἀμέσως ἀπὸ τὸ πάτωμα, ἀλλὰ ὕστερ' ἀπὸ μιὰ σειρὰ μικρὰ ντουλαπάκια. Στὴν μιὰν ἄκρη τοῦ γιουκλουκιῦ, ἢ καὶ στὴς δύο, ὑπῆρχαν ἀπανωτὰ ράφια, οἱ χοτζρέδες (höere), ποὺ πολλές φορές εἶχαν στὴν κάτωτι τριγωνικὸ σχῆμα γιὰ ν' ἀποτελέσουν, μὲ τὴν κλίση τῆς ὕψους τους, «μετάβασι» ἀπὸ τὸ στενότερο γιουκλούκι πρὸς τὰ βαθύτερα πλευρικὰ ντουλάπια³.

Πολλές φορές, ἀντὶ γιὰ διαχωριστικὸ τοῖχο ἀνάμεσα σὲ δύο δωμάτια, ἐμπαιναν δύο γιουκλούκια ράχι μὲ ράχι σχηματίζοντας, μὲ τὸν τρόπον αὐτό, ἀπὸ πάνω τους, ἓνα εἶδος πατάρι, ὅπου ἀποθήκευαν ξηροὺς καρπούς. Τὸ σύνολο τότε ἐπαιρνε τὸ ὄνομα μουσαντιρά (musandıra)⁴, ποὺ στὰ ἑλληνικὰ ἐγίνε μουσάντρα ἢ μισάντρα⁵.

Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, ὁ χωρισμὸς τοῦ σπιτιοῦ στὴν Ἰμβρο στὰ δύο, μ' ἓνα σκαλοπάτι, ἀνάγεται στὸ μικρασιατικὸ «σεκί», ποὺ τὸ συναντοῦμε, ἄρκετὰ πρόωμα, στὸν ἀρχαιότερο τύπο σπιτιοῦ τῆς περιοχῆς ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀνοιχτὸ σοφᾶ ἢ χαγιάτι⁶. Ἡ ἀπλούστερη μορφή τοῦ σπιτιοῦ αὐτοῦ ἀποτελεῖ μονόσπιτο. Ὅπως στὴν Ἰμβρο, ἔτσι καὶ στὸ σπίτι αὐτὸ οἱ κάτοικοι τοῦ κάθονταν, τρῶνε καὶ κοιμοῦνται στὸ σεκί, τὸ ἀντίστοιχο τοῦ ἐπάνω σπιτιοῦ, ὅπου βρίσκεται καὶ τὸ τζάκι. Τὸ γιουκλούκι, ποὺ βρίσκεται στὸ παπουτσοῦκι, τὸ ἀντίστοιχο δηλαδὴ μέρος πρὸς τὸ «κάτω σπίτι», διαθέτει ἓνα μέρος γιὰ τὰ στρωσίδια — ἡ διαφορὰ του ἀπὸ τὴ γούγρη εἶναι ὅτι τὸ τμήμα αὐτὸ ἔχει καπάκια ἀντὶ περντὲ — ποὺ ἀρχίζει ὕστερα ἀπὸ τὰ χαμηλὰ ἀμπαρούδια⁷, ἓνα ἢ δύο ντουλάπια στενότερα καὶ ἀχοτζρέδες, δηλαδὴ τὰ ράφια ποὺ στὴν Ἰμβρο ἀποτελοῦν τὸν μεγκενέ⁸.

1. S. H. E l d e m, Türk odası, Güzel Sanatlar, ἀρ. 5, εἰκ. 23, 24.

2. Σχετικὰ μὲ τὸ «σεκί» τὸ χαμηλότερο μέρος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὀνομασία «παπουτσοῦκι», ἐπαιρνε καὶ τὴν ὀνομασία «σεκί-άλτι» (seki altı) δηλ. «τὸ κάτω μέρος τοῦ σεκί».

3. C. E. A r s e v e n, Türk sanatı tarihi, σ. 541, 542, εἰκ. 1089.

4. S. H. E l d e m, ἔθ' ἄνωτ., σ. 21.

5. Στὰ Γιάννενα λεγόταν μουσαντιράς (Τὸ ἑλληνικὸ λαϊκὸ σπίτι, ἔθ' ἄνωτ., σ. 223), στὸ Μέτσοβο καὶ τὴ Σιάτιστα μεσάντρα (αὐτόθι, σ. 254, εἰκ. 34, σ. 269), στὴ Βέροια μουσάντρα (αὐτόθι, σ. 290) κ.ο.κ.

6. S. H. E l d e m, Türk evi plan tipleri, ἔθ' ἄνωτ., σ. 31.

7. Τ' ἀμπαρούδια αὐτὰ εἶδαμε ὅτι στὴν Ἰμβρο τὰ λένε καὶ μισάντρα, ὀνομασία ποὺ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὸ «μουσαντιρά».

8. Ἡ διάδοσι στοιχείων, ὅταν τὸ «σεκί» καὶ τὴ «μουσαντιρά», ἀπὸ τὰ ἀνατολικὰ ὄρια τῆς Μικρῆς Ἀσίας ἕως τὴ σημερινὴ Γιουγκοσλαβία καὶ Ἀλβανία, χῶρο ὅπου περιλαμβάνεται καὶ ἓνα μεγάλο μέρος τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἐπίσης καὶ ἄλλων οὐσιαστικῶν στοιχείων τῆς οἰκοδομικῆς καὶ τῆς μορφολογίας τῶν σπιτιῶν στὴς διάφορες κατηγορίες τους, προκάλεσε τὸ παράδοξο φαινόμενο νὰ διεκδοῦν κάθε μιὰ ἀπὸ τίς χώρες ποὺ ἀναφέρθηκαν τὴν πατρότητα τῶν σπιτιῶν αὐτῶν, ὅπως τὴν διεκδικεῖ καὶ ἡ Τουρκία, τῆς ὁποίας ἐπικράτειαν ἀποτελοῦσε ὅλος ὁ

Ἄν λοιπὸν στὸ ντάμι βρισκόμεν τὴν ἐπίδρασι τῆς Θράκης, στὸ σπίτι τοῦ χωριοῦ ἢ μικρασιατικὴ ἐπίδρασι εἶναι ἐπίσης ἐκδηλῆ.

Τὸ γεγονὸς πάλι ὅτι ὁ Ἴμβριος χωρικός πιθανὸν νὰ κατασκευάζῃ ὁ ἴδιος τὸ ντάμι του, ὅπως κάνουν καὶ ἄλλοι¹, ἔχει ὁμοίως καὶ τὸ σπίτι τοῦ χωριοῦ ποῦ κατὰ κανόνα εἶναι μ α σ τ ο ρ ι κ ὸ — ἀκόμη, ὅπως εἶδαμε, καὶ αὐτὸς ὁ φούρνος — μᾶς ἐπιτρέπει ἴσως νὰ σκεφθοῦμε ὅτι ἡ παλιὰ αὐτὴ ἐπίδρασι προέρχεται ἔχει κατ' εὐθείαν ἀπὸ τῆ Μικρᾶ Ἀσία, ἀλλὰ πάλι μέσῳ Θράκης, πιθανὸν ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολι, ὅπου ἐφαρμόζεται ὁ χωρισμὸς τοῦ ὄντι καὶ ὁ μουσαντιράς σὲ ἀρχοντικά καὶ νοικοκυρόσπιτα².

Ἔτσι στὴν Ἴμβρο δημιουργήθηκαν ὅροι κατάλληλοι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, γιὰ νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ ἐμφυτὴ καλλιτεχνικὴ διάθεσι τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτη καὶ νὰ φθάσῃ στὸ ὑψηλὸ αἰσθητικὸ σημεῖο ποῦ εἶδαμε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο.

Ἀπὸ τὴν ἀποψὶ αὐτὴ τὸ ἱμβριώτικο σπίτι μπορεῖ νὰ συγκριθῇ μὲ τὸ δωδεκανησιακό³. Ἐνῶ ὁμοίως ἐκεῖ ἡ καλλιτεχνικὴ διάθεσι ἐκδηλώθηκε μᾶλλον στὶς λεπτομέρειες, σὰν πλούσιος διάκοσμος, στὴν Ἴμβρο ἐκδηλώθηκε, ὅπως εἶδαμε, σὲ καθαρὰ ἀρχιτεκτονικὸ ἐπίπεδο, μὲ τὴν εὐρυθμὴ συγκρότησι τῶν μερῶν τοῦ ἴδιου τοῦ σπιτιοῦ.

Στὰ ἐπι μέρους, στὸ ἱμβριώτικο σπίτι θὰ βροῦμε, ὅπως εἶναι φυσικὸ, πολλὰ κοινὰ γνωρίσματα μὲ λαϊκὰ σπίτια ἄλλων περιοχῶν⁴, ὅπως καὶ ἀνάλογες ὀνομασίες τῶν διαφόρων ἐξαρτη-

γεωγραφικὸς χώρος ὅπου εἶναι διαδεδομένη ἡ μορφή αὐτὴ σπιτιοῦ. Ἡ διαμάχη εἶναι πῶς ἔντονη ἀνάμεσα στοὺς Τούρκους ἐρευνητὲς καὶ τοὺς Ἕλληνας, γιὰτὶ οἱ πρῶτοι πιστεύουν ὅτι ὁ ὁμοίμορφος τρόπος ζωῆς, ποῦ γενικεύθηκε μὲ τὴν ἐγκαθίδρυσι τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ τὰ γούστα καὶ οἱ ἀπαιτήσεις μιᾶς τουρκικῆς ἰδιότυπης τάξεως ὑπῆρξαν οἱ ἀποφασιστικοὶ παράγοντες στὴ διαμόρφωσι τῆς μορφῆς τοῦ σπιτιοῦ, τὸ ὁποῖο συνεπῶς, στὴν οὐσία του, εἶναι τουρκικόν, παρὰ τίς τυχόν ἄλλες, παλαιότερες ἢ σύγχρονες μ' αὐτό, ἐπιδράσεις ποῦ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἐπουσιώδεις. Οἱ δεῦτεροι πάλι, ξεκινῶντας ἀπὸ τὴ σκέψι ὅτι ἡ Ὀθωμανικὴ ἐπικράτεια ἐκάλυψεν ἀκριβῶς τὸν χώρον τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὅπου προϋπῆρχεν ἤδη μιὰ μορφή σπιτιοῦ, μὲ μακροχρόνιη παράδοσι, πιστεύουν ὅτι αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ μετὰ τὴν Ἄλωσι σπιτιοῦ, ποῦ δὲν ἔκαμε ἄλλο ἀπὸ τοῦ νὰ προσαρμοσθῇ στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς τῶν Ὀθωμανῶν. Ἄν, λέγουν, σ' αὐτὸ προστεθῇ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι, κατὰ τὴν ὀθωμανικὴν περίοδο, οἱ τεχνίτες ἦταν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἑλληνικῆς καταγωγῆς ραγιάδες, ὀργανωμένοι μάλιστα πολλὰς φορὰς σὲ συντεχνίας, πρέπει νὰ δεχθῇ κανεὶς ὅτι ἡ μορφή τοῦ σπιτιοῦ παρέμεινε ἑλληνικὴ. Ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεσι τῶν δύο ἀπόψεων γίνεται φανερό ὅτι τὸ ζήτημα δὲν ἔχει ἀκόμη ξεκαθαρισθῆ, γιὰτὶ δὲν ἔχει μαζευθῆ ἀρκετὸ ὕλικόν σὲ μονογραφίας, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ ἐπιχειρηθῇ μὲ ἀσφάλεια μιὰ γενικὴ σύνθεσι. Εἶναι ἐξ ἄλλου αὐτονόητο ὅτι δὲν φθάνει ἡ ἐρευνα μέσῳ στὰ ὅρια τῶν παραδοσιακῶν δεδομένων ἐνὸς τόπου ἢ ἐνὸς μόνο λαοῦ, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ ἐπεκταθῇ καὶ στὸν γύρω γιὰ νὰ μπορέσῃ, μὲ τὴ σύγκρισιν, νὰ διαφωτισθῇ κατὰ βάθος τὸ ζήτημα.

Ἐπι μέρους μελέτες στὴν Ἑλλάδα ἔχουν γίνει καὶ γίνονται εὐτυχῶς ἀρκετές, ἔχει μόνον ἀπὸ ἰδρύματα (Κέντρον Ἑρεῖνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ὑπουργεῖον Ἀνοικοδομητικῆς, Ε. Μ. Πολυτεχνεῖον κ.ά.), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἰδιώτες, κυρίως ἀρχιτέκτονες (Μουτσόπουλος, Κουμανούδης, Βασιλειάδης κ.ά.). Ἀξιόλογες σχετικὲς ἐργασίες γίνονται καὶ στὴν Τουρκίαν, οἱ ὁποῖες πιθανὸν νὰ μὴν εἶναι πολὺ γνωστὲς σ' ὅλους τοὺς ἑλληνόφωνους μελετητὰς. Γι' αὐτὸ θεωρήσα σκόπιμον, μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς μελέτης αὐτῆς, νὰ προσθέσω στὸ τέλος τῆς, σὰν παράρτημα, μιὰ σχετικὴ μὲ τὸ σπίτι τουρκικὴ βιβλιογραφία.

1. Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 11, Τ ο ὕ ἰ δ ἰ ο υ, Θεσσαλικαὶ οἰκῆσεις, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 60.

2. S. H. E l d e m, Türk evi plan tipleri, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 87, παράδειγμα 117, σ. 88, παράδ. 119.

3. Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ κατοικία τῆς Δωδεκανήσου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 51.

4. Τὸ τζάκι καὶ ὁ φούρνος εἶναι ἀπαραίτητα στοιχεῖα σ' ὅλα τὰ λαϊκὰ σπίτια. Ἐπίσης τὰ μικρὰ ἀνοίγματα. Οἱ θυρίδες, ποῦ λέγονται ἄλλοι «παραθύρες» (Πάρος) ἢ «θυρίδες» (Δωδεκάνησα), εἶναι καὶ αὐτὲς διαδεδομένες,

μάτων τοῦ σπιτιοῦ¹. Πάντως καί σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο πρέπει νὰ τονισθῇ ἡ ὀξυδέρκεια μὲ τὴν ὁποία χρησιμοποιήθηκε κάθε τι ἐξυπηρετικὸν — σὰν τὸν καταρράχτη καὶ τὸν ἀρχικὸ μάνταλο, ποὺ ἄλλοι σπανίζουν — στὴ ζωὴ τοῦ ἀγρότου, ἐφαρμόσθησαν τρόποι — σὰν τὴν ἀπομόνωση τῆς χωρὶς ὀροφὴ στέγης καὶ τὴν ὑπερύψωση τοῦ ἀλωνιοῦ — ποὺ ἐξασφαλίζουν ἄνεσι ἢ εὐκολία, καὶ ποὺ δείχνουν μὲ πόσο ὀρθολογισμὸ ἔβλεπαν τὰ τεχνικὰ προβλήματα ποὺ παρουσιαζόταν καὶ μάλιστα μὲ τρόπο ἀξιοθαύμαστα πρακτικὸν.

Αὐτὴ ἡ σύμπτωση ὅμως καλλιτεχνικῆς, τεχνικῆς καὶ πρακτικῆς μορφῆς στὰ οἰκοδομικὰ ἔργα εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελοῦσε πάντα καὶ δὲν θὰ παύσῃ ποτὲ ν' ἀποτελῇ αὐτὴ τὴν οὐσίαν τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς², στὴν ὁποία μπορούμε ἐπομένως νὰ συμπεράνωμε ὅτι ἔφτασε ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Ἰμβρου.

Εἶναι πολὺ λυπηρὸν ποὺ ἡ βιασύνη καὶ ἡ προχειρότητα, ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν ἐποχὴ μας, δὲν πρόσεξαν τὸ ἀξιοθαύμαστο αὐτὸ ἐπίτευγμα τῆς λαϊκῆς ψυχῆς.

ὅπως ἐπίσης ἀπαραίτητο εἶναι τὸ ράρι, ποὺ στὴ Θράκη λέγεται «ράχι», ἐνῶ ἡ κανιὰ, ποὺ λέγεται καὶ «ψωμοσάνιδο» (Θράκη), στὰ Δωδεκάνησα εἶναι πλεχτὴ καὶ στρογγυλὴ τὸ σχῆμα, καὶ λέγεται «πέντουλος» (στὴν Κῶ), ἢ «ψωμοθήκη» (στὴν Τῆλο). Σπανιώτερος εἶναι ὁ καταρράχτης καὶ ὁ μάνταλος, ποὺ μοιάζει μὲ τὸν καταρράχτη, ὅπως εἶδαμε, καὶ μπαίνει στὸ ἐπάνω μέρος τῆς πόρτας (Θράκη). Στὰ Δωδεκάνησα, ὅπου ἀπαντᾶται, ὀνομάζεται «κοράκι» (ὁ «κόραξ» τῶν Βυζαντινῶν, ποὺ σήμαινε μάνταλο). Ὁ λαγηνοστάτης ἐπίσης δὲν λείπει ἀπὸ πούθενά.

1. Ὁ λαγηνοστάτης π.χ. στὴν Κρήτη καὶ τὴν Κῶ λέγεται «σταμνοστάτης», στὴν Τῆνο «σταμνοθήκη», στὴ Λῆμνο «λαγηνοστάτης», στὴν Κάλυμνο «σταμνοθήκη», στὴν Κάρπαθο «σταμνοδοῦκα», στὴν Τῆλο «σταμνόσταση», στὴ Θράκη «λαγηνοκάμαρα» καὶ στὴ Θεσσαλία «σταμολόγος». Ἐπίσης ἡ γούκερη παίρνει τὰ ὀνόματα «γούκερ» στὴ Λῆμνο, «γίκους» καὶ «γιουκλούκι» στὴ Θράκη, «γίκος» στὴ Θεσσαλία, «μουσάντρα» στὴν Κῶ καὶ στὴ Βέροια, «μυσάντρα» στὴ Σιάτιστα καὶ στὸ Μέτσοβο, «μουσαντιρῆς» στὰ Γιάννενα.

2. Π. Μιχαηλῆ, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὡς τέχνη, Ἀθήναι 1940, σ. 18.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η ΣΧΕΤΙΚΗ ΜΕ ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ¹

Συστηματικές εργασίες αναφερόμενες τόσο στο χωριάτικο όσο και στο αστικό σπίτι και στα αξιολογικά τουρκικά άρχοντικά (κονάκια, κίβσκια, γαλιά κ.τ.λ.) καθώς και στα παλιά παλάτια γίνονται στις δυο 'Αρχιτεκτονικές Σχολές της Πόλης.

'Η μιὰ ἀπ' αὐτές, ἡ παλαιότερη, εἶναι ἐκείνη πού εἶναι ἐνσωματωμένη στήν «Κρατική 'Ακαδημία Καλῶν Τεχνῶν» (Devlet Güzel Sanatlar Akademisi)². 'Η ἄλλη, νεώτερη, προστέθηκε μετὰ τὸν δεύτερο παγκόσμιον πόλεμον στήν παλαιά «Σχολή Μηχανικῶν» (Mühendis Mektebi), πού ἀπετέλεσε τὸ σύγχρονο Teknik Üniversite (κατὰ λέξι: Τεχνικὸ Πανεπιστήμιον, δηλ. Πολυτεχνεῖο), μετὰ τὴν ἐπωνυμία Yüksek Mimarlık Fakültesi ('Ανωτάτη 'Αρχιτεκτονικὴ Σχολή).

'Ενας ἀπὸ τοὺς παλαιότερους καθηγητὲς τῆς 'Ιστορίας τῆς 'Αρχιτεκτονικῆς τοῦ 'Ανωτάτου 'Αρχιτεκτονικοῦ Τμήματος (Yüksek Mimarlık Bölümü) τῆς 'Ακαδημίας Καλῶν Τεχνῶν, ὁ Τζελάλ 'Εσατ 'Αρσεβέν (Celal Esat Arseven), δημοσίευσε σὲ γαλλικὴ γλῶσσα τὸ 1939 μιὰν ἱστορία τῆς τουρκικῆς τέχνης μετὰ τὸν τίτλον «L' art turc», ὅπου ἀνάμεσα στὶς σελίδες 89 καὶ 116 ἀναφέρεται στὰ σπίτια.

Αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ πρώτη προσπάθεια μιᾶς συνολικῆς θεωρήσεως τῆς μορφολογίας τοῦ τουρκικοῦ σπιτιοῦ, μᾶλλον σύντομης.

Τὸ θέμα τὸ διαπλάτυνε ἀργότερα καὶ τὸ χειρίστηκε μετὰ περισσότερη μεθοδικότητα ὁ ἴδιος συγγραφέας σὲ μιὰ πολύτομη «'Ιστορία τῆς τουρκικῆς τέχνης» (Türk sanatı tarihi, İstanbul), πού τὴν περιέλαβε στὶς ἐκδόσεις του τὸ 'Υπουργεῖο τῆς Παιδείας (Maarif Vekâleti Yayınları) καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐκδίδεται ἕως σήμερον (1971) σὲ φυλλάδια, κατὰ ἀκρόνιστα χρονικὰ διαστήματα³.

'Ο ἴδιος ἔχει ἐκδώσει μιὰ τετράτομη «'Εγκυκλοπαίδεια τῆς τέχνης» (Sanat ansiklopedisi, İstanbul 1943)⁴, πού παρουσιάζει σπουδαιότητα γιὰ τὸν Ἕλληνα ἐρευνητὴ, γιατί μπορεῖ νὰ βρῆ ἐκεῖ τὴ σημασία, καθὼς καὶ τὴν ἀντίστοιχη γαλλικὴ ὀνομασία, ὅλων τῶν τουρκικῶν ὄρων πού συναντᾶ κανεὶς στήν ἑλληνικὴ λαογραφία⁵.

1. Βλ. σ. 47, ὕποσ. 8.

2. 'Όπου ἐκτὸς ἀπὸ τὴν 'Ανωτάτη 'Αρχιτεκτονικὴ Σχολὴ περιλαμβάνονται οἱ Σχολές Ζωγραφικῆς, Γλυπτικῆς καὶ Διακοσμητικῶν Τεχνῶν.

3. 'Εως τώρα ἔχει συμπληρωθῆ τὸ περὶ ἀρχιτεκτονικῆς μέρος τοῦ ἔργου, πού ἀπὸ τὴ σελ. 535 ἕως τὴ σελ. 629 ἀναφέρεται στὸ σπίτι.

4. Στὰ σπίτια ἀναφέρονται τὰ λέμματα: α' Türk evleri - Τούρκικα σπίτια· β' Doğu Anadolu evleri - Σπίτια τῆς 'Ανατολικῆς Μικρῆς 'Ασίας· γ' Orta Anadolu evleri - Σπίτια τῆς Κεντρικῆς Μικρῆς 'Ασίας· δ' Eski İstanbul evleri - Παλιὰ σπίτια τῆς Πόλης· ε' Edirne ve Rumeli evleri - Σπίτια τῆς 'Αδριανουπόλεως καὶ τῆς Ρούμελης.

5. 'Όπως π.χ. τοὺς ὄρους χαγιάτι, σοφᾶς, ὄντᾶς, σαχινσί, μεσάντρα, γιουκλοῦι, τζάκι, σοβᾶς, ταμπλᾶς, τσατμᾶς κ.τ.λ.

Και στις δύο 'Αρχιτεκτονικές Σχολές υπάρχει 'Εδρα 'Αποτυπώσεων (Rölöve Kürsüsü). Στην έδρα αυτή της 'Αρχιτεκτονικής Σχολής της 'Ακαδημίας Καλών Τεχνών αρχηγός είναι ο Sedat Hakki Eldem (Σεντάτ Χακκί 'Ελντέμ), ένας από τους πιο ταλαντούχους παλαιότερους αρχιτέκτονες της Τουρκίας και πρωτοπόρος στη δημιουργία σύγχρονης τουρκικής αρχιτεκτονικής, βασισμένης στα παραδοσιακά δεδομένα του τόπου¹.

Ο καθηγητής 'Ελντέμ δημοσίευσε στο πέμπτο τεύχος του περιοδικού του 'Υπουργείου της Παιδείας Güzel Sanatlar (Γκιουζέλ Σανατλάρ = Καλές Τέχνες, Istanbul 1944, σ. 1 - 28)², μια μελέτη με τον τίτλο 17 nevi ve 18 nevi asirlarda türk odasi (Το τούρκικο δωμάτιο στον 17ο και τον 18ο αιώνα), όπου προβαίνει σε περιγραφή και τυπολογική κατάταξη των δωματίων των τουρκικών σπιτιών των δύο αυτών αιώνων.

Ο ίδιος δημοσίευσε, στις εκδόσεις του Πολυτεχνείου, μιαν αξιολογη μελέτη, 236 σελίδων, με τον τίτλο Türk evi plan tipleri (Τύποι κατόψεων του τουρκικού σπιτιού) όπου, βασιζόμενος επάνω σε 1500 κατόψεις του αρχείου της έδρας του, επιχειρεί με αυστηρά επιστημονικό τρόπο μια τυπολογική κατάταξη των κατόψεων³. Στο τέλος του βιβλίου υπάρχει περίληψη αγγλιστί⁴.

Η 'Εδρα 'Αποτυπώσεων της 'Αρχιτεκτονικής Σχολής της 'Ακαδημίας Καλών Τεχνών αρχισε, τελευταία, να δημοσιεύει τις αποτυπώσεις του αρχείου της σ' ένα περιοδικό που εκδόθηκε το πρώτο του τεύχος: Rölöve, I (D.G.S.A. Yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü Yayını) ('Εκδοσι της 'Εδρας 'Αποτυπώσεων του 'Ανωτάτου 'Αρχιτεκτονικού Τμήματος της Κρατικής 'Ακαδημίας Καλών Τεχνών)⁵. Σ' αυτό δημοσιεύονται αποτυπώσεις διαφόρων ειδών κτηρίων, ανάμεσα στα όποια υπάρχουν και σπίτια διαφόρων κατηγοριών⁶.

1. Η δρῶσι τοῦ Σεντάτ Χακκί 'Ελντέμ μπορεί νά συγκριθῆ πρὸς τὴ δρῶσι τοῦ Πικιώνη στὴν 'Ελλάδα. Ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἔργα του, ὅπου διαφαίνεται ἡ προσπάθειά του γιὰ τὴ δημιουργία σύγχρονης τοῦρκικης ἀρχιτεκτονικῆς, εἶναι τὸ κτῆριο τῆς Σχολῆς 'Επιστήμης καὶ Φιλολογίας (Fen ve Edebiyat Fakültesi) στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πόλης (Istanbul Üniversitesi) καὶ τὸ Δικαστικὸ μέγαρο (Adliye sarayı) στὸ Σουλτάν 'Αχμέτ.

2. Τὸ περιοδικὸ δὲν ἐκδίδεται πᾶς καὶ ἕνα τοῦ τῆς ἔχουν ἐξαντληθῆ.

3. Τὸ συμπέρασμα τοῦ εἶναι ὅτι τὰ τοῦρκικα σπίτια — ὅπου περιλαμβάνονται καὶ τὰ ἀρχοντικά τῆς 'Ελλάδος — μποροῦν νά καταταχθοῦν σὲ 4 τύπους, μὲ διαφοροποιητικὸ στοιχεῖο τὸν σοφᾶ, ποὺ ἀποτελεῖ τὸν συνδετικὸ κρίκο ἀνάμεσα στὰ δωμάτια. Οἱ τύποι αὗτοι εἶναι οἱ ἑξῆς: α' sofasız plan tipi — τύπος κατόψεως χωρὶς σοφᾶ β' dış sofalı plan tipi - τύπος κατόψεως μὲ ἐξωτερικὸ σοφᾶ γ' iç sofalı plan tipi - τύπος κατόψεως μὲ ἐσωτερικὸ σοφᾶ δ' orta sofalı plan tipi - τύπος κατόψεως μὲ κεντρικὸ σοφᾶ.

4. Basic plans of turkish house.

5. Τὸ περιοδικὸ μπορεῖ νά θεωρηθῆ ὅτι εἶναι ἀνάλογο πρὸς τὴν ἔκδοσι τοῦ Ε.Μ.Π. 'Αθηνῶν διὰ τὸ αὐτὸ σπίτιο, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι στὸ τοῦρκικὸ δημοσίευμα τὸ βάρος δόθηκε στὰ σχέδια, γιὰτὶ ὡς κείμενο ὑπάρχει μόνον ἓνας πρόλογος τοῦ Σ. Χ. 'Ελντέμ. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὕτη βρίσκεται πῶς κοντὰ στὴν ἄλλη ἔκδοσι τοῦ Ε.Μ.Π.: «Τὰ βυζαντινὰ ἐκκλησιαστικὰ τῆς 'Αττικῆς», ἀπὸ τὴν ὁποία ὁμοῦς πάλι τὸ τοῦρκικὸ διαφέρει κάπως, γιὰτὶ τὰ σχέδιά του δὲν ἀνάγονται σ' ἓνα μόνον θέμα, ὅπως στὸ ἑλληνικὸ.

6. Τὰ θέματα εἶναι: 1. İstanbul Boğaziçi köyleri yerleşmeleri — Ἡ ἐγκαθίδρυσι τῶν χωριῶν τοῦ Βοσπόρου. 2. Resmî ve kültürel taş binaları — Ἐπίσημες καὶ πολιτιστικὲς λίθινες οἰκοδομῆς. 3. İstanbul ve Anadolu evleri — Σπίτια τῆς Πόλης καὶ τῆς Μικρᾶς 'Ασίας. 4. Çeşmeler ve sabiller — Κρήνες καὶ κτῆρια διανομῆς νεροῦ.

Στὸ τρίτο μέρος, «Σπίτια τῆς Πόλης καὶ τῆς Μ. 'Ασίας», ὑπάρχουν πλήρεις ἀποτυπώσεις τῶν ἑξῆς σπιτιῶν:

1. Τοῦ ποιητοῦ Ναμπὶ στὸ Σκουτάρι - Χρυσόπολι. 2. Τοῦ Γιαβέρ πασᾶ στὸ Ἐγιοῦπ - Κεράτειος κόλπος. 3. Δυὸ παραθαλάσσιων σπιτιῶν στὴν Ἀντιγόνη - Πριγκηπόννησος. 4. Δυὸ σπιτιῶν στὴν Ἀλάνα - Ἀττάλεια. 5. Τριῶν χωριάτικων σπιτιῶν στὰ βουνά τοῦ Ταύρου. 6. Δυὸ σπιτιῶν στὸ Μπουτζάκι.

Κατά τὰ κρατοῦντα στὴν Ἀρχιτεκτονικὴ Σχολὴ τοῦ Πολυτεχνείου, ὄχι μόνον ἡ ἀνακέρυξις σὲ διδάκτορα ἢ ὑφηγητὴ προϋποθέτει τὴν ὑποβολὴ διατριβῆς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἐπιμελητὴ ὑπάρχει ἡ ὑποχρέωσις νὰ ὑποβάλλῃ μιὰν «ἐργασία ἐπαρκείας» (yeterlik çalisması). Διατριβὲς καὶ ἐργασίες, ὅταν ἐγκριθοῦν¹, δημοσιεύονται στὶς ἐκδόσεις τῆς Σχολῆς (Teknik Üniversite Yüksek Mimarlık Fakültesi Yayınları = Ἐκδόσεις τῆς Ἀνωτάτης Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Τεχνικοῦ Πανεπιστημίου).

Στὰ ἐπόμενα ἀναγράφονται, κατὰ χρονολογικὴ σειρά, ἐκεῖνες ἀπὸ τὶς ἐργασίες αὐτὲς ποὺ ἔχουν θέμα τὸ σπιτί καὶ τὰ συναφῆ πρὸς αὐτὸ ζητήματα.

1. Kafesoglu, R., Orta anadolu köy Evlerinin Yapısı (Καφέσογλου, Ρ., Ἡ κατασκευὴ τῶν χωριάτικων σπιτιῶν τῆς Κεντρικῆς Μικρᾶς Ἀσίας), 1949. Ἔργασία ἐπιμελητοῦ, σελ. 64, σχέδ. ἐντὸς κειμένου 12, φωτ. 52, παρένθετοι πίνακες 6.

Ὁ συγγραφέας πῆρε μέρος, κατὰ τὸ 1928, σὲ μιὰν ἀποστολὴ τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων ποὺ εἶχε σκοπὸ νὰ μελετήσῃ, ἐπὶ τόπου, τὸ κτισμένο μὲ ὠμὲς πλίνθους χωριάτικο κτήριο στὴν περιοχὴ τοῦ Ἑσκή Σεχίρ, τῆς Ἀγκύρας καὶ τῆς Καισαρείας.

Τὰ θέματα ποὺ ἐξετάζει εἶναι: α' τὰ ὕλικά (ὠμὴ πλίνθος, πέτρα, ξύλο)· β' τὰ θεμέλια· γ' ἡ τοιχοδομία (ἀπὸ ὠμὴ πλίνθο, λίθινη, ξύλινη)· δ' ἡ στέγασις (δῶμα, στέγη)· ε' κάλυψις στεγῶν καὶ πατωμάτων. Στους παρένθετους πίνακες ἀποτυπώσεις μὲ κλίμακα 1/100 ἐνὸς τζαμιοῦ καὶ τριῶν σπιτιῶν τοῦ Ἑσκή Σεχίρ καὶ ἐνὸς σπιτιοῦ τῆς Ἀγκύρας.

2. Beken, G., Garbi anadolu mimikası Kerpiç Binaları (Μπεκέν, Γ., Τὰ κτήρια ἀπὸ ὠμὴ πλίνθο τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας), 1949. Ἔργασία ἐπιμελητοῦ, σελ. 89, σχέδ. 26, παρένθ. πίν. 17.

Στὴν ἐργασία ἐξετάζεται ἡ κατασκευὴ, ἀπὸ ὠμὴ πλίνθο, στὴν Δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ συγκεκριμένα στὴν περιοχὴ Σμόρνης, Μπαληκεσίρ καὶ Κιουτάχιας.

Ἦτοτε' ἀπ' τὴν ἐξέτασι τῶν γεωγραφικῶν, κλιματολογικῶν, οἰκονομικῶν καὶ συγκοινωνιακῶν δυνατοτήτων, μελετᾶται τὸ οἰκοδομικὸ ὕλικο καὶ παρουσιάζονται 8 συγκεκριμένα παραδείγματα, ἀπὸ τὴ Μενεμένη καὶ τὰ χωριά τῆς Σμόρνης, τῆς Κιουτάχιας, τῆς Πανόρμου τοῦ Μπαληκεσίρ καὶ τῆς Μάνιας. Καθένα ἀπὸ τὰ παραδείγματα ἐξετάζεται ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές.

3. Tomso, L., Bursa evleri (Τομσόου, Λ., Σπίτια τῆς Προῦσας), 1950. Διατριβὴ ὑφηγείας, σελ. 153, σχέδ. 150, φωτ. 126.

Ἡ ἐργασία ἔχει σκοπὸ νὰ παρουσιάσῃ τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὴν καλλιτεχνικὴ σημασία τῆς τουρκικῆς κατοικίας. Ἐξετάζονται πρῶτα τὰ τούρκικα σπιτία ἀνάλογα πρὸς τὰ ὕλικά ποὺ χτίστηκαν. Ἀκολουθεῖ ἡ ἱστορία τῶν σπιτιῶν τῆς Προῦσας καὶ ὕστερα τὰ γενικά χαρακτηριστικὰ τῶν κατόψεων τους, ἡ διάρθρωσις τῶν δωματίων τους, τὰ παράθυρα, ὁ διάκοσμος, οἱ ὀροφές, οἱ θύρες, τὰ ἐρμάρια κ.τ.λ. Ἡ μελέτη περιέχει ἀποτυπώσεις 20 σπιτιῶν.

4. Kömürcüoğlu, E., Ankara evleri (Κιομουρτζιόγλου, Ε., Σπίτια τῆς Ἀγκύρας), 1950. Διατριβὴ ὑφηγείας, σελ. 111, σχέδ. καὶ φωτ. 138, ἐγγρ. παρένθ. πίν. 1.

Τὸ πολὺ χαρακτηριστικὸ σπιτί τῆς Ἀγκύρας ἐξετάζεται λεπτομερῶς ἀπὸ τὸν συγγραφέα ἀπὸ ἱστορικογεωγραφικὴ, τεχνικὴ καὶ κατασκευαστικὴ ἀποψι. Ἀναλύονται τὰ διάφορα μέρη τοῦ σπιτιοῦ καθὼς καὶ ὁ πλοῦσιος στὰ σπιτία τῆς Ἀγκύρας διάκοσμος, ἐσωτερικὸς καὶ ἐξωτερικὸς.

1. Ἡ ἔγκρισι γίνεται ἀπὸ ἐπιτροπὴς τεκνικῶν καθηγητῶν τῆς Σχολῆς ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ὑπῆρξαν κατὰ καιροὺς καὶ ξένοι, ὅπως οἱ P. Bonatz, C. Holzmeister, I. Verzone, K. Erdmann.

Σε ιδιαίτερο κεφάλαιο εξετάζεται επίσης ο έγχρωμος, γραπτός διάκοσμος τῶν σπιτιῶν. Στὸ ἔργο περιέχονται ἀποτυπώσεις δώδεκα σπιτιῶν τῆς παλαιᾶς Ἀγκύρας.

5. Binan, M., *Kapilar* (Μπινάν, Μ., Θύρες), 1950. Ἔργασια ἐπιμελητοῦ, σελ. 96, σχέδ. 103.

Τὰ παραδείγματα τῆς ἐργασίας ἔχουν διαλεχτῆ ἀπὸ διάφορα ἔργα τουρκικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα καὶ σπίτια: δύο θύρες τοῦ κάστρου τοῦ Ρούμελη Χισάρ, δύο τοῦ Τσινιλή Τζαμί στὸ Σκούταρι, δύο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Χεκίμογλου Ἀλῆ Πασᾶ, ἡ ἐξώθυρα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ τζαμιοῦ τοῦ Φατήχ, διπλῆ θύρα κήπου σπιτιοῦ, θύρα παραθαλάσσιου θερέτρου στὸ Μπαλτᾶ Λιμάν τοῦ Βοσπόρου, ἐσωτερικὴ θύρα σπιτιοῦ, δύο θύρες ἀπὸ μαυσιωλεῖα τοῦ Ἰκονίου.

6. Berk, C., *Konya evleri* (Μπέρκ, Τζ., Σπίτια τοῦ Ἰκονίου), 1951. Διατριβὴ ὕψησεως, σελ. 205, σχέδ. 119, παρ. 42.

Στὸ πρῶτο, γενικὸ, μέρος τῆς ἐργασίας εξετάζεται ἡ γεωγραφικὴ, γεωλογικὴ, κλιματολογικὴ, ἱστορικὴ καὶ πολεοδομικὴ κατάστασι τοῦ Ἰκονίου. Στὸ δεύτερο μέρος εξετάζονται πρῶτα οἱ κατόψεις, οἱ τύποι, τὰ χαρακτηριστικὰ, τὰ ὕλικά καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν σπιτιῶν τοῦ Ἰκονίου καὶ ὕστερα τὰ διάφορα μέρη τοῦ σπιτιοῦ, δωμάτια, τοῖχοι, ὀροφές, πατώματα, στέγες, παράθυρα μὲ τὰ παραθυρόφυλλα καὶ τὰ καφάσια τους, θύρες, ἐξώστες, σοφᾶδες, κλίμακες, χαγιάτια κ.τ.λ.

7. Çakiroglu, N., *Kayseri evleri* (Τσακίρογλου, Ν., Σπίτια τῆς Καισαρείας), 1951. Διατριβὴ ὕψησεως, σελ. 68, παρ. 35.

Ἡ ἐργασία χωρίζεται σὲ τρία μέρη. Στὸ πρῶτο εξετάζεται ἡ ἱστορία τῆς Καισαρείας, ἡ γεωλογικὴ καὶ τοπογραφικὴ τῆς κατάστασι, ἡ σημερινὴ τῆς κατάστασι, ὁ τρόπος ζωῆς τῶν κατοίκων τῆς, ἡ παράδοσι, ἡ οἰκονομικὴ κατάστασι τῆς, τὰ ὕλικά καὶ οἱ τρόποι κατασκευῆς τῶν σπιτιῶν τῆς. Στὸ δεύτερο μέρος εξετάζονται τὰ καθαυτὰ σπίτια τῆς Καισαρείας, ποὺ εἰκονίζονται στοὺς πίνακες, ἐνῶ στὸ τρίτο εξετάζονται τὰ «ἀμπελόσπιτα» καὶ οἱ λεπτομέρειές τους.

8. Binan, M., *Türk saçak ve kornişleri* (Μπινάν, Μ., Τούρκικα γεῖσα καὶ κορνίζες), 1952. Διατριβὴ ὕψησεως, σελ. 243, σχέδ. καὶ φωτ. 217, παρ. 80.

Μολονότι τὸ θέμα εἶναι γενικώτερο, γιὰτὶ ἀφορᾶ ὅλα τὰ σελτσουκίδικα καὶ ὀθωμανικὰ δημόσια καὶ μὴ κτήρια, τὰ ξύλινα κυρίως «σατσάκια», ποὺ ἐφαρμόζονται καὶ στὰ ἀρχοντικὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐνδιαφέρει τὸν Ἑλληνα ἐρευνητῆ.

9. Erginbas, D., *Diyarbakir evleri* (Ἐργκίνμπας, Ντ., Σπίτια τοῦ Διαρβακίρ [Ἀμίδας]), 1954. Διατριβὴ ὕψησεως, σελ. 34, παρ. 32.

Στὸ πρῶτο μέρος τῆς ἐργασίας δίδονται διάφορα παραδείγματα ἀπὸ δημοσιεύματα περὶ σπιτιῶν τοῦ Διαρβακίρ. Στὸ δεύτερο μέρος παρέχονται πληροφορίες σχετικὲς μὲ τὴν πόλι, τὰ διάφορα μέρη τῶν σπιτιῶν τῆς, παρουσιάζονται σπίτια ποὺ ἀναστήλωσε ὁ συγγραφέας, καθορίζονται τύποι σπιτιῶν καθὼς καὶ οἱ ὅροι ποὺ συνέβαλαν στὴν δημιουργία τους. Τέλος δίδονται πληροφορίες καὶ λεπτομέρειες περὶ τῶν ὕλικῶν οἰκοδομῆς.

10. Kuban, D., *Türk barok mimarisi* (Κουμπάν, Ντ., Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ τουρκικοῦ μπαρόκ), 1954. Ἔργασια ἐπιμελητοῦ, σελ. 144, σχέδ. καὶ φωτ. 177.

Ἡ μελέτη ἀποτελεῖ ἔκθεσι τῆς ἐρευνας ποὺ ἔκαμε ὁ συγγραφέας γύρω στὸ θέμα τῆς ἀλλοίωσης τῆς ὀθωμανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα ἀπὸ ξενικὲς ἐπιδράσεις. Ἡ ἐρευνα περιωρίστηκε κυρίως στὸ διάκοσμο, ποὺ ὑπέστη τὴν περισσότερην ἀλλοίωσι, γι' αὐτὸ καὶ ἀντὶ τοῦ ὅρου «μπαρόκ» θεωρεῖ ὁ συγγραφέας προτιμώτερο τὸν ὅρο «τουρκικὸ ροκοκό». Μολονότι

ή μελέτη δὲν ἀφορᾷ εἰδικὰ τὰ σπίτια, ἀλλὰ ἀναφέρεται σὲ κάθε εἶδους κτήρια, δὲν στερεῖται ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν μελετητὴ τῶν σπιτιῶν, καὶ μάλιστα τῶν ἀρχοντικῶν μὲ τὸν ξενικὸ διάκοσμο.

11. E s e r, L., Kütahya evleri (Ἐ σ ἔ ρ, Λ., Σπίτια τῆς Κιουτάχιας), 1955. Διατριβὴ ὑψηγείας, σελ. 98, παρήθ. πίν. 87, σχέδ. 8, φωτ. 46.

Τὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα σπίτια τῆς Κιουτάχιας σιγὰ σιγὰ ἐξαφανίζονται, γι' αὐτὸ ἡ μελέτη αὐτή, ποὺ περιέχει ἀποτυπώσεις καὶ ἐπιτόπια ἔρευνα, ἀποκτᾷ τὴν σημασίαν πολυτίμου ντοκουμέντου. Περιεχόμενα: α' παράγοντες ποὺ ἐπέδρασαν στὴν οἰκοδομὴ τοῦ σπιτιοῦ· β' ἡ κατασκευὴ τῶν σπιτιῶν τῆς Κιουτάχιας· γ' ἀνάλυσι τῶν σπιτιῶν τῆς Κιουτάχιας (γενικὴ, ἀρχιτεκτονικὴ, κατασκευαστικὴ)· δ' συμπέρασμα.

12. K a f e s c i o g l u, R., Kuzey batı anadoluda ahşap ev yapıları (Κ α φ ε σ τ σ ί ο γ λ ο υ, Ρ., Κατασκευὴς ξύλινων σπιτιῶν στὴ Βορειοδυτικὴ Μικρὰ Ἀσία), 1955. Διατριβὴ ὑψηγείας, σελ. 129, φωτ. 63, πίν. 40.

Ἡ μελέτη ἐξετάζει τὰ ξύλινα σπίτια τῆς Βορειοδυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ κατασκευαστικὴν ἀποψὶ. Γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ὁ συγγραφεὺς ἀπὸ τὸ 1950 ἕως τὸ 1953 κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνες ἐξέτασε τὰ οἰκοδομικὰ συστήματα καὶ καθώρισε τὶς λεπτομέρειάς τους σὲ 28 ἐπαρχίας καὶ 110 χωριά τους. Στὸ πρῶτο μέρος τῆς ἐργασίας δίδονται πληροφορίες γιὰ ἕνδεκα σπίτια ποὺ ἀποτυπώθηκαν. Τὸ δεῦτερο μέρος ἀναφέρεται στὴν κατασκευὴ τῶν ξύλινων σπιτιῶν, στὶς βασικὰς ἀρχὰς καὶ τὶς ιδιότητες τῆς ξύλινης κατασκευῆς, τὰ θεμέλια, τὸν σκελετό, τὶς προεξοχές, τὸ γέμισμα τοῦ σκελετοῦ καὶ τὴν κάλυψίν του, τὶς στέγες καὶ τὴν κάλυψίν τους. Ἐνα τελικὸν, γενικὸν, συμπέρασμα κατακλείει τὴν ὅλην ἐργασίαν.

13. E n g e n, M., Türkevinde çikma (Ἐ β ἔ ν, Μ., Ὁ ἐξώστης στὸ τούρκικον σπίτι), 1959. Διατριβὴ ὑψηγείας, σελ. 127, κατόψεις 165 ἐξωστῶν.

Στὸ εἰσαγωγικὸν μέρος τῆς μελέτης δίδεται ὁ ὀρισμὸς καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ἐξώστη. Στὸ δεῦτερον μέρος οἱ λόγοι ποὺ γέννησαν τὸν ἐξώστη. Στὸ τρίτον ἐξετάζονται οἱ τύποι τῶν ἐξωστῶν: α' ἀπὸ κατασκευαστικὴν ἀποψὶ· β' ἀπὸ ἀποψὶ ὕλικου κατασκευῆς· γ' ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ μορφολογικὴν ἀποψὶ. Σ' ἕνα τελευταῖον μέρος, ποὺ ἔχει τὸν τίτλον «ἀστεοδομικὰ καὶ ἐξώστης», ἐξετάζεται ὁ ρόλος τοῦ ἐξώστη μέσθ στὴν πόλιν καὶ ἡ ἐπίδρασίς του στὸ δρόμον.

14. T o s u n, Y., Millî mimarimizde Kula evleri (Τ ο σ ο ὄ ν, Γ., Τὰ σπίτια τῆς Κούλας στὴν ἐθνικὴ μας ἀρχιτεκτονικὴ), 1969. Ἐργασία ἐπιμελητοῦ, σελ. 116, γενικὰ σχέδια 13, φωτ. 45.

Ὑστερ' ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, τὴν γεωγραφίαν καὶ τὰ ὕλικα οἰκοδομῆς τῆς Κούλας, κομπολόως τοῦ νομοῦ Μαγνησίας, ἐξετάζονται πρῶτα τὰ «ἀρχιτεκτονικὰ μέλη» τῶν σπιτιῶν τῆς καὶ μετὰ ἀποτυπώνονται μὲ ὅλες τους τὶς λεπτομέρειες δεκαεπτὰ σπίτια διαφόρων τύπων.

15. Συνεργεῖο καθηγητῶν καὶ φοιτητῶν τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Τουρκοαμερικανικὸν Πολυτεχνεῖον Ἀγκύρας), Göynük, a survey of a town in a timber region, 1970. Συλλογικὴ ἐργασία, σελ. 64, γενικὰ σχέδ. 7, φωτ. 116.

Ἡ Γκοϊνούη εἶναι μικρὴ πόλιν τοῦ νομοῦ Bolu (Κλαυδιούπολις). Στὴν μελέτη ἀποτυπώνονται καὶ ἐξετάζονται δέκα σπίτια, γιὰ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχει καταρτισθῆ καὶ μιὰ ἀεποπτικὴ ἔκθεσις (survey inventory) ἀγγλιστί. Οἱ τελευταῖες 11 σελίδες ἀναφέρονται σὲ δημόσια κτήρια, τζαμιά, γέφυρες, βρύσες κ.τ.λ. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν φωτογραφίες ἐξαρτημάτων: κλειδαριές, σύρτες, φεγγίτες, κάγκελα κ.τ.λ.

Τελευταίως στὴν Ἀρχιτεκτονικὴ Σχολὴ τοῦ Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Middle

East Technical University) της Άγκυρας, Πολυτεχνείου που ιδρύθηκε με τη βοήθεια των Αμερικανών και όπου η διδασκαλία γίνεται στην αγγλική γλώσσα, οργανώθηκε Τμήμα Ανοικοδομήσεως (Department of Restoration) που δημοσίευσε την πρώτη του συλλογικήν εργασία με τον τίτλο *Göynük, a town in a timber region*. Πρόκειται για βιβλιάριο 64 σελίδων, το οποίο «presents a selection of photographs taken during the trip, sketches and measured drawings prepared from the surveys together with selected objects and fittings conserved by the staff and the students in the department's laboratory», όπως διαβάζει κανείς στον πρόλογο. Στο βιβλιάριο παρουσιάζονται κατόψεις, τομές, όψεις και φωτογραφίες δέκα σπιτιών, που συνοδεύονται το καθένα από μονοσέλιδη έκθεσι. Πέντε σελίδες περιέχουν φωτογραφίες λεπτομερειών, άλλες πέντε αναφέρονται σε ποικίλου προορισμού κτήρια.

Μία άλλη κωμόπολι, την Kula, που βρίσκεται στην δυτική Μικρά Άσία, μελέτησε ο αρχιτέκτων Yilmaz Tosun, επιμελητής ιδιωτικής Αρχιτεκτονικής Σχολής της Σμύρνης. Η διατριβή (116 σελ., 1970), που χαρακτηρίστηκε από τους καθηγητές της Κρατικής Ακαδημίας Καλών Τεχνών που την έκριναν ως «εξαιρετική», δημοσιεύτηκε με τον τίτλο «Millî mimarimizde Kula evleri» (Τα σπίτια της Κούλας στην έθνική μας αρχιτεκτονική) και περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς κεφάλαια: 1. Ἱστορία τῆς Κούλας, 2. Γεωγραφία τῆς Κούλας, 3. Τὰ ὕλικά οἰκοδομῆς στήν Κούλα, 4. Τὰ στοιχεῖα τῆς οἰκοδομῆς, 5. Πρόγραμμα καί γενικό σχῆμα τῶν σπιτιῶν, 6. Παραδείγματα. Στό τελευταῖο αὐτό κεφάλαιο περιλαμβάνονται κατόψεις, τομές, ὀψεις, φωτογραφίες καί λεπτομέρειες 16 σπιτιῶν τῆς Κούλας.

R É S U M É •

L'ARCHITECTURE POPULAIRE DE L'ILE D'IMBROS

INTRODUCTION

Dans la partie nord-est de la Mer Égée, entre les îles de Limnos au sud et de Samothrace au nord, se trouve l'île d'Imbros — en turc Imroz — qui fait partie de la République Turque.

L'île n'est ni exclusivement montagneuse comme Samothrace, ni tout à fait plate comme Limnos. Son aspect, grâce à une succession de montagnes de hauteur moyenne et de vallées, est varié et pittoresque. D'une forme allongée, elle est couverte d'une verdure assez abondante, où l'olivier sphérique s'oppose agréablement au saule vertical. Son sol pourtant est plutôt pierreux, c'est-à-dire pas très fertile, exigeant un dur travail de la part de ses habitants. Pour cette raison dans l'Antiquité, l'île était le lieu de culte d'une divinité symbolisant la fertilisation de la terre, divinité qui s'appelait *Imbramos*, d'où le nom Imbros.

Du point de vue géologique, il s'agit de l'un des quatre sommets de la prolongation sous-marine de la Thrace voisine.

L'île comprend sept villages dont les habitants s'occupent principalement d'agriculture. Les maisons de ces villages et les fermes dispersées sur toute la surface de l'île sont construites en pierre, conformément à un type qui, se développant de génération en génération, s'éleva à un admirable degré de perfection fonctionnelle. Vraie «Machine à habiter» d'après le mot fameux de Le Corbusier, ce type a trouvé des solutions rationnelles jusque dans les plus petits détails, avec une simplicité de moyens et une adaptation aux buts pratiques, tout à fait remarquables.

Malheureusement la civilisation contemporaine, mal comprise, tend à faire disparaître l'ancienne maison, en la remplaçant par des copies maladroites de maisons bourgeoises, sans aucun caractère spécifique.

* Le but de ce résumé est de donner au lecteur étranger un aperçu cohérent de l'architecture populaire d'Imbros, exposé en grec dans les pages qui précèdent. C'est pour cela que beaucoup de passages, même des chapitres entiers, sont traduits tels quels.

Dans la version grecque, de nombreux renvois servent à justifier ce qui est écrit dans le texte, et aussi à compléter ce dernier par l'exposition des faits qui ne se lient pas directement à l'architecture.

Pour ne pas allonger encore ce résumé, déjà très long, on a évité de répéter cette partie de l'étude, mais on a incorporé dans le texte français les numéros et les signes des planches, des dessins et des photographies qui l'accompagnent.

L'appendice à la fin de l'étude constitue une liste des publications en langue turque, concernant l'habitat.

Notre étude se propose de présenter, aussi fidèlement que possible, la maison ancienne de l'île, dans son type primitif et dans ses formes évolutives, créées par l'effort de répondre à des nouveaux besoins.

I. LES MAISONS

Les maisons que l'on rencontre aujourd'hui dans les villages d'Imbros peuvent se classer comme suit:

- a. Celles dont les murs sont totalement construits en pierre.
- b. Celles qui, malgré leur construction en pierre, présentent, à l'intérieur, quelques cloisons en bois.
- c. Celles dont une partie de la surface extérieure est construite en bois.
- d. Celles qui sont totalement construites en bois.
- e. Celles qui se construisent aujourd'hui, avec des matériaux et des méthodes modernes et qui sont, par conséquent, tout à fait étrangères à la tradition locale.

On est autorisé à dire que les maisons appartenant aux quatre catégories traditionnelles sont toujours à deux étages. Les quelques maisons à un étage rencontrées, sont des propriétés de familles pauvres et constituent une exception.

Les maisons de la première catégorie sont, malheureusement, condamnées à disparaître, parce qu'elles sont depuis longtemps abandonnées. Un très petit nombre d'entre elles sont encore habitées mais elles ont subi de tels changements qu'il est difficile de fixer leurs formes premières. Fixer une date à ces anciennes maisons est aussi très difficile. Les recherches entreprises à ce propos, sans nous procurer des éléments précis, nous permettent de les considérer comme datant de deux cents ans au minimum.

Il est évident que l'étude de ces maisons a un intérêt particulier, parce qu'elles constituent la base de toute l'évolution de la maison imbriote et reflètent la façon de vivre des habitants de l'île, façon qui n'est pas tout à fait perdue aujourd'hui, malgré la modernisation de l'habitat.

Heureusement dans le village de Zeytinlikeuî, une maison de cette catégorie est conservée presque intacte, son propriétaire l'ayant utilisée comme dépôt de foin. Cette maison, malgré son ancienneté — elle a été construite il y a trois cents ans — a subi très peu de changements, plutôt superficiels. Pour cette raison nous en ferons la description. Elle servira d'exemple-type des maisons de la catégorie à laquelle elle appartient. Connue dans le village comme la *maison de Coutouphos*, du nom de son dernier propriétaire, elle présente sommairement la forme d'un parallélepède rectangle, dont l'axe principal se dirige de l'est à l'ouest. De cette façon le volume de la maison protège la cour, qui s'étend au sud, du vent froid du nord.

La maison est constituée de deux étages, dont le rez-de-chaussée — *le katoî* — sert de dépôt, et le premier étage — *l'anoî* — de domicile. On accède à chacun de ces étages par le sud. Un escalier en pierre (planche: 1/II) mène à une terrasse — *le hayatî* (X) — sur laquelle ouvre la porte d'entrée du premier étage. Aujourd'hui une seconde porte donne sur la terrasse. Elle mène à une chambre à demi ruinée (O) rajoutée plus tard. L'addition

chambre a eu pour conséquence de donner à l'escalier une direction perpendiculaire au mur sud, tandis que sa place habituelle est — comme nous verrons plus loin — d'être tangente à ce mur.

Les deux étages forment un seul espace intérieur, et c'est pour cette raison que ces maisons portent le nom de «maisons simples» — *monospita*. Aussi quand les villageois disent «maison» — *spit'* ou *spitos* — ils entendent le premier étage, l'anoi. Le plancher de celui-ci possède, à peu près en son milieu, un gradin, qui crée dans la partie est un niveau légèrement supérieur (10 cm). Cette partie est, surélevée, du *spitos* s'appelle «maison d'en-haut» — *apano spit'* — (Aσ), tandis que la partie ouest, basse, s'appelle «maison d'en-bas» — *kato spit'* — (Kσ). L'*apano spit'* est la partie où la famille se repose, mange et dort.

Contre le mur est, exactement sur l'extrémité de l'axe principal de la maison, est placé le foyer, qui a comme fonction de chauffer l'espace intérieur du premier étage et sert aussi à la cuisson des repas. A droite et à gauche du foyer s'ouvrent deux fenêtres symétriques et encore une autre au commencement est du mur nord. Au sommet, la cheminée porte une étagère en pierre. Elle se prolonge au-dessus des fenêtres sur les trois murs de la maison d'en haut, par des étagères, simples ou doubles, en bois.

Quand on entre de la terrasse dans la maison d'en bas, on trouve à droite, à une courte distance de la porte d'entrée, une niche carrée dans le mur sud — le *laguinousta's* (Λ) — où l'on pose la cruche d'eau potable. Tout le côté ouest de la maison d'en bas est occupé par les *ambaria* (A) — dépôts de céréales — au-dessus desquels, au niveau du toit, s'ouvre une petite fenêtre — l'*ambarothyrida* (pl. 3: Θx). Elle sert à la ventilation de la maison. Vis-à-vis de la porte d'entrée, adossée au mur nord, se dresse une armoire — la *goukeri* — qui s'étend des dépôts jusqu'au gradin qui sépare la maison d'en haut de la maison d'en bas. Cette armoire se compose: a) D'une partie plus grande (pl. 1: Γ), sans battants, qu'on ferme par des courtines et sert à déposer matelas, oreillers etc., pendant la journée. b) D'une partie plus petite avec battants, où l'on met les vêtements (N). c) D'une troisième partie de forme triangulaire — le *menguéné* (M) — qui constitue un système de rayons superposés, où l'on mettait les objets servant pour la nourriture. L'anoi n'avait pas de plafond et c'est pour cela que la construction du toit présentait de l'ordre. Quelquefois des lucarnes dans le toit, qui s'appelaient *phenguités* (Φ), deux d'habitude (une sur la maison d'en haut et une sur la maison d'en bas), augmentaient la lumière au premier étage. Pour finir avec cet étage il faut mentionner le «trou du chat» — la *gatothyrida* (pl. 5: Γτ) — pour l'entrée libre de cet animal très utile à cause des rats qui menaçaient les céréales.

Le *katoï*, à l'encontre de l'anoi, dont les murs étaient couverts d'un mélange de boue argileuse et de foin et aussi badigeonnés, restait sans enduit. Il ne portait pas de fenêtres, sauf une toute petite ouverture — *thyridaki* (pl. 2: Θδ) — au mur est pour la ventilation. Le plancher aussi restait nu. On se contentait de bien battre la terre. Dans un coin du rez-de-chaussée se trouvait une sorte de cave — l'*abadi* (pl. 2: Aμ) — qui servait à mettre les olives. Elles devaient reposer quelque temps, avant d'être envoyées à l'huilerie.

Le rez-de-chaussée, comme nous avons vu plus haut, était le dépôt de la maison. Ici se trouvaient les jarres d'huile et de vin. Elles étaient de dimensions différentes, alignées devant les murs et enfoncées un peu dans la terre pour être mieux équilibrées (pl. 3: Σφ).

Ici encore s'empilait le bois combustible et les branches d'arbres — les *cladourés* — qui servaient à l'allumage du four, et tout ce dont la famille avait besoin.

Quelquefois, dans le *katoı* dormaient aussi les poules, mais dans la maison que nous étudions il existe pour celles-ci un espace spécial au-dessous de la terrasse (pl. 2: Kμ).

Si l'on examine les coupes de la maison (pl. 3, 4), on voit que les hauteurs sont proportionnées à la stature de l'homme. Au premier étage la hauteur est de 2 m 20, hauteur qui serait très basse s'il existait un plafond. Mais comme les pentes du toit sont visibles, il s'ajoute encore un mètre au point le plus haut. Le volume intérieur devient ainsi agréable. La porte a une hauteur de 1 m 80. La même hauteur existe entre la poutre médiane du plafond et le plancher du rez-de-chaussée. Ces hauteurs s'harmonisent avec les dimensions en plan. D'où l'harmonie des dimensions des façades.

La disposition du terrain, où pénètre la maison voisine, a fait naître le besoin d'étendre la cour vers l'ouest (pl. 5/B), où est posé le four (Φν). Dans la partie sud de la cour se trouve le cabinet (Ακ) et aussi un abri protégé contre le vent — le *soundourma* (Σ) — où se repose l'animal de trait quand il vient de loin, tout en sueur.

Ici finit la description de la maison et nous n'avons rencontré aucune disposition concernant un besoin humain tout à fait vital, la toilette. Cela provient du fait que jusqu'à l'époque de la construction de la maison examinée — une maison des plus anciennes, comme nous avons observé — on se lavait dans des cuvettes. Les adultes se lavaient sur la terrasse et les enfants dans la maison. Mais il est sûr que quelques années plus tard, l'évier est devenu indispensable. Nous le trouvons dans une maison du village de Tepekeuı. L'évier est posé au premier étage, dans une seconde niche, à côté de la niche à cruche.

Variations. Le type de maison que nous venons d'examiner présente quelques variations qu'il faut examiner aussi. D'après les coutumes locales, les parents devaient doter leur fille d'une maison, quand elle allait se marier. Ils construisaient donc à cette occasion une petite maison qu'on nommait «maison des vieillards» — le *guérico*. Ainsi la fille pouvait prendre possession de l'ancienne maison de ses parents. Nous avons ainsi une première variation, une seconde se produira, quand l'ancienne maison sera doublée en conservant la même terrasse et la même cour. On trouve une maison pareille, vieille de deux cents ans, au village de Derekeuı. La seconde maison a son axe principal perpendiculaire à l'axe principal de la première (pl. 7/A et pl. 18/4). L'édifice présente ainsi du dehors la forme d'un «L». La façon dont les murs sont construits montre que la seconde maison n'est pas très éloignée de la première dans le temps. Dans une autre maison double à Zeytinlikeuı (pl. 7/B) apparaît un autre élément ajouté à l'extrémité de la terrasse qui s'allonge, un pressoir de raisins. Il semble que l'ancien propriétaire de cette maison vivait du vin qu'il fabriquait et avait besoin, par conséquent, d'un pressoir spécial pour les grandes quantités de raisins.

Un *guérico* de cette époque existe, presque intact, au village de Yeni Mahallé (pl. 7/Γ). Le foyer entre deux fenêtres, que nous trouvons dans la maison normale, ne permet pas de diminuer considérablement la largeur. Pour cette raison et afin que la nouvelle variation puisse naître, on raccourcit la maison dans le sens de la longueur. L'organisation intérieure, avec la maison haute et basse, la *goukeri*, la niche de la cruche, les étagères, la

fenêtre du nord, la fenêtre haute etc., est toujours la même que celle de la maison normale. Cependant au premier étage manquent les dépôts à céréales, parce que leur présence empêcherait le développement de la goukeri. Mais les vieux n'avaient pas besoin d'emmagasiner des céréales parce que c'étaient leurs enfants qui pourvoiraient à ce besoin.

L'orientation de cette maison à cause de son mur sud qui touchait la route, était contraire à l'habituelle, c'est-à-dire que sa terrasse se trouvait au nord. Le fait que dans la maison examinée, et dans d'autres cas pareils, on était obligé de protéger le hayati par des planches improvisées, montre combien cette orientation dérangeait les habitants. Très naturellement, ce que le besoin avait imposé ne tarda pas à devenir une situation établie. C'est ainsi que nous trouvons des hayatis fermés quand l'orientation de la maison ne peut pas convenir. Nous trouvons un exemple typique de hayati fermé au village de Bademlikeuf. La maison, du type de celle de Coutouphos, conserve intact un grand nombre de ses caractéristiques, même ses dépôts de céréales (pl. 7/Δ), mais la terrasse constitue un second espace fermé, avec cheminée additionnelle et fenêtre du nord (pl. 18/6). Même situation au rez-de-chaussée, où l'on entre d'abord dans une pièce qui se trouve au-dessous du hayati fermé, et après au katoï.

Dans cette maison et dans une autre aussi, au village de Kalekeuf (pl. 7/E), le hayati fermé est plus organiquement lié au corps principal de l'édifice, qui prend la forme d'un «L». On peut aussi discerner, dans ces mêmes maisons, l'idée de l'élargissement du hayati, puisqu'il prend — une fois fermé — les dimensions d'une chambre. Dans la maison de Kalekeuf on peut même penser que le hayati ne disparaît pas totalement mais qu'il est réduit à une espèce de palier, détail que l'on n'observe pas à la maison de Bademlikeuf, où le palier est atrophié.

Évolution. Il n'est pas improbable que la présence du hayati fermé ait fait naître l'idée de transporter l'escalier dans la maison, en le plaçant dans le nouvel espace ainsi acquis.

Nous trouvons cette disposition à la maison de Maria Delikonstanti au village de Bademlikeuf (pl. 8/A), où l'une des branches du «L», que nous avons vu se constituer à Kalekeuf, s'allonge pour contenir l'escalier. Les deux premières marches de cet escalier sont en pierre (Π) — souvenir de l'ancien escalier en pierre — tandis que les autres marches sont en bois (Ξ), puisque l'escalier est déjà à l'abri des intempéries.

L'allongement de l'espace permet au surplus de diviser le premier étage par une cloison légère en bois. Une nouvelle chambre est ainsi formée portant le nom de *moussafir oda*, chambre de réception. Dans la maison que nous examinons, le premier étage est libéré des dépôts de céréales, lesquels s'installent dans le nouvel espace du rez-de-chaussée. Cet espace demandait une appellation. Il est nommé *katogui* et la dénomination katoï se limita au dépôt, lequel a la même destination que dans la maison simple.

Au premier étage, là où finit l'escalier, se forme une petite salle (Σλ), qui a d'un côté le grand espace qui correspond à l'anoi de l'ancienne maison simple (Σπ) et de l'autre la nouvelle chambre de réception (Μο). Cette petite salle, qui est, comme nous l'avons dit plus haut, l'aboutissement de l'escalier — comme à l'ancien hayati ouvert — a quelque chose de l'ancienne terrasse, laquelle, d'une certaine façon, est rentrée dans la maison. L'autre notion du hayati, comme lieu où l'on sortait du premier étage pour prendre de l'air,

a provoqué ici la continuation de la salle vers l'extérieur par un petit balcon suspendu.

Ainsi commence une évolution naturelle de la maison du type monospito vers un nouveau type. Ce nouveau type, nous le voyons se constituer sous différents aspects avec tendance au rétrécissement et à la simplification. Dans un seul cas l'axe des nouveaux espaces, au lieu d'être perpendiculaire à l'axe de la maison simple, lui est parallèle. Cette disposition se trouve dans une maison de Zeytinlikeuī (pl. 8/B). Elle redevient de nouveau perpendiculaire, mais cette fois avec un contour de la forme simple d'un rectangle. Telle est la maison d'Anastase Stephanidēs, à Zeytinlikeuī aussi, laquelle peut être considérée comme l'aboutissement de l'évolution (pl. 8/Γ). Ainsi le volume de la maison a trouvé dans son ensemble la forme simple de parallélépipède rectangle. Sa surface totale n'est pas beaucoup plus grande que la surface de la maison simple ancienne. Pourtant le nouveau type a, au lieu de deux, quatre pièces. De celles-ci deux correspondent à l'anoī et au katoī de la maison ancienne, avec des dimensions plus restreintes. Toutes les dépendances de ces deux espaces sont conservées, sauf les ambaria de céréales qui ont été transportés à la katogul.

L'évolution de ce type continue par l'allongement de tout l'édifice dans le but de limiter la grandeur, relativement démesurée, de la katogul et d'augmenter, en même temps, la grandeur de la petite salle du premier étage. La conséquence de cette évolution est de créer, au rez-de-chaussée, une troisième pièce, qui a pris le nom de hamoī. Nous avons ainsi — comme nous pouvons le constater à la maison de Jean Banagos à Zeytinlikeuī (pl. 8/Δ) — au rez-de-chaussée :

a. L'ancien dépôt, qui conserve sa destination et monopolise le nom de katoī (dans le type primitif il désignait tout le rez-de-chaussée).

b. La katogul (Κγ) laquelle, limitée à des dimensions raisonnables, constitue l'entrée du nouveau type, en conservant du type immédiatement précédent l'habitude de mettre là les ambaria.

c. Le hamoī (Χμ), qui est une chambre correspondant à la maison haute du type primitif, ayant, comme elle, une cheminée entre deux fenêtres, des étagères etc.

La fonction du hamoī est donc de servir de cuisine, de chambre de tous les jours et de salle à manger.

C'est dans la chambre de l'anoī au-dessus du nouveau katoī que l'on dort. Elle correspond, elle aussi, à la maison haute ancienne et c'est pour cette raison que l'on trouve de nouveau la cheminée entre deux fenêtres (Σπ). La nouvelle pièce au-dessus du hamoī est, comme on l'a constaté, le moussafir oda (Μο), lequel, avec la salle agrandie (Σλ), est destiné, comme autrefois la maison basse, aux réceptions.

Une caractéristique de ce type est que la salle acquiert, dans beaucoup de maisons, une porte large, vitrée (Τμ), qui s'étend à peu près sur tout le mur vers le balcon, prouve que la notion de cette salle ne cesse pas d'être étroitement liée à la notion du hayati ouvert.

Il n'est pas exagéré de dire que ce type n'est pas inférieur au type primitif du monospito, puisqu'il sert d'une façon efficace aux nouvelles conditions de la vie. L'utilisation de chaises et de tables normales se généralise peu à peu, et la différenciation des pièces est considéré déjà comme indispensable. Pour cette raison les anciennes maisons simples com-

mencent à être abandonnées. La vogue du nouveau type est si grande que plus tard, les maisons des riches agriculteurs eux mêmes, seront construites comme variations de ce type.

La maison de Scarlatos à Zeytinlikeuī (pl. 8/E) est de ce type; elle fut construite, d'après une inscription murée sur la façade principale, en 1896. Elle peut être considérée comme appartenant à la phase évolutionniste, où la katogui a son axe parallèle à l'axe du katoī, avec la différence qu'il existe aussi un hamoī. Cela veut dire que l'ancien dépôt ($A\pi$), le katoī du nouveau type, ne se trouve pas sur la même ligne que la katogui ($K\gamma$) et le hamoī, comme à la maison de Banagos (pl. 8/ Δ), mais derrière ces deux pièces, comme dans la maison de Marica Karadimitri (pl. 8/B). Dans l'anoi la salle est devenue importante, parce qu'elle est la plus grande pièce de la maison et s'ouvre sur le long et étroit balcon par une grande porte vitrée, comme à la maison de Banagos. Nous pouvons constater dans la chambre derrière la salle une correspondance avec l'ancien spitos. Cette chambre conserve du type ancien la cheminée et les dépôts de céréales, et même l'ambarothyrida d'en haut. Mais sa longueur est la moitié du dépôt qui se trouve au-dessous et sa largeur est aussi plus petite, afin que la salle puisse s'agrandir. L'autre moitié de la longueur du dépôt est couverte par une autre chambre, tandis qu'une troisième, le moussafir oda du nouveau type (Mo), se trouve au-dessus du hamoī.

Un type intermédiaire, que l'on rencontre seulement au village de Derekeui et qui n'a pas présenté d'évolution ultérieure, est formé, avant même l'introduction de l'escalier en pierre dans la maison. La naissance de ce type est due sans doute à la tendance de multiplier les pièces indépendantes. Pour obtenir ce résultat on a fait glisser le hayati jusqu'au milieu de la façade où s'ouvrait la porte d'entrée du premier étage et l'escalier resta en dehors. Mais quand on passait le seuil de la porte, on se trouvait dans une petite pièce d'entrée qui s'étendait en profondeur jusqu'à l'axe principal de la maison (pl. 9/A). Au delà de cet axe on a installé une goukeri pour la pièce qui correspondait à la maison haute (O_1) et une seconde, adossée à la première, qui correspondait à la maison basse (O_2). Ainsi à la place du spacieux spitos, se sont formées deux chambres relativement petites. Aucune de ces chambres ne peut évidemment contenir les volumineux ambaria. Il m'est impossible aussi d'affirmer si ces derniers se sont installés au katoī, parce que la maison, quand je l'ai visitée, servait d'écurie en bas et de grenier en haut. C'était la seule maison conservant sa forme primitive. Toutes les autres de ce type étaient remaniées de façon à se rapprocher du type définitif.

Il est évident que l'acheminement évolutif de la maison imbriote examiné jusqu'à présent avait comme point de départ les nécessités de la vie dans l'île. Pour cette raison les types nouveaux ne présentent aucun élément étranger. L'élément étranger apparaît d'abord au village central, le Merkezkeuī, où la tendance vers des habitudes urbaines est plus forte, due sans doute aux dispositions de ses habitants expatriés qui retournaient chez eux.

Nous avons vu que dans le type définitif, la chambre qui se trouvait au-dessus du hamoī était utilisée comme moussafir oda, c'est-à-dire comme chambre officielle de réception. L'hôte désirait que la chambre où il recevait son invité ait une allure plus bourgeoise. Avant tout il fallait disposer de grandes fenêtres. Mais le lourd mur en pierre ne permet-

tait pas des ouvertures excessivement grandes. Les artisans insistaient sur le fait que du point de vue construction le désir de leur client n'était pas réalisable. Le client insistait aussi de son côté et demandait comment on avait pu percer toutes ces fenêtres qu'il avait vues ailleurs. La réponse était qu'« ailleurs » les maisons étaient construites en bois. D'où la question naturelle : N'est-il pas possible de construire aussi des murs en bois là où il fallait percer des fenêtres ? A partir du moment où l'un des murs du moussafir oda fut construit en bois pour permettre de percer deux grandes fenêtres (pl. 8/Z), l'élément étranger était introduit dans le type indigène.

Au commencement, ce mur en bois constitue la partie haute de la façade étroite de l'édifice (pl. 8/Z), par peur de gêner la résistance des murs longs déliés à leurs extrémités. Ce mur glissera, un peu plus tard, vers le dehors constituant un *sahnissi*, c'est-à-dire un balcon fermé s'appuyant sur les poutres en bois du plancher (pl. 8/H).

Plus tard encore, d'une façon naturelle, une nouvelle idée apparaît : puisque ce mur est si léger qu'il peut être suspendu comme un balcon, il sera possible d'enlever aussi le mur du hamoi qui se trouve sous ce balcon. Ainsi à la place de ce mur une grande ouverture très convenable pourra être construite pour y installer une vitrine et changer le hamoi en boutique. Il suffit pour cela de tourner le *sahnissi* vers la route (pl. 8/Θ).

Ainsi un nouveau type, très utile, est créé. Il est généralisé surtout chez ceux qui veulent avoir une boutique, et s'étend à la plupart des villages. Quand on s'est habitué à l'idée du mur en bois, la voie est ouverte à la construction d'un étage entier en bois (pl. 19/3).

Il est évident que la méthode de construction des maisons en bois est étrangère à la tradition locale. Elle fut apportée à l'île par des artisans travaillant, quand ils ne trouvaient pas du travail chez eux, dans la proche Anatolie où la maison en bois était de règle. C'est pour cela que nous rencontrons à Imbros, sauf les maisons couvertes de planches à l'extérieur, des maisons construites d'après le système anatolien : murs extérieurs en bois recouverts d'enduit, planches aux extrémités, aux coins et aux balcons (pl. 19/4). Mais la force des données traditionnelles est telle que, même dans le type de maison anatolienne, on retrouve des éléments locaux caractéristiques. Ainsi la maison imbriote demeure. Cela malheureusement ne peut pas se dire pour les maisons contemporaines. Comme nous l'avons signalé dans l'introduction de ce travail, elles sont radicalement éloignées de la tradition. Grâce à l'allodialité qui permet à des ouvriers sans formation spéciale la facilité du maniement du béton armé, ces maisons offrent un aspect hétéroclite et une qualité plus que basse. Ce phénomène ne se rencontre évidemment pas seulement à Imbros.

II. LES PARTIES DE LA MAISON

L'ancienne maison simple, que nous avons décrite au premier chapitre, est composée de la cour ouverte et de l'édifice à deux étages. Ici nous allons examiner de plus près les différentes parties constituant ces deux divisions essentielles de la maison.

a. **La cour.** La cour se trouvait habituellement, comme nous l'avons vu, devant le côté sud de la maison, qui la protégeait des vents froids du nord par son volume. Il est évident

que, quand le village était habité pour la première fois, cette règle était applicable. Mais peu à peu, à cause des doublages, des additions et d'autres interventions inévitables imposées par les besoins vitaux, les cours furent raccourcies, rapetissées et souvent ont changé d'orientation. Ainsi parmi les maisons que nous avons examinées, celle de Coutouphos a sa cour prolongée vers l'est, celle de Stéphanidès vers le nord. Dans des maisons plus récentes il se peut qu'il n'existe même pas de place pour une cour. On peut citer comme exemple la maison de Mainari à Tepekeuf qui est privée de cour. Son four se trouve vis-à-vis de la maison, de l'autre côté de la rue.

1. **L e f o u r.** La plus notable dépendance de la cour est, sans doute, le four, indispensable à chaque maison pour la cuisson du pain. Il constitue un petit édifice à part (pl. 9/B) construit — au moins pendant l'époque des maisons simples — avec le même soin que les maisons. Dans cet édicule dont le toit se prolonge en avant de la façade principale, la partie où l'on allume le feu se compose d'une coupole construite de morceaux de tuiles qui conservent la chaleur. La coupole, d'un diamètre de 1 m. 20, s'appuie sur une base compacte d'une hauteur de 60 cm. Elle est couverte à l'intérieur du four par des pierres plates formant une surface strictement plane. Une ouverture, la «bouche» ($\Sigma\mu$), sert à introduire les branches qui chaufferont le four, puis les pains à cuire. Une autre, plus petite, à la partie haute de la coupole, la «narine» ($\Lambda\iota$), sert à aérer le four s'il devient surchauffé. Ce dernier trou est fermé du dehors par une petite plaque.

2. **L e s o u n d o u r m a.** Assez de maisons ont dans un coin de la cour un soundourma, place couverte, servant à amasser des choses qui n'exigent pas beaucoup de précautions, par exemple du bois à brûler. La même place peut servir d'abri pour la bête de somme qui revient de loin couverte de sueur.

3. **L a l a t r i n e.** A la maison de Scarlatos, construite, comme nous l'avons vu, en 1896, la latrine n'a aucune relation avec la maison. Elle est construite, comme dans la maison ancienne de Coutouphos, dans un coin de la cour. Ceci montre que la tradition des latrines indépendantes des maisons se perpétua jusqu'à ces dernières années. Il semble que dans le passé lointain, les latrines n'existaient pas, mais qu'elles ont été construites très tôt, avec plancher en bois. Au milieu, une ouverture carrée. Aucune latrine ne conserve aujourd'hui cette forme ancienne, chose très naturelle, si l'on pense qu'avec l'évolution rapide des conditions hygiéniques, c'est la latrine qui s'est modernisée la première.

b. **L'édifice.** Si maintenant, de la cour nous tournons notre attention vers l'édifice qui constitue la maison proprement dite, nous verrons que sa partie la plus importante est

1. **L e f o y e r.** Il est placé, comme nous l'avons vu dans la description, dans le mur est du premier étage. Son ouverture est toujours arquée (pl. 4). Une petite niche creusée dans la paroi intérieure de la cheminée servait pour poser la lampe à huile.

Un tout petit four était construit dans la plupart des cheminées, où l'on pouvait, en cas d'urgence, faire cuire un seul pain (pl. 1 : $\Phi\rho$). Ce petit four était aussi utilisé pour amasser les cendres.

2. **L a g o u k e r i.** Remarquable dépendance de la maison, la goukeri se compose, comme nous l'avons déjà vu, de trois parties: une armoire sans portes où l'on posait les matelas pendant la journée (pl. 3 : Γ). Cette partie ouverte ne commençait pas dès le plan-

cher mais à une hauteur de 40-50 cm, où s'ouvraient de petites armoires avec portes (M μ). Suivait une partie d'armoire avec porte, beaucoup plus étroite que la première, où l'on posait les vêtements (N). A la suite de cette armoire fermée, finissant au gradin qui séparait la maison haute de la maison basse, se trouvait le menguéne (M), triangulaire en plan, très utile à la ménagère parce qu'il se compose d'étagères superposées. On y mettait des objets qui servaient à la préparation du repas.

3. Les dépôts de céréales. Les ambaria qui couvrent, comme nous l'avons vu, le mur est de bout en bout, sont toujours construits en bois (pl. 11/A). Leurs parois se composent de planches verticales dont les joints sont couverts par des baguettes. Les dépôts ont une largeur d'un mètre et demi à peu près. En bas une petite ouverture, avec couvert glissant d'où coule le contenu.

4. Les étagères. Sauf l'étagère en pierre qui se trouvait, comme nous l'avons vu, sur la partie haute de la cheminée, les autres étagères étaient faites en bois. Elles formaient une surface horizontale de 20 à 25 cm de largeur, qui aboutissait d'habitude, à une étroite baguette posée verticalement, de 3 à 4 cm. Ainsi les objets posés sur l'étagère ne tombaient pas (pl. 10/Z:β). Quand l'étagère était double, cet obstacle se trouvait à la surface d'en bas (pl. 10/Z:α), plus étroite (d'une largeur de 8-15 cm).

5. La niche de la cruche. Cette niche qui se trouvait, comme nous l'avons vu, à droite de la porte d'entrée, portait à sa partie basse une planche verticale, arrondie vers le haut (pl. 10/B), où touchait le ventre de la cruche. Elle se trouvait ainsi dans une position inclinée, chose qui facilitait son déplacement.

En descendant au rez-de-chaussée nous trouvons

6. L'abadi. Nous avons vu que l'abadi de la maison de Coutouphos était construite en bois. Mais, d'après ce que racontent les paysans, l'abadi dans les maisons anciennes était construite en matériau dur. Nous trouvons un pareil échantillon dans une maison de Kalekeui, dont nous avons déjà parlé à propos de son hayati fermé (pl. 7/E). Il faut donc conclure que l'abadi de la maison de Courouphos a remplacé une autre abadi, plus ancienne.

Indépendamment de ses matériaux de construction, l'abadi portait une petite ouverture vers le bas, d'où coulait le *gliosmos*, c'est-à-dire le jus des olives, qui s'écoulait par un petit canal dans une cavité, à peu près de 50 cm.

7. Les jarres. Les jarres présentent différentes formes et leur volume varie considérablement. Les plus usuelles ont une hauteur de 75 cm à un mètre. Celles-ci portent à leur partie basse des incisions horizontales facilitant l'adhérence avec la terre où l'on enfouait les jarres jusqu'à ce qu'elles soient stables. Leur partie haute était décorée souvent de beaux dessins géométriques (pl. 10/A).

III. LES «DAMIA»

a. Description. Le dami est un complément indispensable de la maison pour l'agriculteur d'Imbros. C'est une maison auxiliaire, avec des pièces nées des besoins de la vie agricole, l'écurie, l'aire où l'on bat le grain, la grange etc. La partie du séjour de la famille n'a pas d'importance primordiale dans ce complexe. C'est pour cette raison que, malgré

sa ressemblance avec la maison du village, le dami n'est pas divisé en maison haute et maison basse. Sa seule destination est de servir de place où l'on prépare le repas et où l'on dort. Au surplus il n'a pas de fenêtres et ne reçoit la lumière que par les lucarnes du toit.

Le plancher, quand le dami est d'un étage, est en terre battue. D'où le besoin d'un escabeau très bas pour s'asseoir autour de la table, et d'un lit pour le sommeil. Ce lit se compose (pl. 13 : Kρ) d'une série de planches posées l'une près de l'autre sur des appuis triangulaires. Puisque les matelas peuvent rester pendant le jour sur le lit, la goukeri devient inutile. Mais avec celle-ci disparaît aussi le très utile manguéné. Par contre les étagères sont multipliées (Θ) longeant tous les murs. D'une des fermes du toit pend aussi la *kania*, une planche qui porte le pain.

La seconde pièce du dami est le *blokos* (pl. 12, 13: Μκ), où l'on amasse la paille. Il porte une ouverture vers le haut — la *blokothyrida* — d'où l'on jette la paille (pl. 12/B). Quand le *blokos* est rempli jusqu'au niveau de cette ouverture, on ferme celle-ci. Ensuite on jette la paille par le toit, d'où l'on enlève, dans ce but, quelques tuiles et des planches. Ainsi le *blokos* se remplit à pleins bords.

Devant le *blokos* se trouve l'aire où l'on bat le grain. Ainsi le transport de la paille au *blokos* est facilité. Lorsque l'inclinaison du sol s'y prête, on place cette aire derrière le dami à un niveau surélevé. Alors on nivelle la place à l'aide d'un mur de soutènement. De cette façon on peut avoir accès au toit, en utilisant seulement comme pont une planche épaisse (pl. 13).

Une troisième pièce essentielle est l'étable (pl. 12, 13: Σβ) des bœufs avec une crèche en pierre ou en bois. Une partie de l'étable est séparée par une cloison de verges tressées. Elle sert à contenir la paille des bœufs (pl. 13 : Xρ).

Les pièces du dami se complètent par une écurie pour l'animal de trait et par un four, indispensable quand le dami est isolé. Lorsque plusieurs damia sont réunis, c'est le plus ancien qui a un four, dont se servent aussi les voisins. Ceux-ci sont obligés, d'après la coutume, d'offrir une part de leur cuisson au propriétaire du four.

b. Variations et évolution. La forme la plus simple du dami est celle où toutes les pièces, que nous avons décrites plus haut, sont placées en ligne droite, constituant un édifice à un étage, long et étroit. Les portes de chacune de ces pièces s'ouvrent sur un porche. Il s'allonge devant le côté long de l'édifice et s'appelle *carsella* (pl. 12/A, 13: Kλ).

Une forme évoluée du dami à un étage est celle où le monospito du village est combiné avec les pièces agricoles. Alors le *katoï* prend la place de l'écurie. Le *blokos*, assez haut, sans cependant monter jusqu'au toit de la maison, porte la *blokothyrida* ainsi qu'une porte vers le *katoï* (pl. 12/B). Il est évident que ce type est né du besoin d'un séjour plus confortable pour la famille. S'y ajoute le désir de réduire les dépenses de la construction, en mettant l'écurie sous le même toit que l'habitation. A ces avantages est venu s'ajouter un autre, quand le *blokos* s'est élevé jusqu'au toit de la maison à deux étages et a acquis ainsi un espace considérable. Cette dernière forme est la plus répandue (pl. 12/Γ).

IV. CONSTRUCTION

Jetons maintenant un coup d'œil sur la construction remarquable des édifices d'Imbros.

a. **La construction en pierre.** La nature de la roche d'Imbros, qui est un schiste, procure à la pierre de construction une forme parallélépipède. Par conséquent le mur qui est construit avec ces pierres est très résistant. Il existe encore dans les villages des murs admirablement conservés. Ils sont en pierre sèche très ancienne.

Dans les anciennes maisons le système de construction des murs en pierre est presque isodome (pl. 20/2), et là où il n'est pas si régulier, on se sert de grosses pierres d'angle (pl. 20/3). Elles ont quelquefois une longueur excessive (pl. 20/4). Outre le renforcement des angles, la ligature est aussi très soignée, faite à l'aide de grandes pierres transversales, les *tsapia* ou *klidia* (clés) (pl. 14/Γ : Τσ), qui se répètent à peu près à chaque mètre.

Dans les maisons simples l'épaisseur du mur est de 60 cm, autant pour le rez-de-chaussée que pour le premier étage. Plus tard cette épaisseur s'est réduite à 50 cm. Le mur est avait d'abord une épaisseur de 70 cm, dont 50 pour le foyer. Mais plus tard ce mur aussi conserva son épaisseur normale de 60 cm. Là où se trouve la cheminée, le mur fait saillie vers le dehors de 15 à 20 cm. Cette saillie s'appelle *kremasti* (pl. 3, 6 : Κρ). Elle aboutit vers le haut à une cheminée carrée construite elle aussi en pierre (pl. 6 : Μζ), le *badja*. Son orifice est protégé, dans les maisons anciennes, par deux plaques appuyées l'une contre l'autre (pl. 20/5) ou par une espèce de cruche renversée (pl. 20/6), sans fond.

Les fondations, d'une épaisseur de 70-80 cm, descendaient jusqu'à la terre solide, ordinairement le rocher, qui se trouvait à un niveau peu profond.

Les ouvertures dans les murs portaient comme linteaux des pièces de bois, les *kenetlémés* (pl. 14 : α), qui étaient posées aussi en bas (β). Comme le dernier kenetlémé vers le dehors se trouvait sur la même surface du mur, on le protégeait contre les intempéries par des planches. Mais elles aussi étaient condamnées à pourrir, surtout à cause de l'eau qui descendait en léchant la façade. On a obvié à ce mal par une plaque en ardoise qui joue exactement le rôle du sourcil (γ). Elle est posée au-dessus de la dernière — vers le dehors — pièce de bois du linteau. La dite plaque, légèrement penchée, obligeait l'eau à se condenser en gouttes (pl. 20/8). L'épaisseur de ces «sourcils» était quelquefois très mince, pas plus d'un cm (pl. 21/1). Là où finissait le mur, on mettait aussi une plaque plus épaisse, l'*akroquéramo*, qui constituait la corniche finale de la maison (pl. 20/6, 8). Elle sortait du mur de 10 - 15 cm, en le protégeant efficacement (pl. 20/2).

b. **La construction en bois.** Toit et plancher étaient construits en bois, provenant des arbres de l'île, le saule haut et droit, le châtaigner et surtout le chêne.

Dans les maisons simples anciennes le toit s'appuyait sur deux fermes. Pour l'isolation thermique des combles on posait sur les planches de la toiture une couche de feuilles d'une plante, la *phérie*, qui pousse en abondance dans l'île. Elle était recouverte d'une seconde couche de terre argileuse, contenant un peu de paille et battue. Sur cette dernière on posait les tuiles. Dans les villages sur les collines, on ajoutait des pierres sur les tuiles, afin d'empêcher ces dernières d'être déplacées par les vents violents.

Comme nous l'avons déjà vu, des lucarnes s'ouvraient sur les toits des maisons et des

damia. Ces lucarnes, les *phenguités*, étaient formées de tuiles spéciales avec un trou au milieu (pl. 11/B). Un couvercle de verre, l'*aniforias* ($\Lambda\varphi$), dont la forme était celle d'une cloche et le matériel un verre de fabrication primitive, fermait le trou de la tuile spéciale.

Portes et fenêtres aussi étaient faites en bois. Les portes, comme celles de la maison de Coutouphos (pl. 15), sont des «portes pleines» avec traverses. Du côté intérieur de la porte, dans sa partie supérieure et vers le côté des pentures, pendait le *katarachtis*, très simple mais très intéressant au point de vue utilité pratique. Il s'agit d'un petit morceau de bois, capable de tourner autour d'un clou qui le tenait suspendu par son bout au linteau de la porte (pl. 15/B). A son autre extrémité il était coupé de telle façon qu'il prenait la forme d'un «L». En s'ouvrant la porte ($\alpha-\alpha'$) déplaçait le bout libre (γ) du *katarachtis* qui, par ce mouvement, montait un peu. A ce moment l'extrémité du battant de la porte entrait dans la cavité de la forme en «L». Si ensuite la porte commençait à se fermer, le *katarachtis* la suivait, parce qu'il n'était pas en position verticale. Mais alors le bord de la cavité en «L» descendait vers le bas et pressait le battant de la porte l'empêchant ainsi de se fermer. Si l'on pense que plus le battant «fait un effort» pour être fermé, plus le *katarachtis* le presse, on ne peut qu'admirer l'efficacité fonctionnelle de cette invention extrêmement simple, mais très utile à la ménagère. Quand celle-ci a «des mains pleines» il suffit qu'elle pousse de son pied le battant de la porte pour être sûre que celle-ci ne se refermera pas avant d'être libérée du *katarachtis*.

De forme analogue à celle du *katarachtis* est aussi le loquet qui tient la porte fermée (pl. 15 : Mv). Plus long que son analogue, il s'épaissit du clou vers son extrémité en forme de «L» (pl. 15/F). Quand le battant se met en mouvement pour être fermé, sa partie supérieure glisse sur un des côtés du loquet triangulaire. Au moment où le battant touche l'encadrement de la porte, il se trouve au bord de la cavité en «L». Alors le loquet «tombe» (a - b) et emprisonne le battant. Ouvrir la porte est tout à fait impossible sans faire «monter» le loquet. Pour faire monter le loquet et libérer la porte du dehors, on fait un petit trou (δ) à l'encadrement, au point où se trouve le loquet. Celui-ci est monté à l'aide d'un bout de bois ou d'un clou (γ).

Cette espèce de loquet, qui s'appliquait aux anciennes maisons simples, présuppose un encadrement de porte assez épais pour pouvoir y ouvrir un canal où se mouvra l'extrémité du loquet. Autrement, à l'ouverture de la porte, le loquet tombera et prendra une position verticale. Il faut aussi que le cadre de la porte soit assez épais pour pouvoir ouvrir le trou par lequel on fera «monter» du dehors le loquet.

Dans des maisons de date plus récente, où l'encadrement des portes n'est pas très épais, on se sert d'un autre type de loquet en bois qui s'ouvre du dehors à l'aide d'une ficelle (pl. 15/ Δ). Il fait penser aux loquets métalliques de l'industrie. Mais ce nouveau loquet n'a pas du tout la perfection fonctionnelle du précédent. Pour pouvoir, par exemple, fermer la porte d'un seul coup, comme on faisait avec l'ancien loquet, on donne une pente à la «niche» où le loquet tombe, pour immobiliser la porte. Le glissement du loquet sur cette pente laisse beaucoup à désirer, parce qu'elle se fait difficilement et exige d'être graissée, de temps en temps, avec du savon.

Le système des portes pleines continue encore après la formation des types nou-

veaux de maisons, même pour les portes intérieures. Cependant, on peut quand même discerner une tendance à faire la porte «semblable» à des portes à petits cadres, comme on peut le constater dans une maison du village Zeytinlikeuf. L'une des trois planches qui constituent la surface de la porte est tirée en arrière (pl. 15/E).

Il est curieux de constater qu'à une époque beaucoup plus récente et dans la maison de Scarlatos qui peut — comme nous l'avons vu plus haut — être considérée déjà comme urbaine, les battants des portes présentent un système qui ressemble au système à petits cadres. Elle peut tromper quelqu'un qui voit la porte d'un côté, tandis que, quand il la voit de l'autre côté, il constate qu'il s'agit bel et bien d'une variation de l'ancien système de porte pleine (pl. 11/Γ).

Les fenêtres. A la maison de Coutouphos les fenêtres possèdent deux vantaux à tenon et mortaise. Il s'agit sans doute de fenêtres plus récentes remplaçant d'autres plus anciennes. Ce type de fenêtres s'applique à tous les types après la maison simple (pl. 19/2). A des maisons de ce genre d'autre part s'applique la fenêtre en guillotine, non construite à tenon et mortaise. La liaison des bois s'effectue seulement à «mis-bois». La moitié d'en haut de la fenêtre est fixe et porte à sa partie basse un anneau de fer où passe une baguette pour tenir les volets (pl. 21/5). Solution très simple mais aussi très efficace.

La grandeur des fenêtres augmente avec le temps. D'une largeur de 55 - 60 cm et d'une hauteur de 85 - 120 cm aux monospita, elle se divise en quatre surfaces vitrées. Dans les fenêtres du type de maison traditionnelle postérieur, la largeur est de 75 - 80 cm et la hauteur atteint jusqu'à 130 cm, tandis que les surfaces vitrées sont au nombre de 6, même quelquefois de 8.

V. AUTRES ÉDIFICES

La maison du village qui sert à des besoins divers et permet à la famille de se suffire à elle-même est, très naturellement, l'espèce d'édifice le plus répandue. Il existe sans doute d'autres édifices; chacun d'eux a comme destination de répondre à un besoin spécial, mais, dans les années plus anciennes au moins, ils étaient peu nombreux. Les besoins auxquels ces espèces d'édifices sont appelées à répondre sont communautaires, comme le moulage du blé, la trituration des olives, le blanchissage du linge et l'acquisition de quelques articles indispensables qui ne peuvent être fabriqués à la maison.

a. **Le moulin.** Le moulage du blé s'effectuait dans des moulins à vent ou des moulins à eau. Il est possible de trouver ces deux genres à la fois dans le même village. Aujourd'hui les deux systèmes sont remplacés par la machine. On peut apercevoir des ruines des anciens moulins çà et là aux alentours des différents villages.

b. **L'huilerie.** Elle est aussi mécanisée aujourd'hui, mais les vieux se rappellent l'époque où la grosse pierre était mise en mouvement par les bras de l'homme ou par l'effort d'un cheval. L'édifice ne présentait pas un intérêt spécial parce qu'il était une espèce de soundourma.

c. **Le lavoir.** Le blanchissage, qui exigeait une eau abondante, s'effectuait près des fontaines spéciales, couvertes ordinairement d'un toit. Une grande fontaine-lavoir de cette

espèce est encore en fonction au village de Derekeuî, tandis qu'une autre, de petites dimensions, mais sans doute de l'époque des monospita existe et fonctionne encore à Zeytinlikeuî (pl. 16/A).

d. **La boutique.** Plus d'intérêt présente la boutique qui est de petites dimensions et n'a qu'un étage. Le but visé par celui qui la construit n'est autre que le principe fondamental de chaque boutique, c'est - à - dire montrer de la meilleure façon la marchandise pour attirer l'attention du passant et lui faire acheter quelque chose. Cela sera évidemment possible à l'aide d'une grande ouverture. C'est pour cette raison que l'on place, bout à bout, deux grandes fenêtres en guillotine, du type que nous avons vu appliquer aux anciennes maisons simples. Mais comme cette grande double fenêtre exigerait de grandes pièces de bois pour que son ouverture soit couverte, on a trouvé une solution très pratique à ce problème. La grande fenêtre est combinée avec la porte d'entrée de la boutique et on a élevé le tout jusqu'au toit en le protégeant de la pluie par un prolongement du toit (pl. 21/6). Ainsi est créé un type de boutique caractéristique, très commode.

Ce système de combinaison de la porte d'entrée avec la fenêtre qui sert de vitrine s'applique aussi à l'autre type, que nous avons vu en examinant l'évolution de la maison, où le hamoi est devenu boutique. Dans ce cas la grande ouverture est protégée par la saillie du balcon en bois du moussafir oda qui se trouve au-dessus (pl. 19/1).

e. **Le café.** Les édifices que nous avons examinés jusqu'à présent avaient comme destination de pourvoir aux besoins matériels de la vie quotidienne. Si maintenant nous tournons notre pensée vers des sphères plus spirituelles, il faudra mentionner le café comme centre social de rencontre. Mais il a eu une évolution si rapide vers des types urbains, que dans aucun village ne subsiste un édifice identifiable aux anciens types du café. Dans le village de Tepekeuî est conservé quand même le souvenir d'un café très ancien où se réunissaient les riches villageois, tandis que les pauvres se réunissaient le dimanche dans la cour de l'église.

f. **L'église.** Jusqu'à une époque récente on ne peut même pas parler d'école. On peut parler au contraire, et même abondamment, d'églises, parce que, si l'amour pour tout ce qui touche à la religion caractérise toutes les populations agricoles, à Imbros la religiosité est liée à chaque expression sociale. Mais pour nous dont le but est d'étudier l'architecture populaire de l'île, la construction des églises a très peu de spécimens qui nous intéressent. Ce phénomène, de prime abord paradoxal, a une cause inattendue: la grande ferveur religieuse des Imbriotes. Ce zèle exceptionnel avait comme résultat la recherche du «meilleur» pour l'édification de leurs églises, et le «meilleur» se confond presque toujours avec le «nouveau». Ainsi on a construit des églises, peut-être assez monumentales, mais malheureusement étrangères à la tradition locale.

Nous nous contenterons donc d'examiner l'«Église Basses» de Zeytinlikeuî et une chapelle caractéristique. Elles nous permettront de nous faire une idée de la construction traditionnelle d'églises à Imbros. A celles-ci nous ajouterons la chapelle de St Théodore, près du même village, à cause de sa singularité due à l'addition d'une nef à l'abside d'une église très ancienne.

L'Église Basse que les villageois connaissent simplement sous la dénomination de

Panagüia — La Toute Sainte — est dédiée à la Dormition de la Vierge. Elle est construite conformément au système de construction traditionnel, que nous avons vu appliquer aux maisons anciennes, comme celle de Coutouphos (pl. 22/2). Ses longs murs sont renforcés de trois contreforts triangulaires qui montent jusqu'au toit (pl. 22/3). Un grand «sourcil», comme celui que l'on mettait au-dessus des fenêtres des maisons, s'étend au-dessus de l'abside ronde, où s'ouvrent deux fenêtres laissant son axe aveugle (pl. 22/3). L'artisan inconnu a appliqué ici la solution la plus commode pour l'autel. En n'ouvrant pas de fenêtre sur l'axe de l'église, il a procuré à l'autel un fond qui, recevant la lumière de deux fenêtres symétriques, s'illumine d'une façon heureuse.

Devant la façade principale de l'église se trouve un banc de pierre, et à sa droite une série de cellules de moines, abandonnées aujourd'hui, avec une *carsella* devant elles.

g. **La chapelle.** La chapelle que nous avons l'intention de présenter, est aujourd'hui démolie, parce qu'on l'a considérée comme . . . insignifiante! Elle était dédiée à la Vierge *Mnimoritissa* et se trouvait sur un tertre, à droite de la rue qui mène du village central à Derekeuī, un peu avant le point où commence la route vers Tepekeuī.

La chapelle, à nef unique, était excessivement petite. Elle avait 3 m 20 de large et 4 m 30 de long (pl. 17/Δ : α). Son iconostase en bois, d'une forme simple, était posée à une distance de 1 m 30 du mur est, et son abside pouvait à peine contenir l'autel. Sur la façade ouest, à droite et à gauche de la porte d'entrée, deux bancs de pierre étaient adossés au mur. Une pierre de couleur gris-vert, ayant au milieu un cercle en creux, au-dessus de la porte, constituait sa seule décoration architecturale (pl. 17/Δ : γ). Mais ce qui attire notre attention sur cette chapelle si petite, c'est précisément cette porte d'entrée, qui mettait le constructeur inconnu devant un dilemme artistique très sérieux. Les dimensions de la façade sont si restreintes que l'ouverture d'une porte de hauteur normale — comme celle de la maison de Coutouphos par exemple — la rapprocherait tellement du toit, que la petitesse de la façade serait immédiatement remarquée, et l'ensemble donnerait l'impression d'un jouet. Ce problème esthétique si délicat, l'artisan populaire qui a construit la *Mnimoritissa* non seulement l'a senti avec une intuition artistique remarquable, mais il en a trouvé, grâce à cette même intuition innée, la solution. Sacrifiant le «pratique» à l'«esthétique», il a donné à la porte une hauteur de 1 m 52 (pl. 17/Δ : β, 22/4). De loin la chapelle apparaît ainsi beaucoup plus grande qu'elle ne l'est en réalité. Inconsciemment, nous comparons les dimensions de la façade à celles de la porte que nous croyons de dimensions normales. Nous nous rendons compte des vraies dimensions de la porte seulement quand nous voulons y passer. Alors nous sommes obligés de «courber la nuque». On peut se demander si cet inconvénient pratique ne prend pas — en tant qu'acte de soumission — une importance symbolique, quand il s'agit d'entrer dans la Maison de Dieu.

Toutes les chapelles d'Imbros n'ont pas évidemment les dimensions exceptionnelles de celle que nous avons décrite. Mais leur forme générale et leur disposition intérieure sont ordinairement les mêmes. La chapelle de St Théodore de Zeytinlikeuī est une exception. Ici l'abside est aussi large que la nef (pl. 17/A). Mais ce n'est pas seulement ce détail qui différencie cette chapelle de toutes les autres. L'abside, d'une largeur excessive pour des

chapelles pareilles (diam. 2 m 60), a un mur plus épais (80 cm) que celui de la nef (60 cm). Autre fait plus important: malgré la construction du mur en pierres locales il présente l'alternance caractéristique (pl. 16/Γ : α) des lits de pierres avec des briques des murs byzantins, et plus précisément de ceux de l'«École de la Capitale». La grandeur des briques (26 × 2,5 cm), le genre et l'épaisseur du mortier (*courassani* de 4 cm), ne permettent pas de douter qu'il s'agit d'une construction byzantine. Au surplus, des pierres faisant saillie du mur de l'abside vers le nord et le sud, montrent que cette dernière appartenait à une église plus large qu'aujourd'hui. Dans et autour de la chapelle, d'autre part, on rencontre des fûts des colonnes (β), libres ou enfoncés dans les murs. Il existe aussi dans l'église un parapet byzantin (pl. 17/B), ainsi qu'une plaque plus petite présentant une croix entre deux dauphins (pl. 17/Γ), murée au-dessus de la porte d'entrée de la chapelle.

Il n'y a pas lieu ici d'étudier le problème archéologique de la fixation des dimensions, de la forme et de la chronologie de l'édifice byzantin; il suffit que nous donnions les preuves de son existence. Mais ce qu'il faut exalter ici, c'est la virtuosité et le sentiment artistique de l'artisan populaire qui a ajusté la nef de la chapelle à l'abside de l'église ancienne. En dépassant les limites de l'art d'un maçon habituel, il a profité des restes de l'ancienne église pour «orner» la chapelle. D'abord il a scellé au-dessus de la porte la plaque des dauphins, en prenant soin, pour la rehausser, de l'encadrer de deux briques byzantines en haut et de deux autres de côté (pl. 17/Γ). Il a rempli aussi la petite cavité de l'arc, sur lequel s'appuie la croix, avec un morceau de brique, qu'il a spécialement taillé dans ce but. Plus loin il a scellé un morceau de colonne en marbre, décrivant ainsi sur le mur sombre un cercle blanc. Mais ce cercle non plus il ne le laissa pas à l'état naturel. Il l'entoura de morceaux de briques qui ne se dirigent pas vers le même centre, et laissent le quart de bas du cercle non couvert (pl. 16/Γ : β). Une croix gravée sur le demi-cercle d'en haut complète la composition.

La virtuosité décorative de l'artisan populaire ne le laisse pas négliger les morceaux les plus insignifiants même qu'il trouve sur place. Au mur sud de la chapelle une ligne de petits morceaux de marbre blanc produisent une ligne fortement lumineuse sur le fond sombre de sa surface.

Devant la chapelle s'étend une cour pavée de pierres, avec une cheminée pour la fête du Saint Protecteur du village. Sa fête se déroule, jusqu'à présent, avec beaucoup de magnificence.

VI. OBSERVATIONS ESTHÉTIQUES

Les observations faites au chapitre précédent, à propos de la décoration des chapelles, peuvent s'étendre à toute l'architecture populaire d'Imbros. Décorer un élément architectural était pour l'artisan une affaire d'amour propre. Ainsi les poinçons des fermes, sont décorés par des incisions (pl. 14/Δ). Les supports des étagères prennent des formes décoratives (pl. 10/Z). Les planches étroites, posées à leurs extrémités, deviennent dentelées, et les ouvertures des manguénés présentent de riches formes décoratives (pl. 10/E). Les maçons non plus ne le cèdent en rien sur ce point; on voit dans les rues des vil-

lages des coins d'édifices coupés en biais, formant ainsi un triangle vers le haut. Non seulement ce triangle présente des formes décoratives intéressantes, mais quelquefois aussi dans le tressage de la partie verticale du mur en biais, on aperçoit des combinaisons de pierres décoratives (pl. 9/E, Z, H, Θ - 22/5, 6, 7). Des combinaisons décoratives de pierres ou de briques aussi sur les cheminées (pl. 20/7).

Les manifestations de ce sentiment artistique inné dans l'âme populaire ont certainement une importance beaucoup plus grande. Elle saisit d'une façon instinctive les proportions irréprochables dans l'œuvre qu'elle crée. Cette œuvre acquiert ainsi la qualité d'une vraie œuvre d'art. Il n'est pas exagéré de dire que la maison imbriote possède cette qualité.

Pour nous en convaincre, prenons comme exemple la maison de Coutouphos. Isolons de sa coupe longitudinale (pl. 3/B) les lignes principales qui constituent la composition architecturale de l'espace intérieur de son anoi. Les observations que nous pouvons faire sont les suivantes:

a. Les rectangles formés par la surface plane de la goukeri (δετυ) et par la surface du mur, où s'ouvre la fenêtre nord (θιρσ), présentent la même proportion (τε parallèle à ρι).

b. La fenêtre nord se trouve exactement au milieu de la partie du mur (θιρσ) qui s'étend du menguéne (εζπρ), jusqu'au mur est (ισ). Cette fenêtre a la proportion du mur dans lequel elle est ouverte (κσ perpendiculaire à ρι). D'autre part celui-ci est né de la juxtaposition de deux rectangles de même proportion (θξ perpendiculaire à ρι).

c. Nous trouvons aussi la proportion de ce dernier mur dans la partie qui se trouve au-dessus des dépôts de céréales (θξ parallèle à αν). Elle a par conséquent la même proportion que celle de la goukeri (αν perpendiculaire à τε).

d. Enfin, le rectangle limité par les deux étagères superposées (ζγθι) a la proportion du mur (βγδη) qui se trouve au-dessus d'elle (θη parallèle à δγ).

Ces observations expliquent pourquoi l'intérieur de l'anoi de la maison examinée produit cette impression si intime et «chaude» ressentie même à la seule vue du dessin de sa coupe (pl. 3/A), des façades (pl. 5,6), ou de sa photographie (pl. 18/3). Les artisans populaires en bien des cas peuvent être aisément nos maîtres. Songeons aux dimensions des maisons imbriotes, à l'échelle humaine, à la solution rationnelle portée aux problèmes fonctionnels, aux plus petits détails, preuve d'une virtuosité admirable. Il nous sera alors impossible de ne pas éprouver de l'admiration pour ces artisans du peuple.

VII. RELATIONS

L'étude, dans les chapitres précédents, de l'architecture populaire d'Imbros et surtout de son élément principal, la maison, ne peut pas être considérée comme terminée, sans essayer de répondre à quelques questions qui se posent spontanément au lecteur attentif. Ces questions sont les suivantes: a. A quelle famille de maisons appartient celle d'Imbros? b. Quelle est son origine? c. Quelle est sa relation avec les maisons d'autres régions?

D'abord la position d'Imbros. Étant une des îles de la Mer Égée, il est tout à fait

naturel de comparer sa maison avec celles des autres îles de la même Mer. Mais cette comparaison nous cause une surprise. Nous constatons que seulement à Imbros, et dans l'île voisine de Limnos, les maisons sont couvertes d'un toit en tuiles. Dans toutes les autres îles de la Mer Égée — même à Samothrace qui se trouve au nord d'Imbros — la couverture est en terrasse.

Quelle est la cause de cette exception et pourquoi la trouvons-nous, sauf à Imbros, seulement à Limnos et non autre part ?

La seconde partie de cette nouvelle question peut trouver une réponse. Prenons en considération la descendance commune et les relations étroites, dans les années passées, des habitants des deux îles.

La première partie de la question présente des difficultés. Quoique le toit en tuiles groupe les maisons des deux îles dans la série des maisons nordiques, ces maisons présentent curieusement une différence essentielle entre elles : les maisons d'Imbros ont toujours l'entrée sur leur côté long. De ce fait elles appartiennent au groupe des maisons à front large, tandis que celles de Limnos ont l'entrée sur leur côté étroit et appartiennent au groupe des maisons à front étroit, qui est plus rare.

Malgré cette différence, puisqu'il s'agit, dans les deux cas, de maison de type nordique, il faut chercher son origine au Nord et surtout en Thrace, la région la plus proche.

Les maisons de Thrace, construites en pierre, comme celles des deux îles, sont composées, dans leur forme essentielle, d'une pièce à étage unique où l'on habite et qui est nommé, comme à Imbros, *spiti* (maison) et d'une autre, plus grande, qui sert de dépôt et d'écurie et s'appelle *kilar*. Ces deux pièces, de forme rectangulaire, s'unissent par leurs côtés étroits formant de cette façon un rectangle de proportions allongées. Devant le côté long, orienté vers le sud, de ce rectangle s'ouvre un porche continu où sont percées les portes du *spiti* et du *kilar*.

Il est évident que cette forme correspond exactement à la forme du dami imbriote avec la *carsella* en avant. Ce qui caractérise aussi la parenté des deux formes est le fait suivant. Comme au dami d'Imbros, aucune fenêtre n'est percée dans la maison de Thrace ; l'éclairage de l'intérieur ne se fait que par les lucarnes du toit. Elles ont la même forme dans les deux cas.

Sauf ce type de base de maison qui appartient au groupe des maisons à front large — nommé *spiti dipla* en Thrace — il existe parallèlement, dans une de ses régions, un second type de base de maison à front étroit appelé *spiti sto makros*. Il paraît donc que les maisons de toutes les deux îles ont leur origine en Thrace dont le *spiti dipla* est appliqué à Imbros et le *spiti sto makros* à Limnos.

Malgré leur origine nordique, les maisons des deux îles ne sont pas exemptes d'influences constructives des autres îles de la Mer Égée qui suivaient la tradition du Sud. Nous avons vu qu'à Imbros sous les tuiles on mettait une couche de phtérie et une couche de boue argileuse, système appliqué au *doma*, c'est-à-dire au toit en terrasse du Sud. La même construction s'applique aussi à Limnos, mais au lieu de la phtérie on se sert des algues de la mer. D'autre part nous avons vu aussi que nombre de *damia* secondaires étaient cou-

verts seulement d'argile, sans tuiles, chose qui approchait le toit du doma réel, c'est-à-dire tout à fait horizontal.

Une autre caractéristique de la maison agricole en général est de réunir à la même place toutes les pièces nécessaires à la vie de la famille, l'écurie, et les pièces auxiliaires: dépôt, four etc. Dans beaucoup de cas hommes et animaux habitent la même pièce ou les animaux sont en bas et les hommes en haut. Il est évident que dans les deux cas les conditions d'hygiène sont violées et le confort de la famille en souffre. Pour cette raison les efforts pour l'amélioration des conditions de la vie tendent à la séparation du domicile de l'homme de celui des animaux. Impossible de réaliser ce projet d'un jour à l'autre. Il est possible de trouver des maisons agricoles assez évoluées à d'autres points de vue, mais dans lesquelles ces deux éléments ne sont pas encore séparés. Que ce pas décisif ait été fait à peu près dès le commencement, par la création en même temps du dami et de la maison du village, est une des caractéristiques d'Imbros. La maison a tellement évolué qu'il est difficile de la classer dans la catégorie de la maison «agricole», à laquelle appartient indiscutablement le dami. C'est pour cela que la maison «villageoise» se trouve, à Imbros, très près de la maison «bourgeoise» et devient à peu près telle, quand, en son second stade évolutif, l'escalier se place à l'intérieur, les pièces se multiplient et apparaît aussi la pièce spéciale pour l'hôte, le *moussafir oda*. Celle-ci ne manque pas dans les maisons bourgeoises. Le monospito même, avec la maison haute et basse et la goukeri aux compositions multiples, procure au paysan imbriote une vie presque aussi confortable que la vraie maison bourgeoise.

Mais quelle est l'origine de cette division en maison haute et basse qui ne se trouve que dans les maisons de cette catégorie? Quelle est aussi l'origine de ce complexe de goukeri, si savamment organisé, lequel dans les maisons paysannes d'autres pays peut n'être qu'une simple planche où l'on entasse les matelas pendant le jour?

Pour trouver une réponse à ces questions il faut tourner le regard vers l'Anatolie des temps passés. Nous verrons alors que les Turcs, qui ont envahi l'Asie Mineure, avaient l'habitude d'enlever leurs souliers quand ils entraient dans la chambre d'habitation. Ils s'asseyaient alors, les jambes croisées, sur des tapis et des *minders*, qui sont des canapés très bas et très larges.

La chambre était pour eux la «maison» (*hane*) à laquelle conduisait un corridor, d'abord ouvert, qui prenait différents noms dont le plus usuel était *Sofa*. Comme ils concevaient la chambre comme une «maison», ils concevaient le sofa comme une «rue» et ils le traversaient en portant leurs souliers. Mais au moment où ils entraient dans la «maison», c'est-à-dire la chambre, il fallait les enlever. C'est pour cela que le plancher de la chambre se divisa en deux parties: une plus petite, le *paboutchlouk*, habituellement couverte de dalles de pierre cuite, au niveau du sofa (on y enlevait et laissait les souliers), et une autre, plus grande, couverte de tapis, sur laquelle en marchant sans souliers, on s'asseyait, mangeait et dormait. Cette partie de la chambre, le *seki*, toujours en bois pour être chaud et où se trouvait le foyer, était surélevé de 10 à 20 centimètres.

Le mur de la chambre qui correspondait au paboutchlouk était couvert d'une armoire complexe. Elle se composait d'une grande partie centrale qui portait deux battants,

le *yukluk*, servant à entasser les matelas pendant le jour. A l'une des extrémités du *yukluk*, ou même à toutes les deux, se trouvaient des étagères superposées, les *heudjré*. La plupart d'entre elles avaient une forme triangulaire, pour constituer, avec leur façade en biais, une surface intermédiaire du *yukluk*, plus étroite, vers les armoires de côté qui étaient plus larges.

Il est évident, d'après la description de la maison anatolienne, que la division en deux du monospito d'Imbros à l'aide d'un gradin, se réfère au *seki*, qui se rencontre assez tôt dans le type le plus ancien de la maison d'Asie Mineure. Ce type est aussi un monospito avec sofa ouvert ou *hayat*. Dans cette maison les habitants vivent, mangent et dorment au *seki*, pendant de la maison haute d'Imbros. Il contient aussi le foyer. Le *yukluk* qui se trouve au *paboutchlouk*, pendant de la maison basse, a, comme la *goukeri*, une partie pour les matelas — avec la seule différence que cette partie aussi porte des battants — et commence, comme elle, par de petites armoires basses. Une ou deux armoires pour les vêtements et des *heudjrés*, le pendant du *menguéné imbriote*, complètent le complexe.

Si donc dans le *dami* nous discernons l'influence de la Thrace, l'influence anatolienne est évidente dans la maison du village. Le paysan *imbriote* construit peut-être lui-même, comme c'est l'habitude dans d'autres régions, son *dami*, mais pas sa maison de village. Celle-ci est toujours artisanale. Ce fait nous permet peut-être de penser que cette influence provient non pas directement de l'Asie Mineure, mais, par l'intermédiaire de la Thrace, probablement d'Edirne. Là existe aussi la division de la chambre et l'armoire complexe dans les maisons bourgeoises et aristocratiques.

Ainsi à Imbros se sont réalisées, dès le commencement, les conditions convenables pour la manifestation de la disposition artistique innée de l'artisan populaire. Celle-ci s'élève au niveau dont nous avons parlé au chapitre précédent.

A ce point de vue la maison *imbriote* peut se comparer avec celle du Dodécanèse. Mais tandis que là-bas la disposition artistique s'est manifestée plutôt dans les détails — comme un décor riche —, à Imbros elle s'est manifestée, comme nous l'avons vu, sur le plan purement architectural, par la composition esthétiquement convenable des parties mêmes de la maison.

Dans les détails nous trouverons, comme il est naturel, à la maison *imbriote* des points communs avec les maisons populaires d'autres régions. Les dénominations analogues des différentes parties de la maison le prouvent. Mais il faut insister, ici aussi, sur la clairvoyance avec laquelle l'artisan d'Imbros a utilisé toute chose. Elles sont pratiquement efficaces (comme le *kataracht* et le loquet ancien). Il a aussi appliqué des modes qui assurent le confort et facilitent la vie (comme l'isolation thermique du toit et la surélévation du lieu de broyage du grain). Tout ceci prouve le rationalisme avec lequel on affrontait les problèmes techniques, pour aboutir à des solutions pratiques admirablement efficaces.

Mais cette coïncidence de la forme artistique, technique et pratique constitue le fond même de l'architecture. Nous pouvons donc conclure qu'elle a imprégné l'architecture populaire de l'île Imbros.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

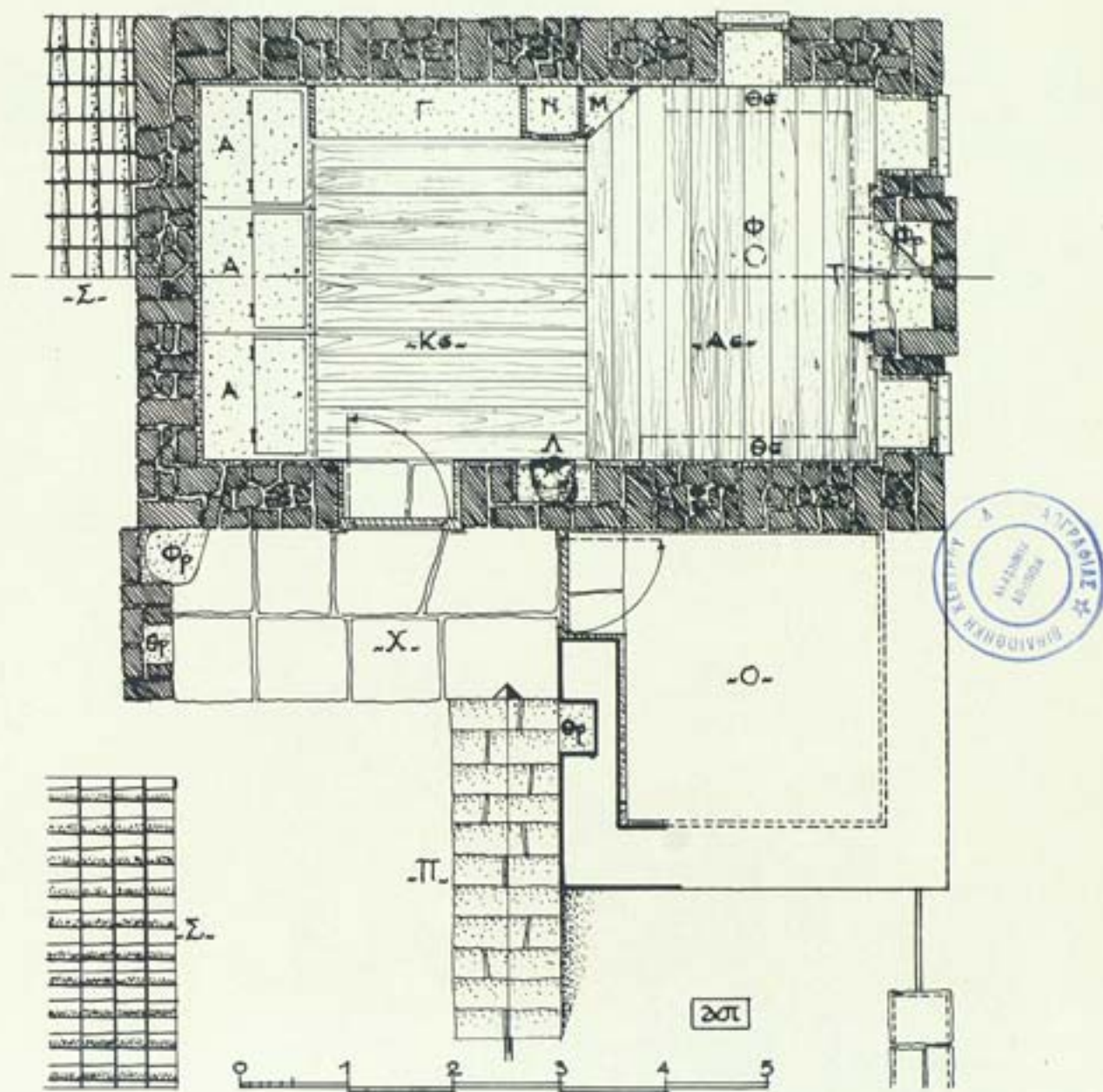
	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
α'. Τὸ νησί	9
β'. Τὰ χωριά	9
γ'. Ρυμοτομία	11
δ'. Ἔθιμα	12
Α'. ΤΑ ΣΠΗΤΙΑ	14
α'. Γενικά	14
β'. Περιγραφή	14
γ'. Παραλλαγές	17
δ'. Ἐξέλιξι	19
Β'. ΤΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΣΠΗΤΙΟΥ	23
α'. Ἡ αὐλή	23
1. Ὁ φούρνος	23
2. Ὁ σουντουριμῆς	24
3. Τὸ ἀναγκαῖο	24
β'. Τὸ κτήριο	24
1. Τὸ τζάκι	24
2. Ἡ γούκερη	25
3. Τ' ἀμπάρια	25
4. Τὰ ράρια	25
5. Ὁ λαγηνοστάτης	26
6. Ἀμπαντή	26
7. Τὰ πιθάρια	26
8. Σκάφες	26
Γ'. ΤΑ ΝΤΑΜΙΑ	27
α'. Περιγραφή	27
β'. Παραλλαγές καὶ ἐξέλιξι	27
Δ'. ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ	30
α'. Οἱ πέτρες	30
β'. Τὸ ξύλο	31
1. Ἡ στέγη	31
2. Τὸ πάτωμα	33
3. Τὰ κουφώματα	33

Ε'. ΑΛΛΑ ΚΤΗΡΙΑ	36
α'. Ὁ μύλος	36
β'. Τὸ ἐλαιοτριβεῖο	36
γ'. Τὸ πλυντήριο	36
δ'. Τὸ μαγαζί	37
ε'. Τὸ καφενεῖο	38
ς'. Ἡ ἐκκλησία	38
ζ'. Τὸ παρεκκλήσι	39
Σ'. ΛΙΣΘΗΤΙΚΑ	42
Ζ'. ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΙ	44
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ἡ σχετικὴ μετὰ τὸ σπῖτι βιβλιογραφία στὴν Τουρκία	50
RÉSUMÉ	56

Π Ι Ν Α Κ Ε Σ

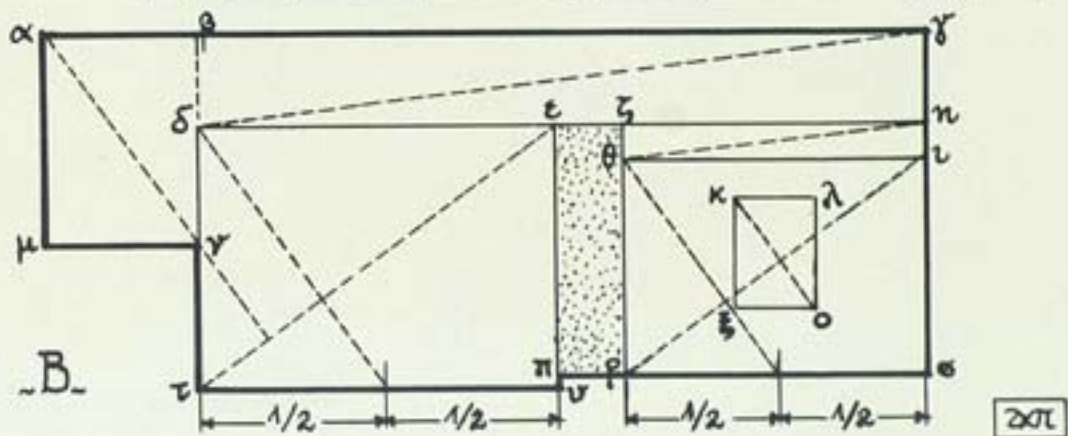
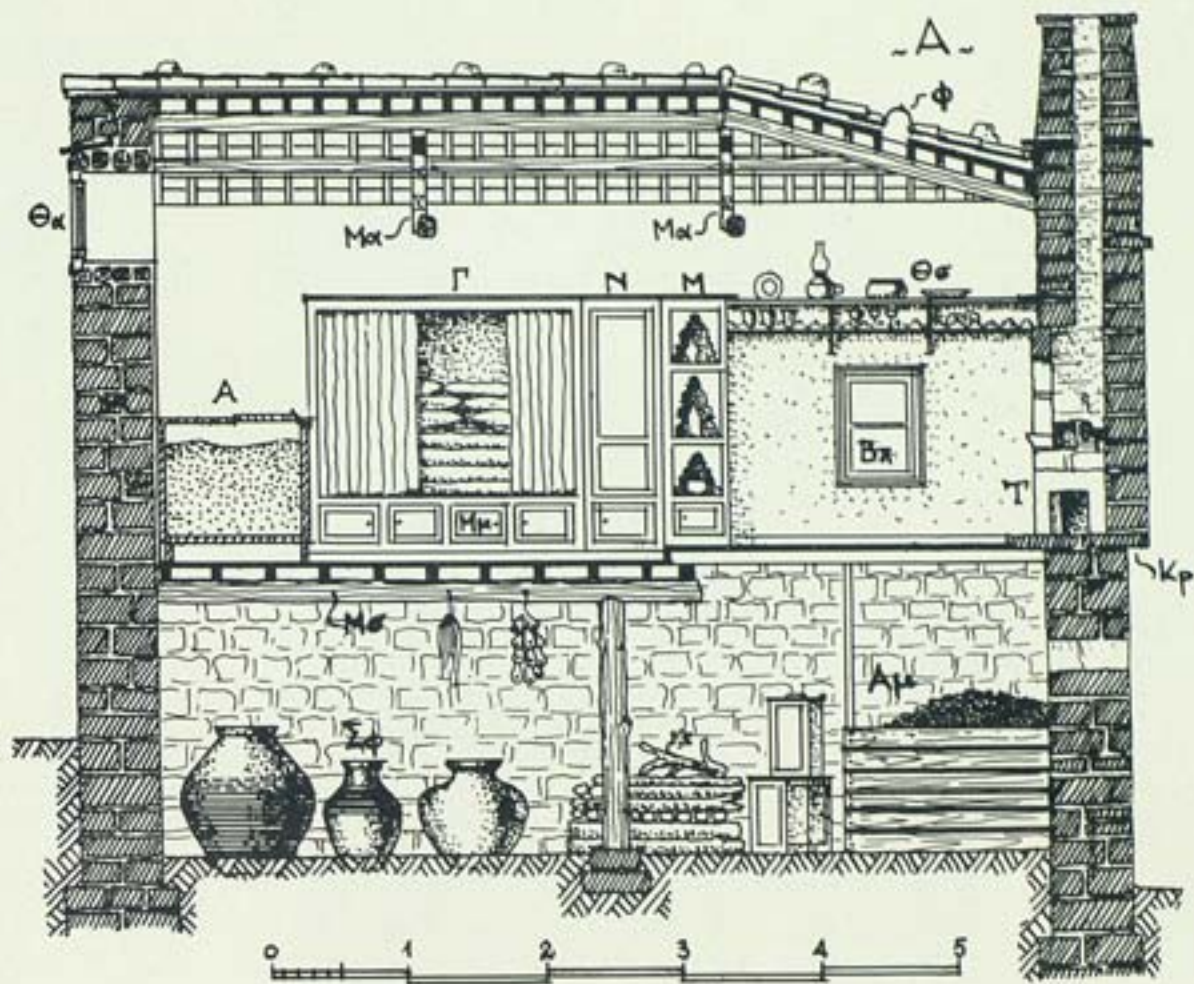
ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ ΣΤΟΥΣ ΠΙΝΑΚΕΣ

<p>Α = 'Αμπέρι Αγ = 'Αγκωνάρι Αι = 'Αντινά Ακ = 'Αναγκαίο Αλ = 'Αλιών Αμ = 'Αμπαντή Αν = 'Ανάσι Απ = 'Αποθήκη Αρ = 'Ακροκέραμο Ασ = 'Απάνου σπίτ' Ας = 'Αναγής Αφ = 'Ανηφοριάς</p> <p>Β = Βράχος Βπ = Βορεινό παράθ. Βρ = Βρόση</p> <p>Γ = Γούκερη Γτ = Γατοθυρίδα</p> <p>Δ = Δοκίρι Δρ = Δρόμος Δτ = Διατόνη</p> <p>Ε = Είσοδος Εξ = 'Εξώστης</p> <p>Θα = 'Αμπαροθυρίδα Θδ = Θυρ'δάκι Θρ = Θυρίδα Θσ = Θέσι</p>	<p>Θφ = Φουρνοθυρίδα</p> <p>Κ = Κρουός Κβ = Κρεβάτι Κγ = Κατογιή Κδ = Κρομμυδάκια Κλ = Καρτσέλα Κμ = Κουμάσι Κρ = Κρεμαστή Κσ = Κάτου σπίτ' Κτ = Κατώι Κφ = Κορριάτης Κχ = Καταρράχτης</p> <p>Λ = Λαχνοστάτ'ς Λχ = Λαχανικά</p> <p>Μ = Μεγκανός Μα = Μακάσι Μζ = Μαζγκάλι, μπατζιάς Μκ = Μπλοκός Μλ = Μακαλιέκι Μμ = Μισάντρα Μν = Μάνταλος Μο = Μουσαφιρ όντις Μπ = Μπαμπάς Μσ = Μισοντόκι Μτ = Μποστάκι Μφ = Μπριόφι</p> <p>Π = Πετρόσκαλα</p>	<p>Πγ = Πηγάδι Πζ = Πεζούλα Πρ = Προσθήκη Πσ = Πετρόσκαφη Πτ = Πατητήρι Πχ = Παχνί</p> <p>Σ = Σουντουρμάς Σβ = Στάβλος Σκ = Σκιστή Σλ = Σάλα Σπ = Σπίτος Σρ = Σκέρδα Στ = Στύλος Σφ = Σφίδα</p> <p>Τ = Τζάκι Τζ = Τζακόπετρα Τμ = Τζαμόπορτα Τσ = Τσάκι</p> <p>Φ = Φεγγίτης Φλ = Φάκι Φν = Φούρνος Φρ = Φουρνί</p> <p>Χ = Χαγιάκι Χμ = Χαμώι Χν = Χαντάκι Χρ = Χόρτο</p>
--	--	---

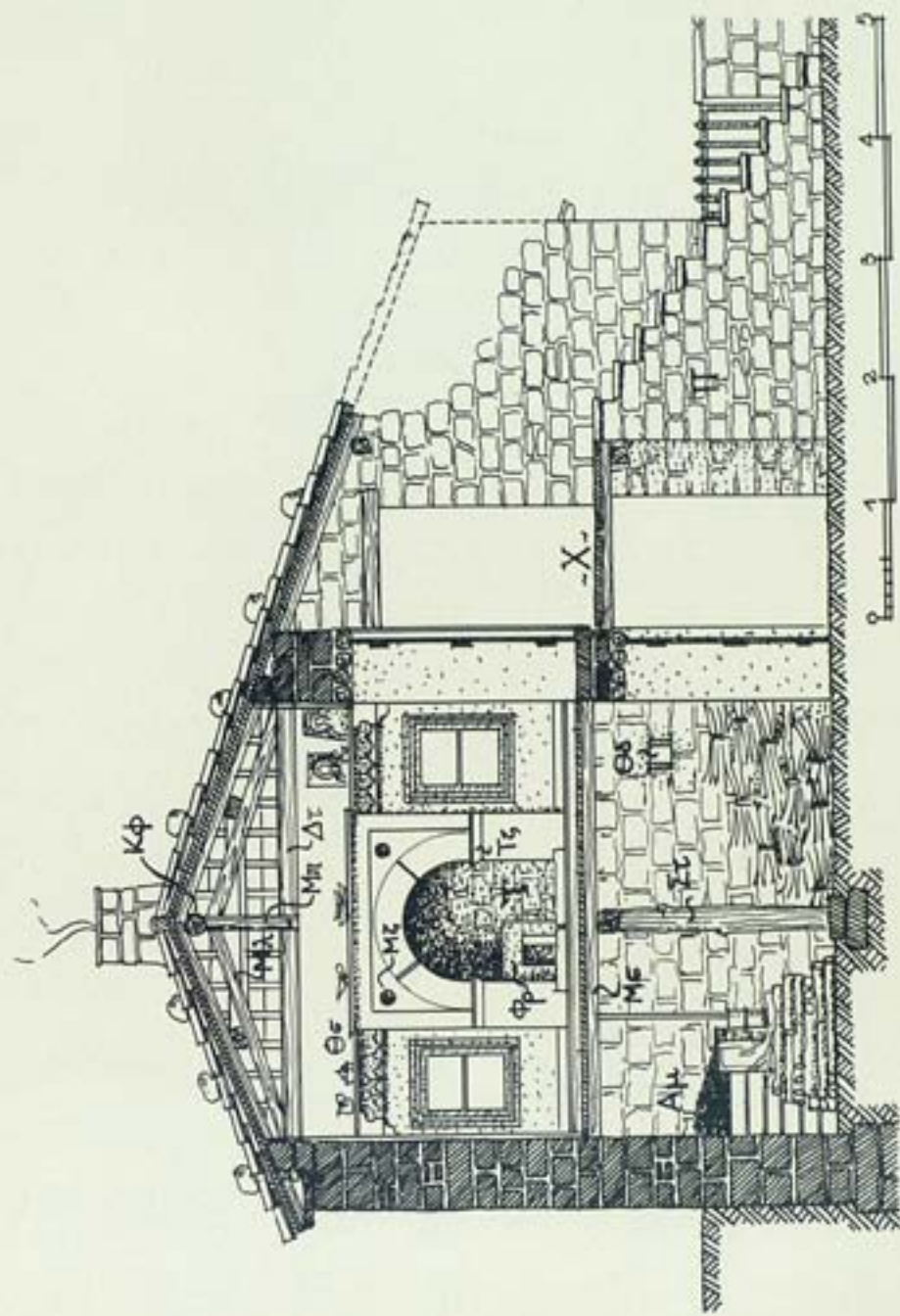
ΠΙΝ. 1 : ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΚΟΥΤΟΥΦΟΥ ΣΤΟΝ ΑΪΘΟΔΩΡΟ-ΑΝΩ

Π. : Πετρόσκαλε	Ω : Όντας	Ν : Ντολάν'	Λ : Λαννουετιάς
Χ. : Χαγιιάτ'	Σ : Σουντουρμάς	Μ : Μεγκενός	Φρ : Φουρνί
Κε : Κάτου σπιτ'	Α : Αμπέρικ	Θε : Θέση	Τ : Τζάκι
Αε : Απάνου σπιτ'	Γ : Γούκερη	Θρ : Θυρίδα	Φ : Φεγγίτ'α

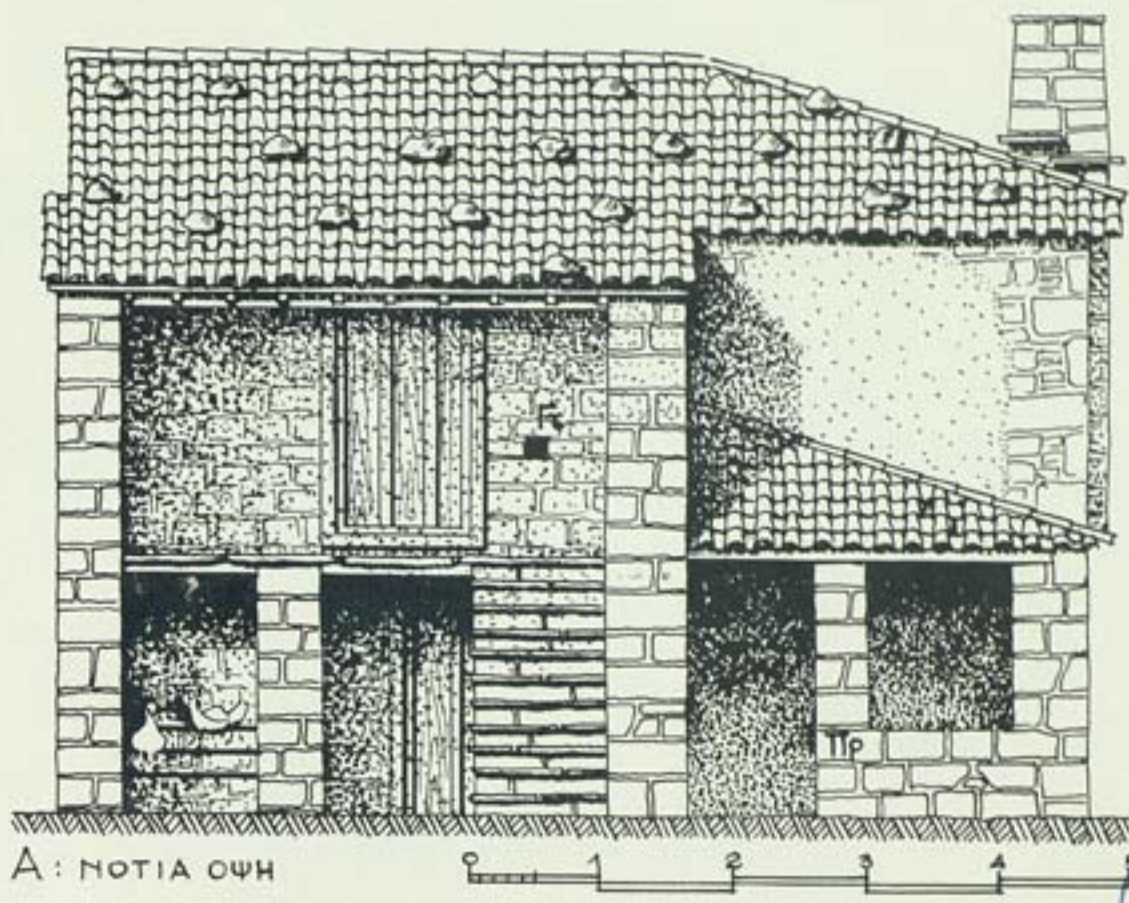
ΠΙΝ. 3: ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΩ ΚΥΤΑΦΩ ΣΤΟΝ ΑΪΘΟΔΩΡΟ ~ ΚΑΤΑ ΜΗΚΟΣ Τ.

Μα: Μακάσι	Μ : Μεγκενές	Θρ: Θυρίδα	Κρ: Κρεμαστή
Φ: Φεγγίτ'ο	Μμ: Μισάντερα	Θα: Άμπροθυρίδα	Σφ: Σφίδα
Α: Άμλάρι	Θε: Θέσι	Ν : Ντουλάπ'	Αμ: Άμπκντή
Γ: Γούκερη	Βπ: Βορεινό πορίθ.	Τ : Τζάκι	Με: Μισοντόκι

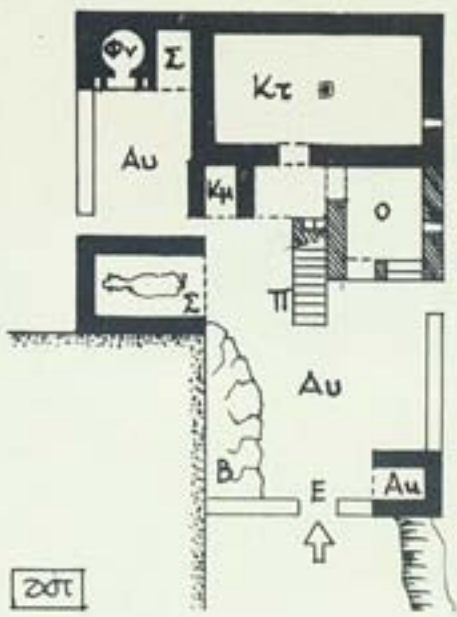

ΠΙΝ. 4, ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΚΟΥΤΟΥΦΟΥ ΣΤΟΝ ΑΪΘΟΔΩΡΟ - ΚΑΤΑ ΠΛΑΤΟΣ ΤΟΜΗ

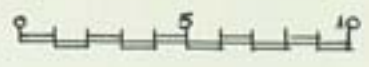
Π : Πετρόκαλα Μλ : Μακελίκι Θε : Θέση Τζ : Τζακόπετρα Θδ : Θυράκι
 Χ : Χαχιάτι Μπ : Μπαμλές Μτ : Μαζγκάλι Φρ : Φουρνι Με : Μισοντόκι
 Κφ : Κορφιάτης Δε : Διατόνι Τ : Τζάκι Αμ : Αμπεντή Στ : Στύλος

Πιν. 5 : ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΚΟΥΤΟΥΦΟΥ ΣΤΟΝ ΑΪΘΟΔΩΡΟ

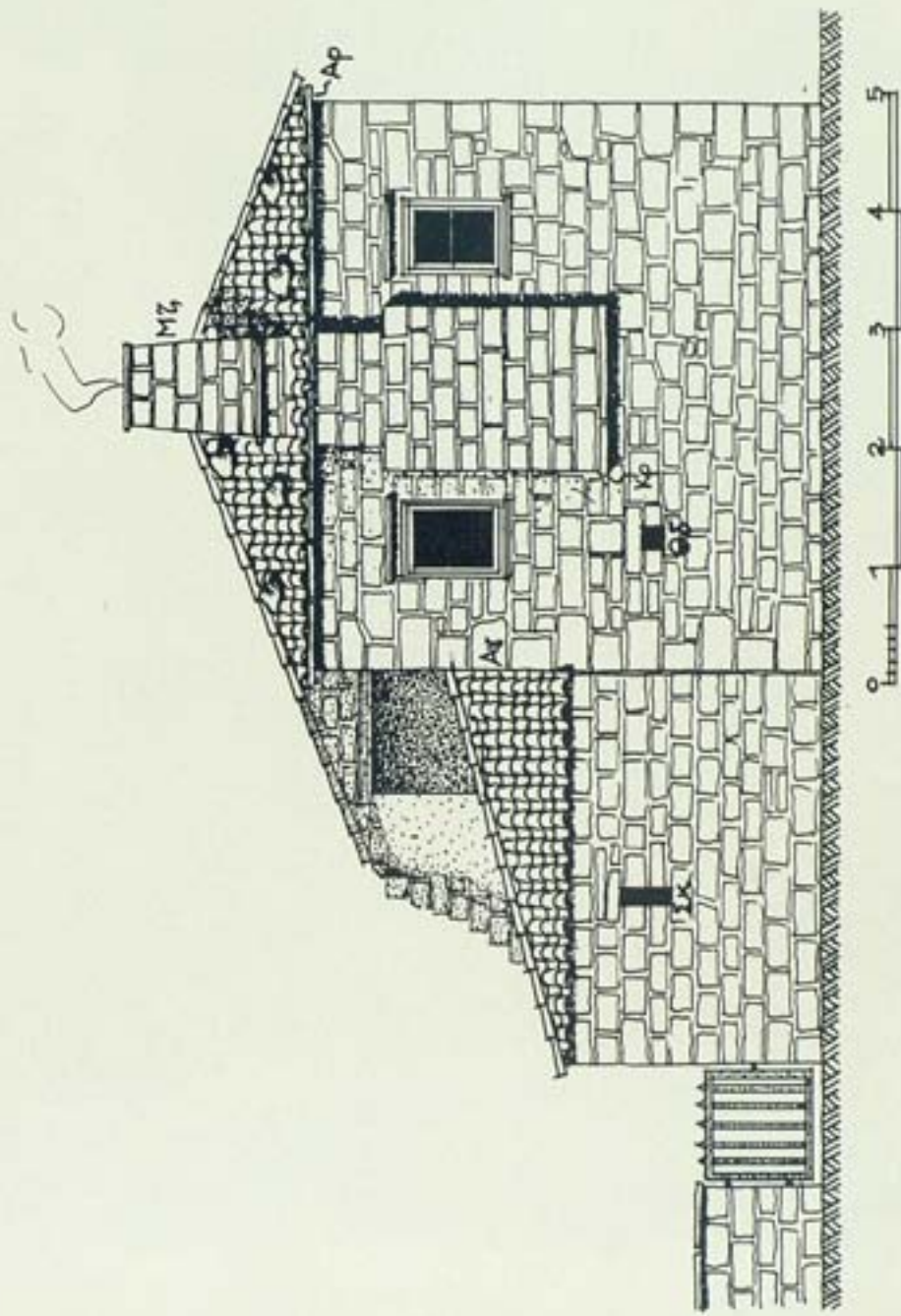

Β: ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ

- Ε : Είσοδος Ακ: Άναγκαϊο
- Β : Βράκος Ο : Όντας
- Αυ: Αύλη Κμ: Κουμάσι
- Σ : Σουντουρμάς Κτ: Κατώι
- Π : Πετρόσκλα Φν: Φούρνος
- Γτ: Γατοθυρίδα Πρ: Προεθήκη

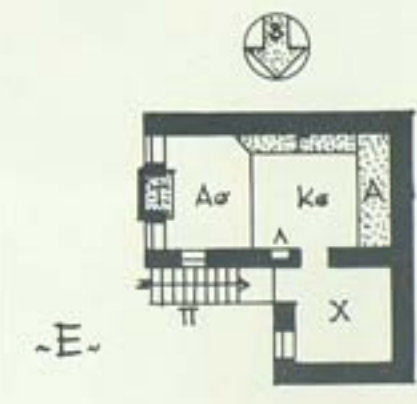
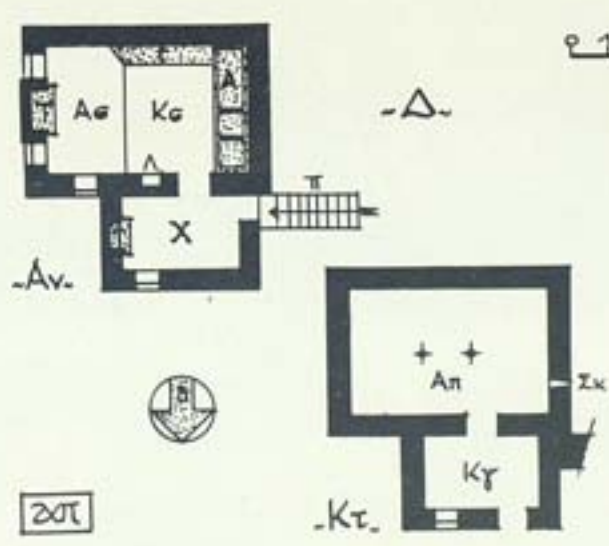
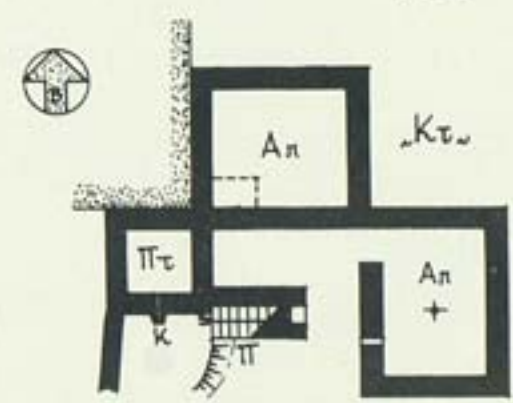
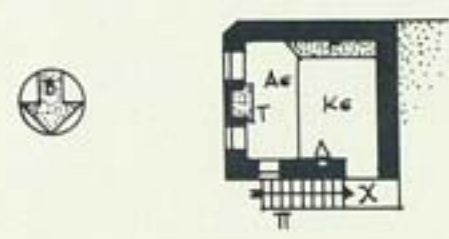
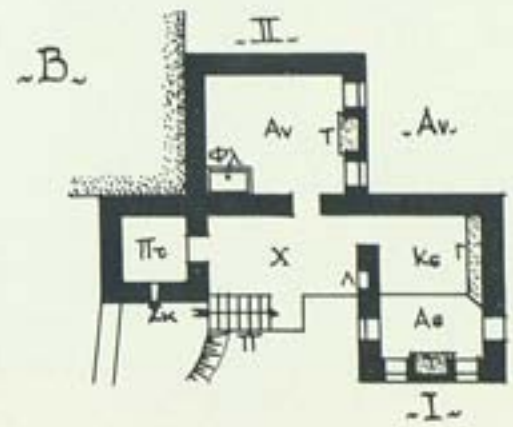
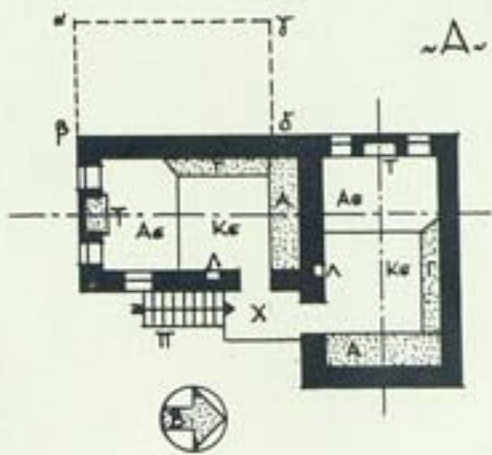
201

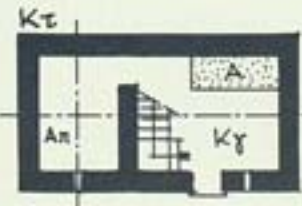
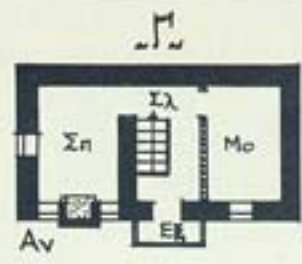
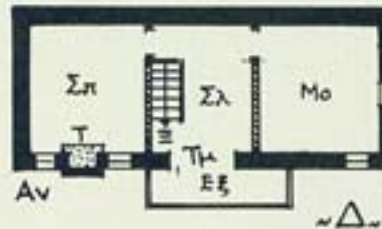
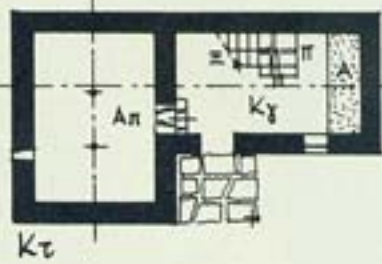
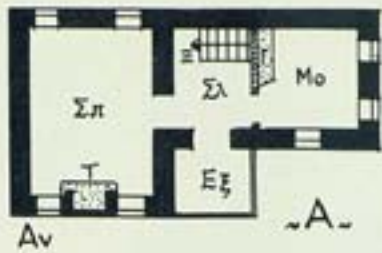
ΠΙΝ. 6: ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΚΟΥΤΟΥΦΟΥ ΣΤΟΝ ΑΪΘΩΔΩΡΟ ~ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ

Αγ: Αγκωνάρι Σκ: Σκιετή Μζ: Μπατζάς

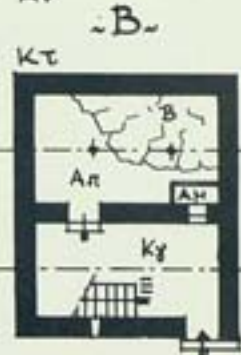
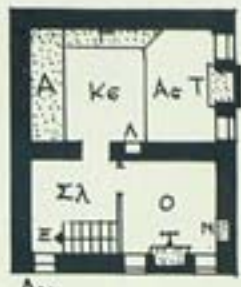
Θδ: Θυρ'δάκι Κρ: Κρεμαστή Αρ: Αεροκέρκιο

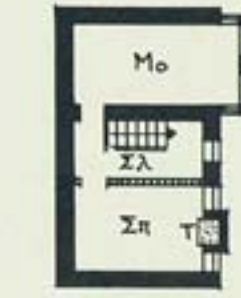
200

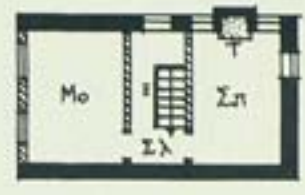
ΣΟΤ

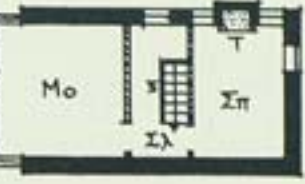
0 1 2 3 4 5 10

Θ

Ζ

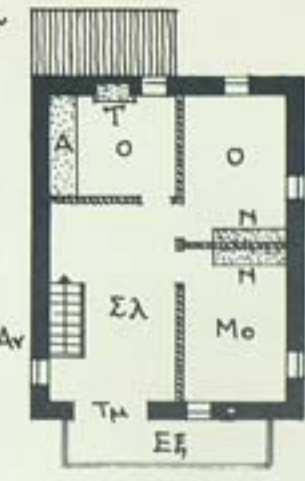
Η

Όψη

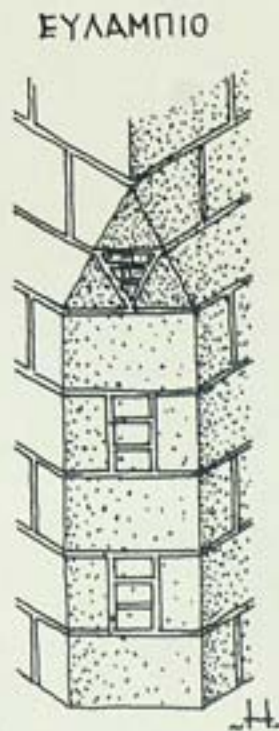
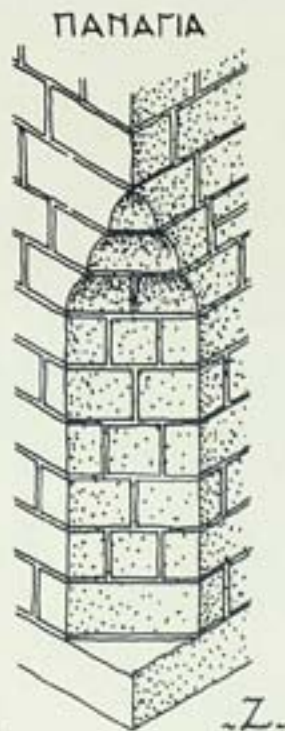
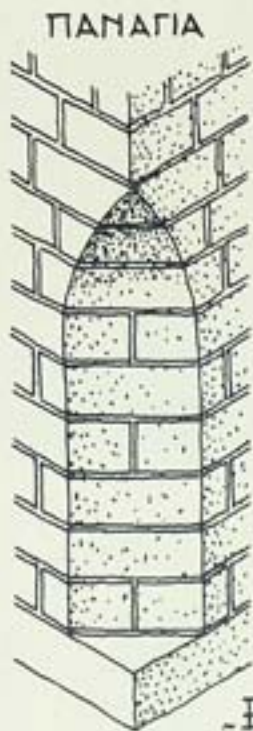
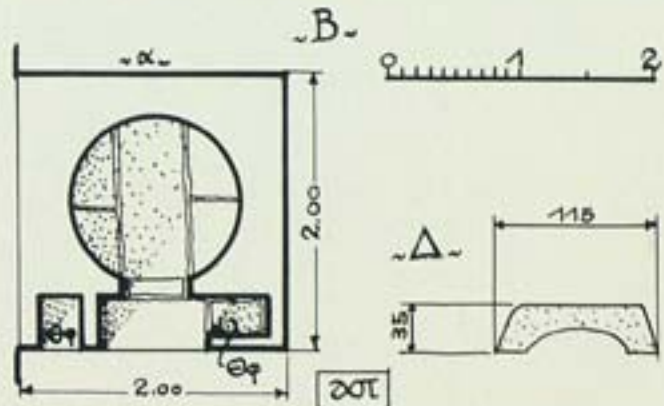
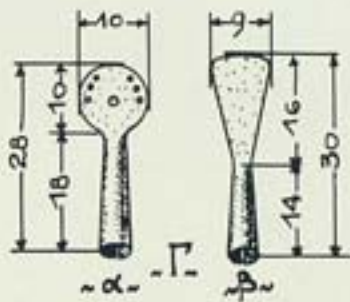
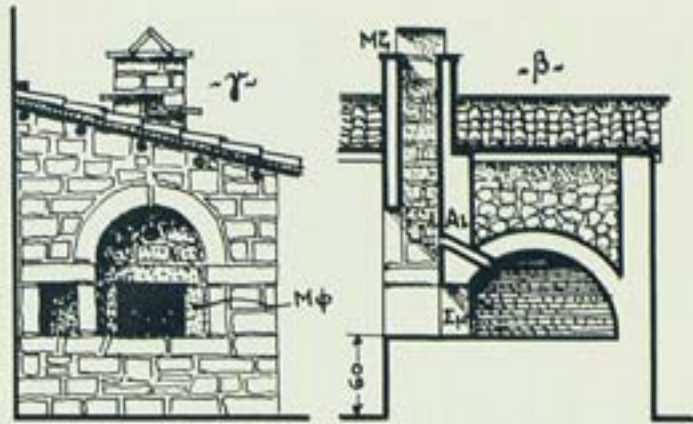
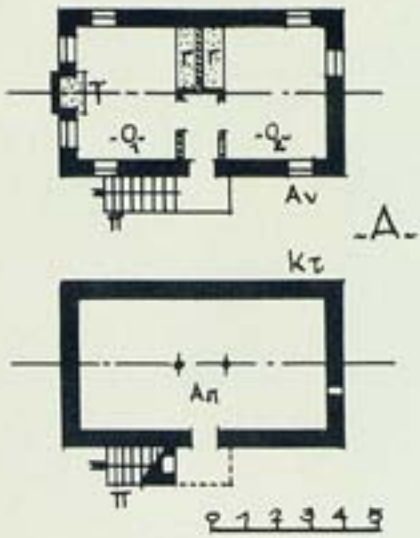

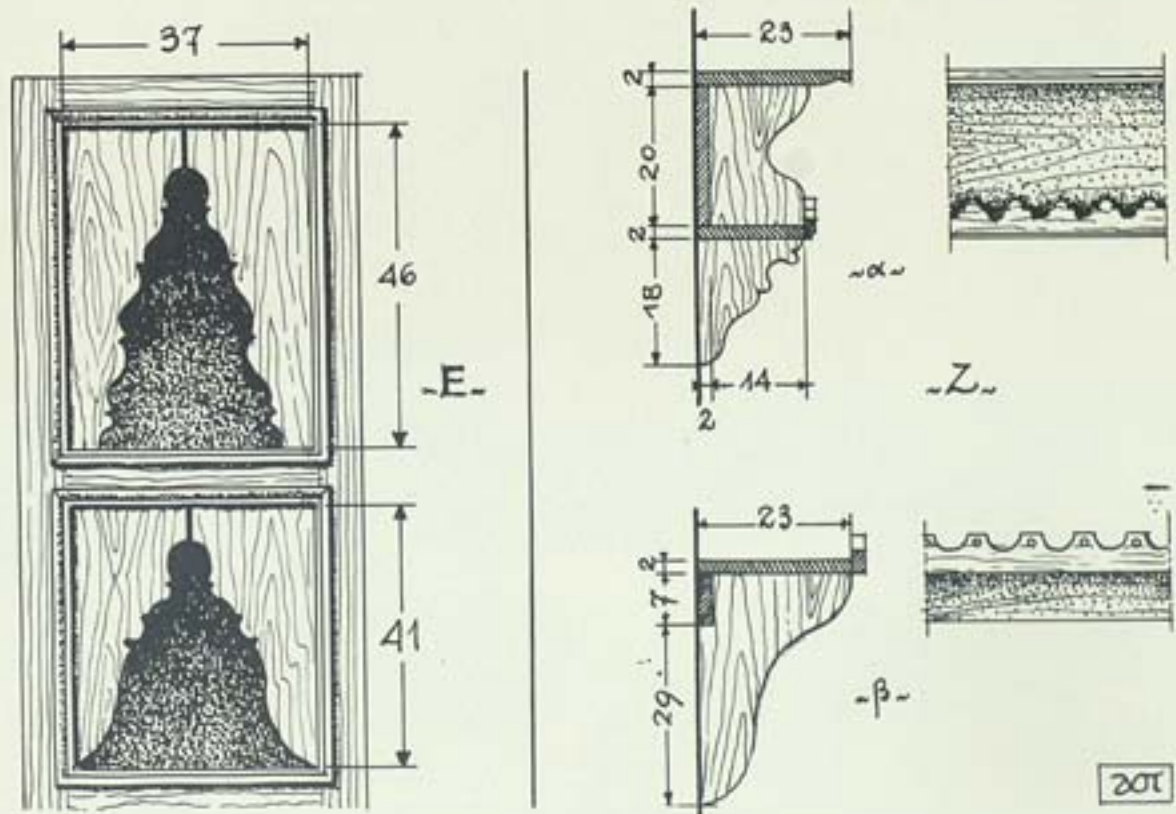
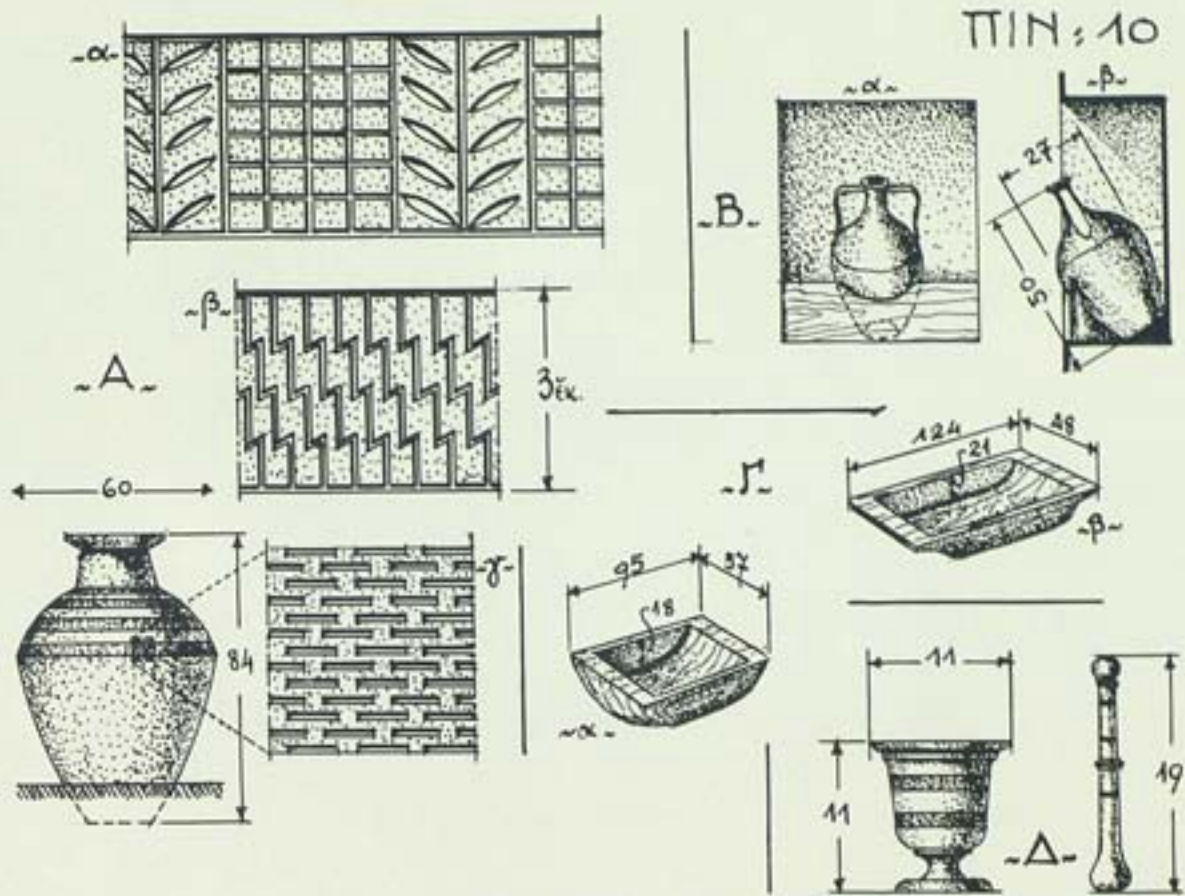
Ε

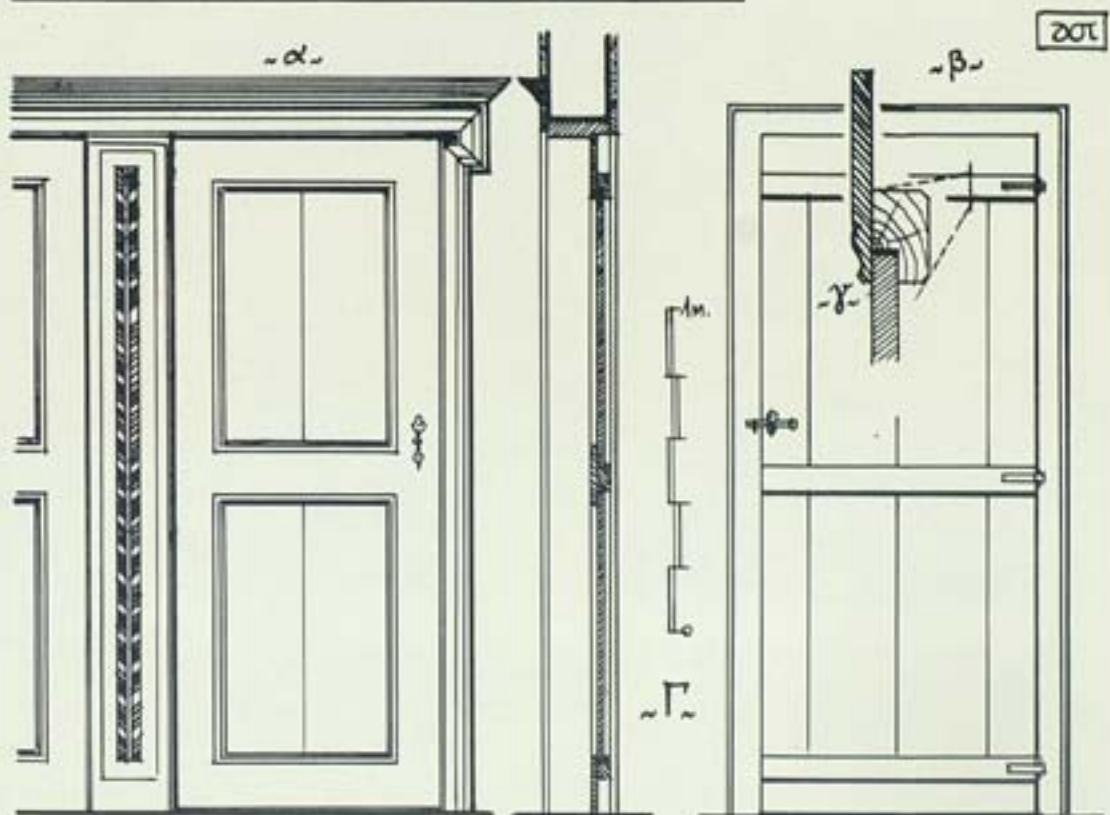
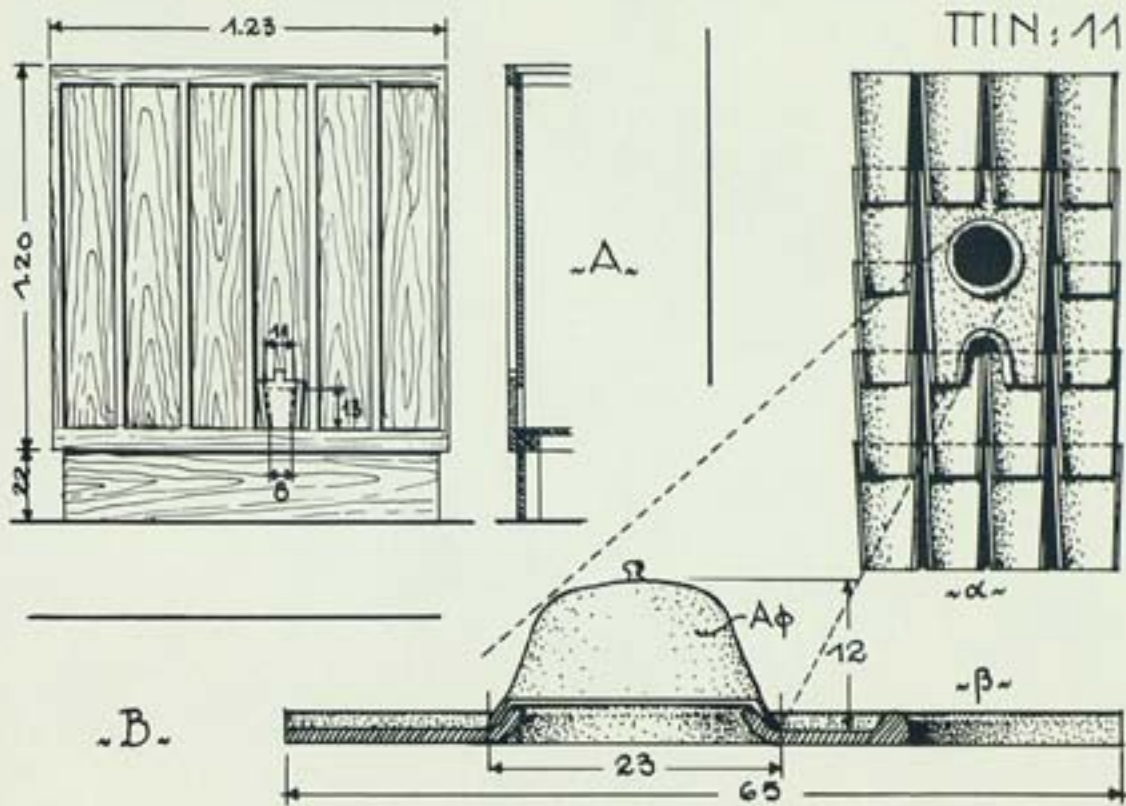

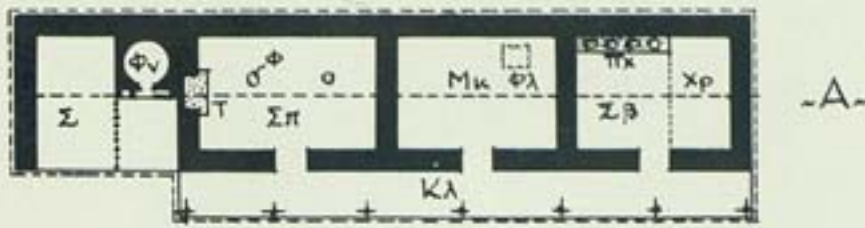
Ε

ΠΙΝ: 9

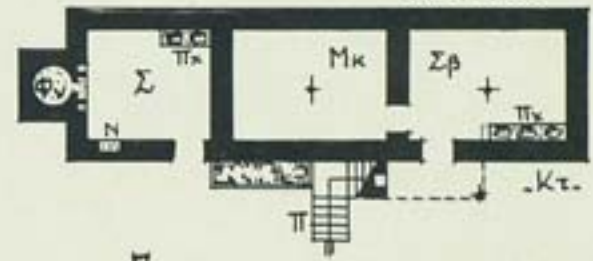
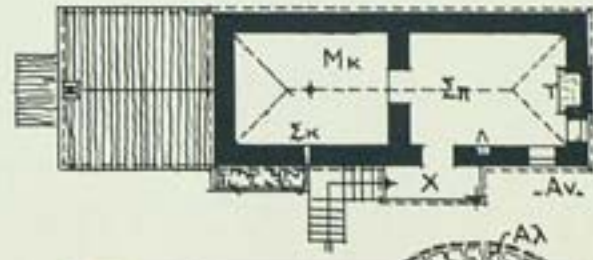
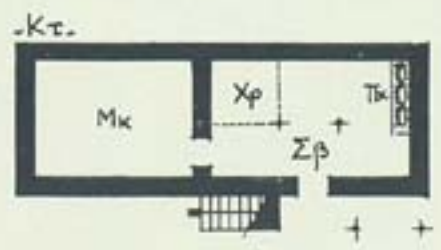
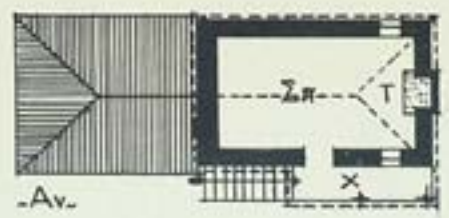
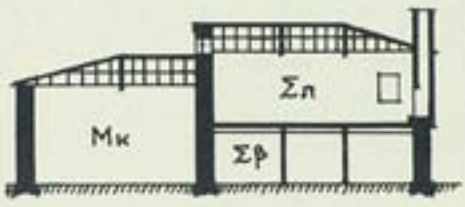
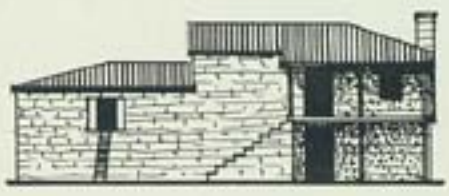

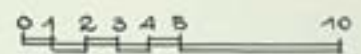
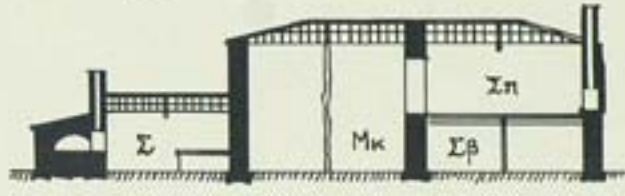

Β.

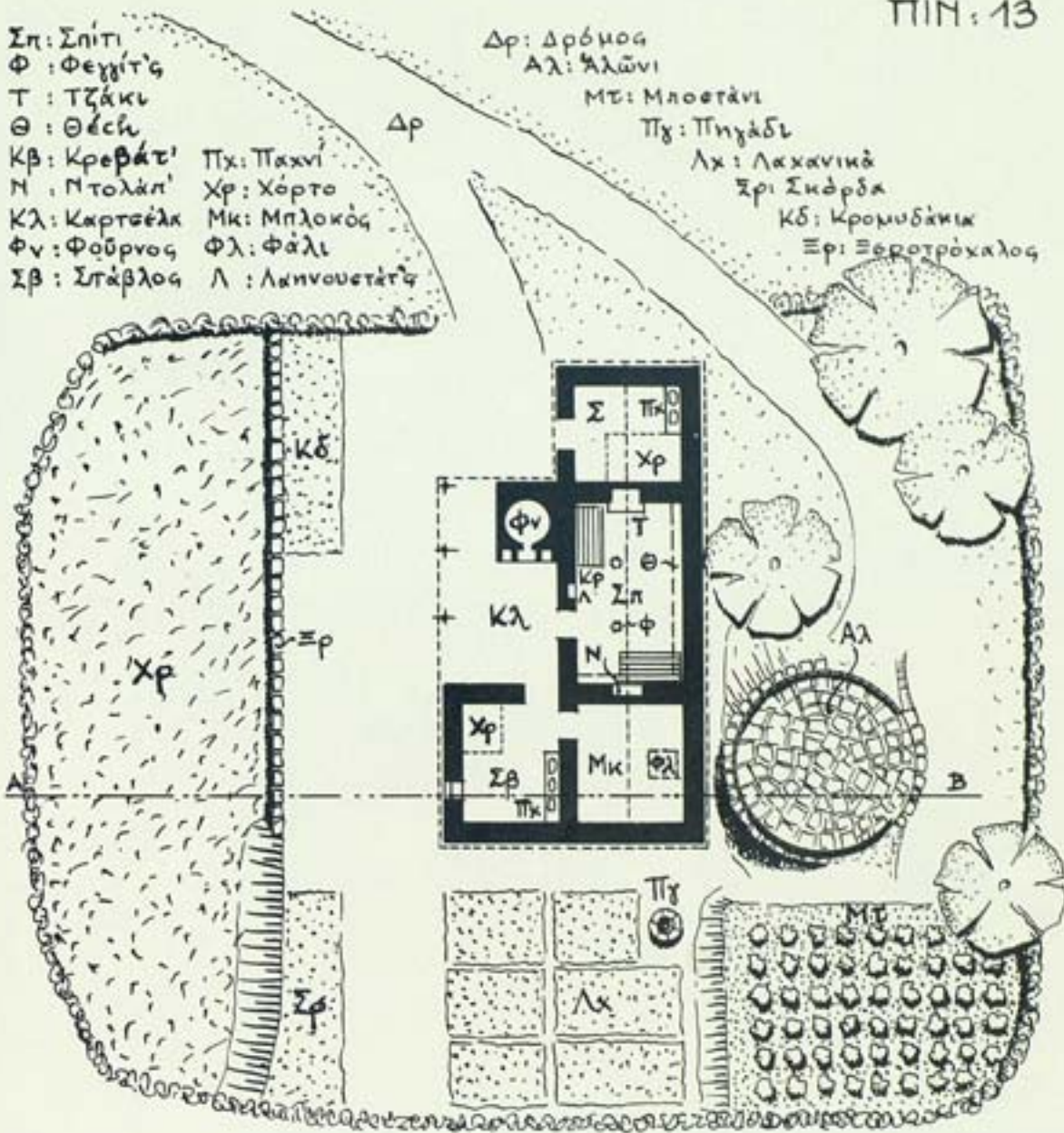

Γ.

200

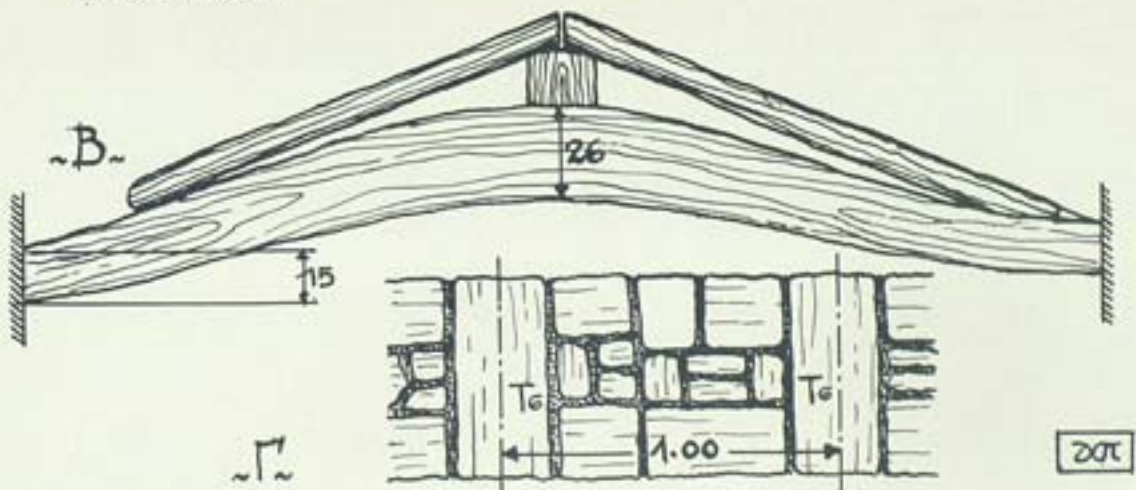
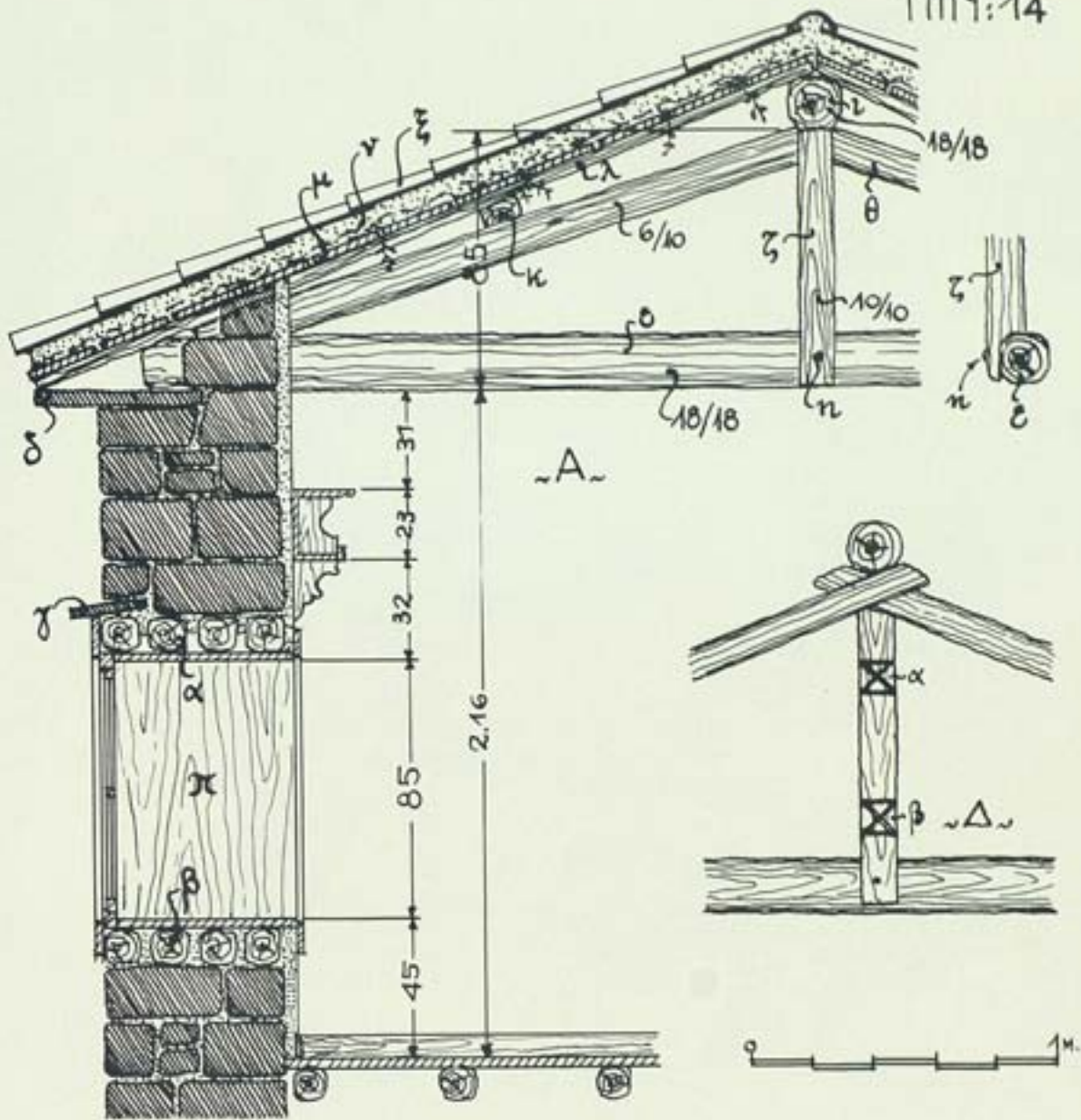
- Σπ: Σπίτι
 Φ: Φεγγίτ'ς
 Τ: Τζάκι
 Θ: Θέση
 Κβ: Κρεβάτ'
 Η: Ητολάκ'
 Κλ: Καρτσέλα
 Φν: Φούρνος
 Σβ: Στάβλος
 Πχ: Παχνι
 Χρ: Χόρτο
 Μκ: Μπλοκός
 Φλ: Φάλι
 Λ: Λαχνουετέτ'ς
 Δρ: Δρόμος
 Αλ: Άλωνι
 Μτ: Μλοστάνι
 Πγ: Πηγάδι
 Λχ: Λαχανικά
 Ξρ: Ξερόρδα
 Κδ: Κρομυδάκια
 Ξφ: Ξεροτρόχαλος

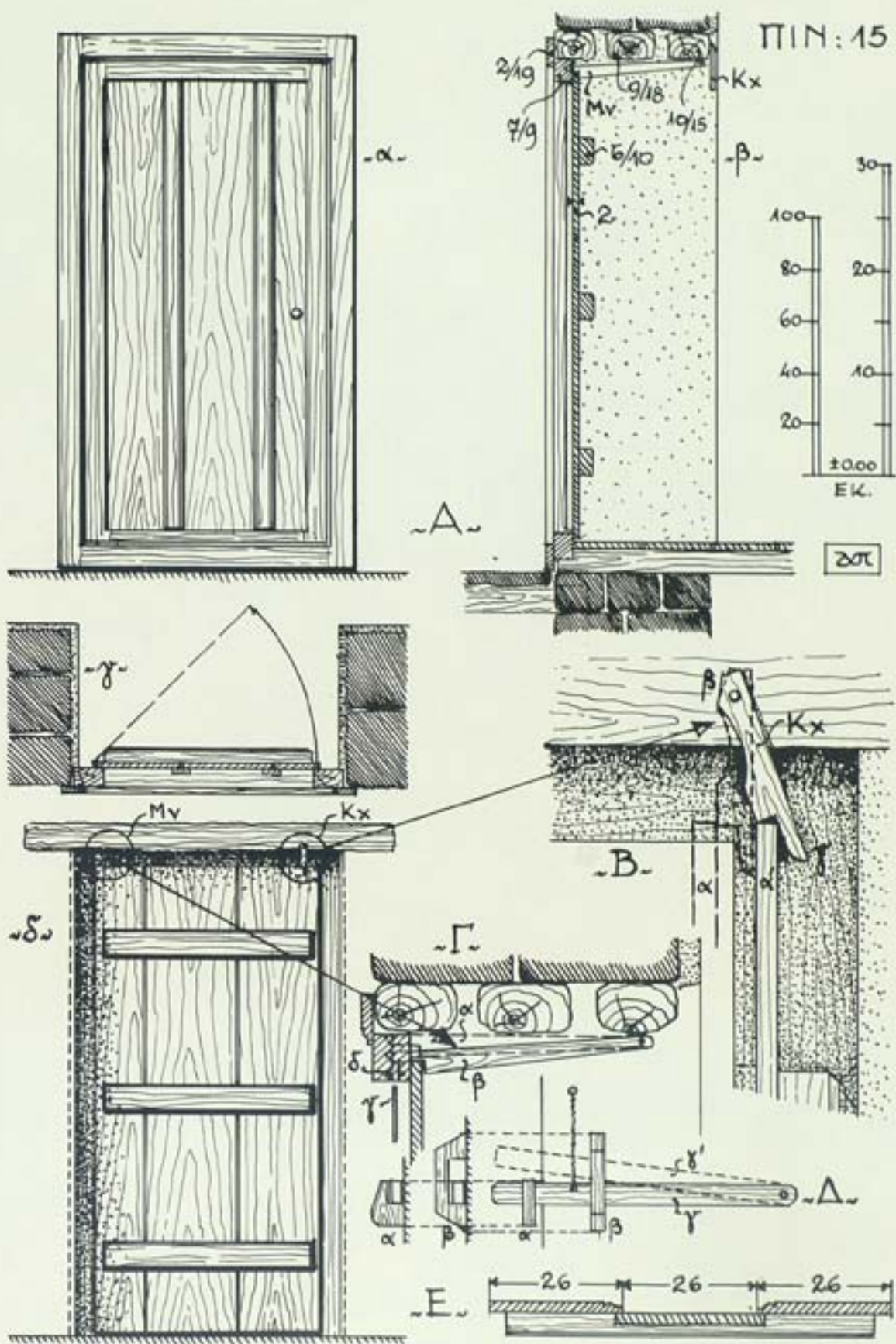
ΤΟ ΠΤΑΜΙ
ΤΟΥ ΔΡ. ΑΛΑΤΖΑ ΣΤΟ ΕΥΛΑΜΠΙΟ

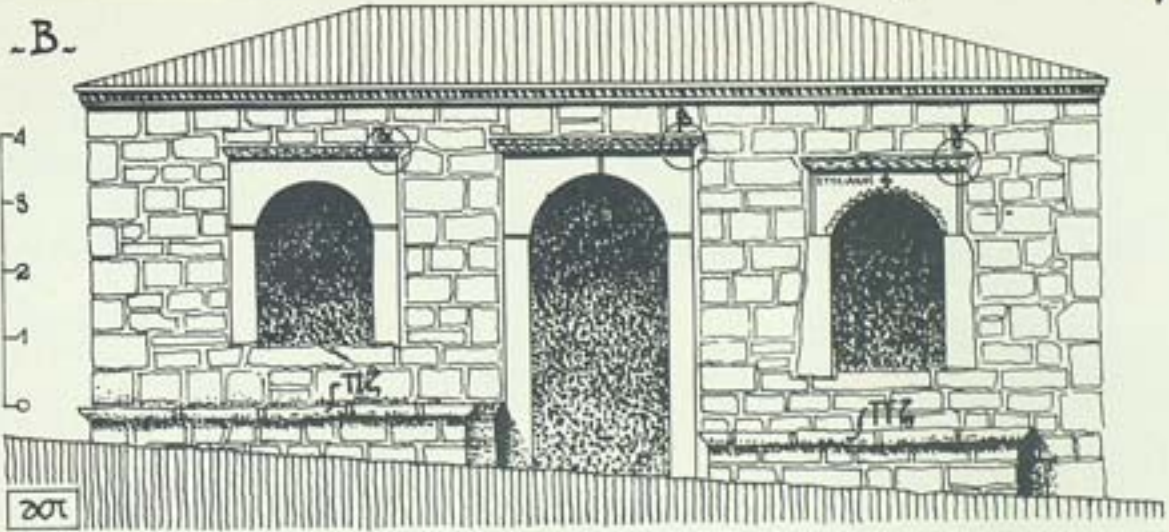
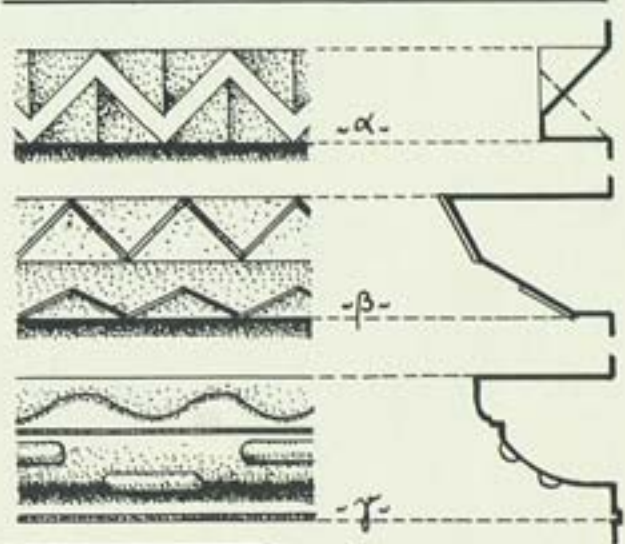
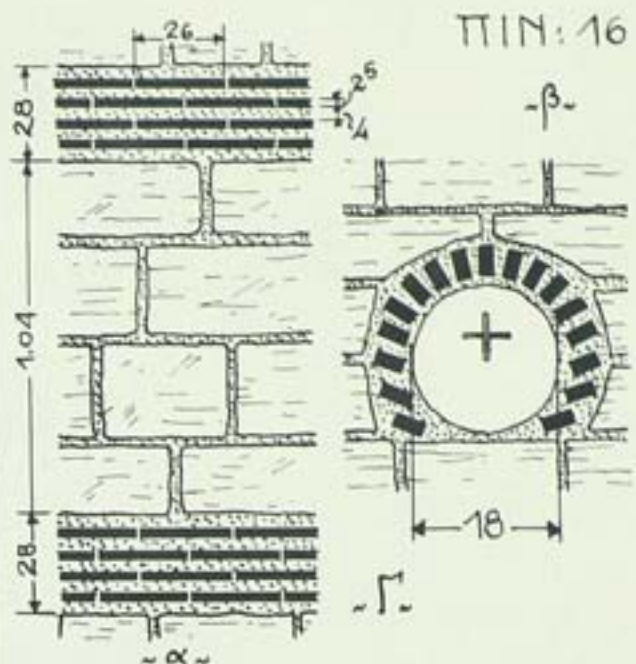
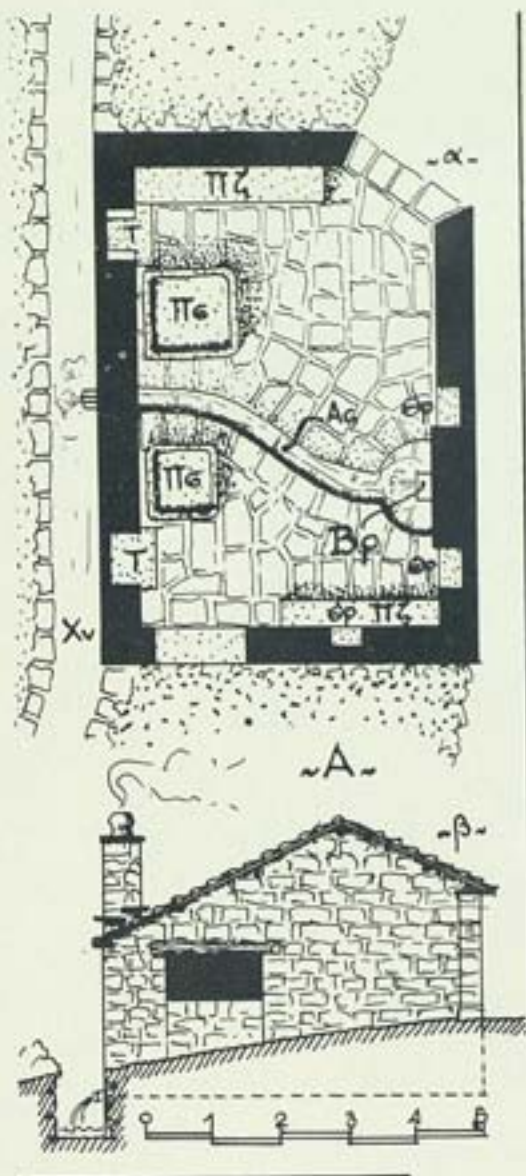

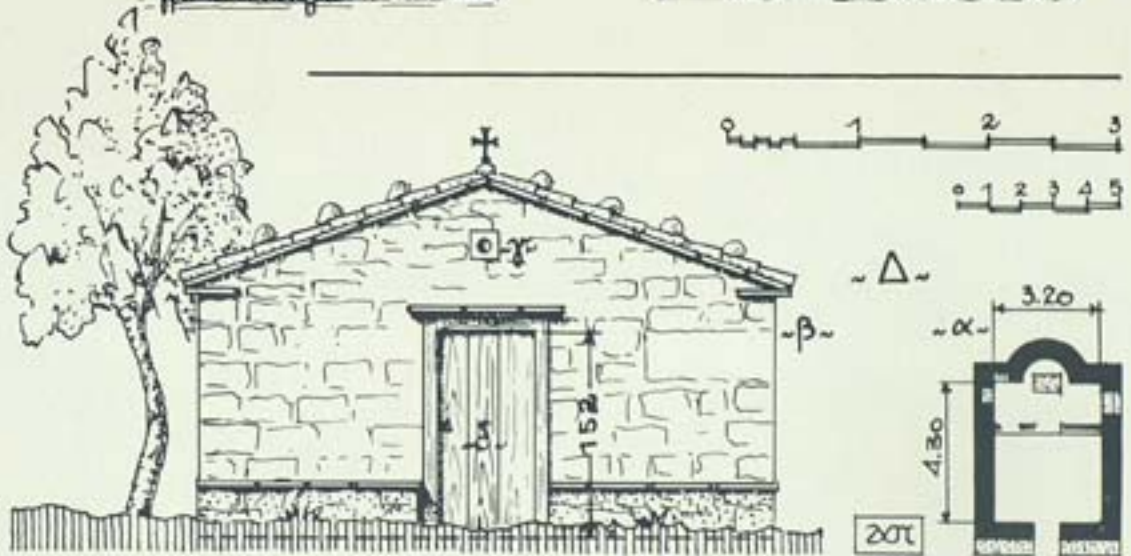
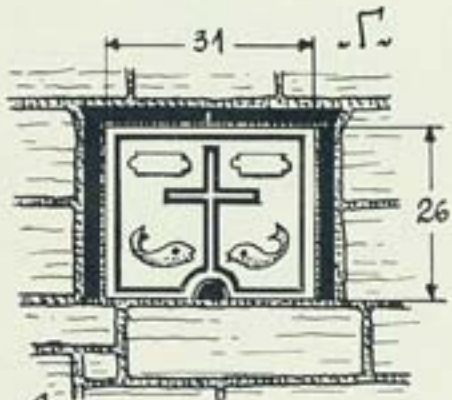
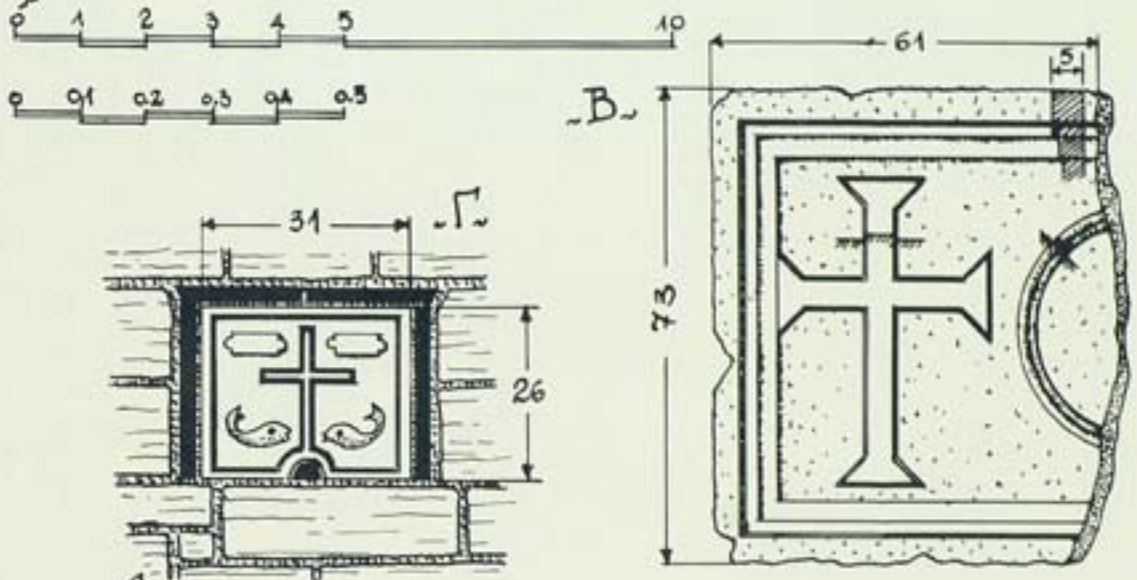
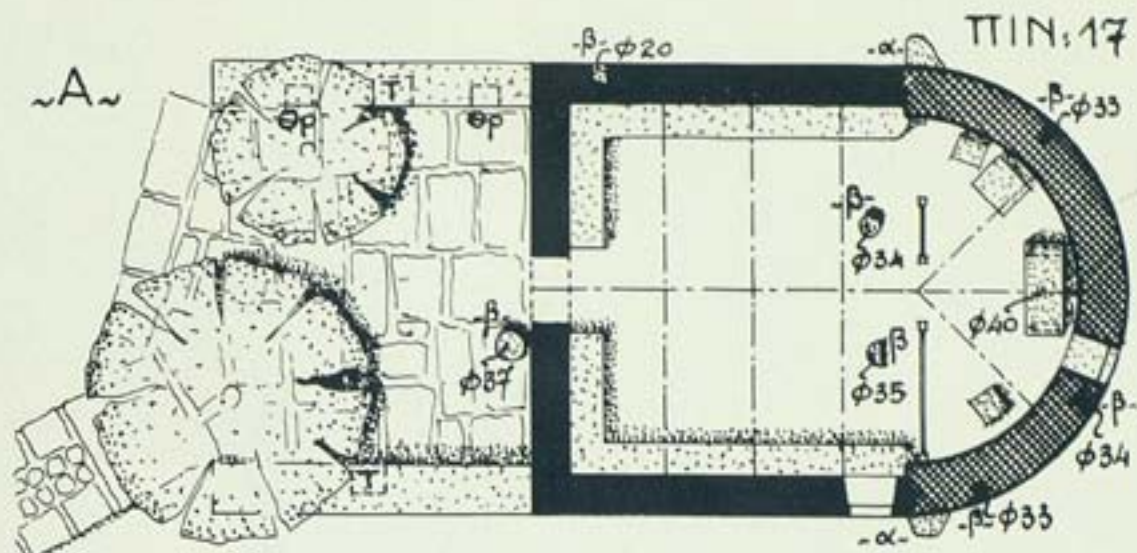
ΠΙΝ: 14

202

-1-

-2-

-3-

-4-

-5-

-6-

-1-

-2-

-3-

-4-

-5-

-6-

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

1~

2~

3~

4~

5~

6~

7~

~1~

~2~

~3~

~4~

~5~

~6~

~7~

533

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000126513

